

म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय

सं. सं.

म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय <u>किरकोळ</u>	लेखक <u>प्र. वा. श. शिंदे</u>	सन <u>१८५७</u>
<u>६००</u> संग्रहालय क्रमांक	<u>३१२</u> पुस्तकाचे नांव	<u>वृद्ध चाणारय</u>
<u>४३</u>	<u>पारंग</u>	

मराठी ग्रंथसंग्रहालय.

ठाणे.

४३

किरकोळ

संग्रहालय

13. 3240

स्वच्छप्रस
म. सं. सं. सं. सं.

संन १८५७

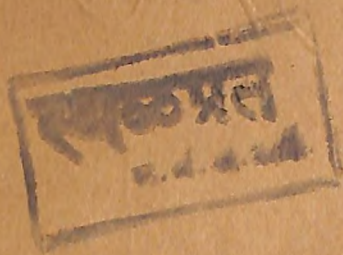

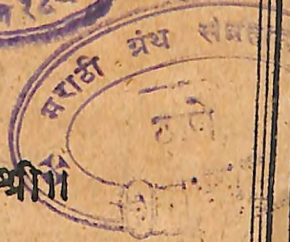
अनु

अनु
४३

नं०

॥ श्री ॥

अथ वृद्धचाणाख्य
प्रारंभः

बापुसदाशिवशेटशेद्वया
चेछापखान्यांतछापिलें
शके १७७९ सन १९५७

श्रीविष्णु

बाणारख्य राजा

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ अथ वृद्धचाणारव्यप्रारंभः ॥ ॥ श्लोक
 ॥ वृद्धचाणारव्यग्रंथस्य टीकां कुर्वे स्वबोधनीं ॥ सर्वलोकोपकाराय
 भाषयामाह राष्ट्रया ॥ १ ॥ ॥ प्रारंभीं या ग्रंथाची प्राकृत टीका कर
 णारा सूत्रजनास विनयपूर्वक असें सुचवितो कीं या संस्कृत ग्रंथकर्त्यानें
 लोक हिताकडे दृष्टि देउन केवळ नीति आणि चातुर्याच्या ज्या युक्ति त्याच
 या ग्रंथांत संग्रह केल्या आहेत परंतु प्राकृतजनास संस्कृत भाषेचा विशेष
 शास्त्रां परिपाठ नाही याजकरितां त्या ग्रंथाची प्राकृत टीका करून हा सटी
 क ग्रंथ आह्मी लोकोपकारार्थ छापिला आहे याचा संग्रह सूत्रजन करोत
 असें आह्मी इच्छितो.

ग्रंथासप्रारंभ

प्रणम्य विरसा विष्णुं त्रैलोक्याधिपतिं प्रभुं ॥ नानाशा
 स्त्रोद्धृतं वक्ष्ये राजनीति समुच्चयम् ॥ १ ॥
 त्रैलोक्यपालक समर्थ विष्णु जो त्यातें नमस्कार करून अनेक शास्त्रां पा
 सून काढिला राजनीति संग्रह बोलतो. ॥ १ ॥

अधीत्येदं यथाशास्त्रं नरो जानाति सत्तमः ॥ धर्मोपदे
 शविख्यातं कार्याकार्यं शुभाशुभम् ॥ २ ॥
 जो पुरुष अध्ययन करून धर्माचा उपदेशा विषयीं प्रसिद्ध करावयास
 योग्य अयोग्य चांगलें वाईट इत्यादि शास्त्राप्रमाणें जाणतो तो श्रेष्ठ होतो. २

तदहं संप्रवक्ष्यामि लोकानां हितकाम्यया ॥ येन विज्ञा
 नमात्रेण सर्वज्ञत्वं प्रपद्यते ॥ ३ ॥
 तें मी लोकांचा हितेच्छेने सांगतो ज्या ज्ञानमात्रें करून मनुष्य सर्वज्ञ
 ता पावतो. ॥ ३ ॥

सूर्यविष्योपदेशेन दुष्टस्त्रीभरणेन च ॥ दुःखितैः सं

प्रयोगेनपंडितोप्यवसीदति ॥४॥

मूर्खं विध्यासउपदेश केल्यानें आणि दुष्टस्त्रीचें पोषण केल्यानें तसें
च दुःखितजनाशीं अतिसहवासानें विद्वानहि दुःख पावतो. ॥४॥

+ दुष्टाभार्याशाठंमित्रंभृत्यश्चोत्तरदायकः॥ससर्पेचगृ
हेवासोमृत्युरेवनसंवायः ॥५॥

ज्याची स्त्रीदुष्ट आणि मित्र तेहि बंचक तसाच प्रत्युत्तर देणारा भृत्य स
र्पयुक्त गृहीं वास त्यास मृत्यूच प्राप्त संवाय नाही. ॥५॥

+ आपदर्थेधनंरक्षेद्वारानूरक्षेद्धनैरपि ॥ आत्मानंसत
तरक्षेद्वारैरपिधनैरपि ॥६॥

पुढें आपत्ति प्राप्त होईल या साठीं धनाचें संरक्षण करावें जर स्त्री नाशा
होत आहे तर लोभ नकरितां धनेंकरून हि स्त्रियारक्षाय्या आणि जर आ
पला नाशा होत आहे तर द्रव्य आणि स्त्रियाहि देऊन आत्मरक्षण करावें. ॥६॥

आपदर्थेधनंरक्षेत्श्रीमत्श्रुत्किमापदः॥ कदाचिच्च
लतेलक्ष्मीःसंचितोपिविनश्यति ॥७॥

आपत्ति प्राप्त होईल ह्यणोन द्रव्य संग्रह करावा असें नीतिशास्त्र बोलतें प
रंतु श्रीमंतास आपत्ति काय करणार आहेत असें जर ह्यणाचे तर कोणक
समयीं लक्ष्मीहि नाशा पावत्ये आणि धनसंग्रह ही नाशा पावतो यास्तव दान
मोगादि सद्द्वय करावा हाच आपदार्थ धनसंग्रह असे नीतिशास्त्र बोलतें. ॥७॥

* यस्मिन्देशेनसन्मानोनवृत्तिर्नचबांधवः॥ नचवि
द्यागमोप्यस्तिवासंतत्रनकारयेत् ॥८॥

ज्यादेशीं सत्कार नाहीं आणि जीवनोपायहि नाहीं व कोणी आपले बांध
वहि नाहित अणखीं विद्या प्राप्तिहि नाहीं त्यादेशीं क्षणमात्रहि राहूं नये. ८

* धनिकःश्रोत्रियोराजानदीवैद्यरक्तपंचमः॥ पंचयत्र
नविद्यंतेनतत्रदिवसंवसेत् ॥९॥

ज्यागावांत धनवान् श्रोत्रियब्राह्मण राजा नदी वैद्य हे पांच नाहीत तेथें
एकदिवसहि राहूनये अशास्थळां जो राहिल तो सख पावणार नाही. ९

लोकयात्राभयंलज्जादाक्षिण्यंत्यागशीलता पंचयत्र
नविद्यंतेनकुर्यात्तत्रसंगतिं ॥ १० ॥

ज्यादेर्षींजनाचा देह निर्वाहा विषयींकोणताहि उपाय तसेंच कोणाचेंहि
भय लज्जा दक्षपणा अणखीं दानस्वभाव हीं पांच नाहीत तेथें ज्ञात्यानें
कदापिहि राहूनये. ॥१०॥

जानीयात्प्रेषणेभृत्यान्बांधवान्ब्यसनागमे मि
त्रंचापत्तिकालेषुभार्यंचविभवक्षये ॥११॥

जावत्काल पर्यंत कोणनेहि कामाविषयीं सेवकास आज्ञा केली नाहीं ताव
त्कालपर्यंत सेवकाची परिक्षा होत नाहीं आज्ञासमयीं ते कसे आहेत ते
जाणावे, काहीं दुःखप्राप्तिकाळीं आपले बांधव आपणास अनुकूल आहे
त किंवा नाहीत ते त्या वेळेस जाणावे, जे आपले पूर्वीचे मित्र होते ते को
णे एक आपत्तिकाळीं कसे आहेत ते जाणावे, जेथपर्यंत ऐश्वर्य असतें
तेथपर्यंत स्त्री पुरुषाचे आज्ञेत राहायेच परंतु ऐश्वर्यक्षय झालें ह्म
णजे त्याकाळीं तिची परिक्षा जाणावी. ॥११॥

आतुरेव्यसनेप्राप्तेदुर्भिक्षेशत्रुसंकटे राजद्वारे
स्मशानेचयस्तिष्ठतिसंबांधवः ॥१२॥

रोगग्रस्तकाळीं आणि दुःखसमयीं तसांच धान्यापत्ति वेळेस आणि
शत्रुसंकटकाळीं राजाचे गृहीं आणि स्मशानांत इतक्या ठिकाणीं
जो आपणास न सोडितां राहातो तोच बांधव जाणावा. ॥१२॥

योध्रुवाणिपरित्यज्यअध्रुवंपरिसेवते ॥ध्रुवाणि
तस्यनश्यंतिअध्रुवंनष्टमेवच ॥१३॥

अविनाशी वस्तूचा त्यागकरून नाशवंत वस्तू सेवितो त्यास प्राप्त जा

हालेकीं अविनाशी फळे नाश पावतात आणि सत्यबुद्धीनें ज्यातिं से
वितो तो तर सुळचाच नाशवंत तो नाश पावल्यानंतर सेवा करणा
रा उभयभ्रष्ट होतो - ॥१३॥

वरये कुलजां प्राज्ञो विरूपामपिकन्यकाम् रूपश्री
लांननीचस्य विवाहे सदृशो कुले ॥१४॥

बुद्धिमंत पुरुषानें कन्या वरावयाची ती रूपादिहीन जरी असली तरी
उत्तमकुळींची वरावी उत्तम रूप स्वभावादि संपन्न जरी असली तथा
पि नीचकुळींची वरूनये विवाहादि संबंध करणें तो आपले बरोब
रीचा कुळीं करावा ॥१४॥

नदीनांच नखांनांच शृंगिणां शास्त्रपाणिनां विश्वा
सोनैव कर्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥१५॥

नदी अणखीं श्वानादि नखाचीं जनावरें तसेच निरंतर शास्त्रहातीं
धरणारे यांचा आणि स्त्रियांचा तसाच राजकुळाचा विश्वास क
दापि धरूनये. ॥१५॥

विषादप्यमृतं ग्राह्यममेध्यादपिकांचनं नीचाद
प्युत्तमां विद्यां स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥१६॥

विषापासूनहि शोधून अमृत घ्यावें अमंगळांत सुवर्ण पडलें अ
सतां तेंही क्षालनादि करून घ्यावें उत्तम विद्या नीचापासूनही घ्या
वी तशीच कन्या सर्व गुणसंपन्न आहे तर दुष्ट कुळा पासून ही वरावी
आपण अमंगळातील वस्तू किंवा दुष्ट कुळांतील कन्या हें पाहूनये. १६

स्त्रीणां द्विगुणमाहारो लज्जाचापि चतुर्युगा साह
संघड्गुणंचैव कामश्चाष्टगुणः स्मृतः ॥१७॥

पुरुषापेक्षां स्त्रियांचा आहार द्विगुणित तशी लज्जाहि चतुर्युणित
तसेच साहस कर्म ह्मणजे अविचारें करून करणें तेंही षड्गुण अधि

क तसा कामहि अष्टगुणीत अधिक जाणावा ॥१७॥

॥इतिवृद्धचाणारख्ये प्रथमोध्यायः॥१॥

अनृतंसाहसंमायामूर्खत्वमतिलोभता अशौच
त्वं निर्दयत्वं स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥१॥

मिथ्याभाषण, अविचारें करून कर्मकरणें, कपट, मूर्खपणा, फारलोभ,
अमंगळपणा, तसाच निर्दयपणा हे सात स्त्रियांचे स्वाभाविक दोष
जाणावे. ॥१॥

मोज्यमोजनशक्तिश्चरतिशक्तिर्वरांगना विभवोदा
नशक्तिश्च नाल्पस्यतपसःफलम् ॥२॥

मोजनीय पदार्थ अनकूल असतां मोजनाची शक्ती असणें ऐश्वर्य प्रा
प्त असतां दानशक्ति असणें हें मोटें पुण्याचें फळ पुण्यावाचून हीं प्रा
प्त व्हावयाचीं नाहीं. ॥२॥

यस्यपुत्रोवशीभूतोभार्यालंडानुगामिनी विभवेय
श्चसंतुष्टस्तस्यस्वर्गइहैवहि ॥३॥

पुत्रज्याचा स्वाधीन आणि स्त्री इच्छे प्रमाणें वर्तणारी आणि ऐश्वर्याचे
ठायीं जो सदासंतुष्ट त्याला इहलोकींच स्वर्गाचें सूरव आहे. ॥३॥

तेपुत्रायपितुर्भक्ताःसपितायस्तपोषकाः तन्मित्रं
यत्रविश्वासःसाभार्यायत्रनिर्वृतिः ॥४॥

जे पित्याचे भक्त ह्यणजे त्याचे इच्छे प्रमाणें सेवाकरणारे तेच पुत्र ह्य
णावे आणि आपणांस यांपासून पुढें सूरव होईल अशी इच्छा न ध
रितां पुत्रांचें पोषण जो करितो तोच पिता ज्यावर निःकपट विश्वास तो
च मित्र आणि जिचासंगें सूरव होतें तीच भार्या ॥४॥

परोक्षकार्यहंतारंप्रत्यक्षेप्रियवादिनं वर्जयेतादृशं
मित्रं विषकुंभंपयोमुखं ॥५॥

कुमित्राचेरुक्षण समक्ष प्रिय हितकर बोलून पाठिमागे नाशा करणा
रा असा जो मित्र तो जसा विषाने भरलेला घट असून मुखीमात्र जा
चा दुग्ध अशा घटासारखा कुमित्र वर्ज करावा. ॥५॥

800 + न विश्वसेलुमित्रेच मित्रेचापिन विश्वसेत् कदाचि
लुपितं मित्रं सर्वगुह्यं प्रकाशयेत् ॥६॥

कुमित्राचेठायीं विश्वास ठेउनये आणि मित्रावरहि ठेउनये कोणेए
केसमयीं मित्र कोपला तर आपले सर्वगुह्य लोकांमध्ये प्रसिद्ध क
रण्यास चुकणार नाही. ॥६॥

मनसा चिंतितं कार्यं वाचानैव प्रकाशयेत् मंत्रेण र
क्षयेद्गूढं कार्यं चापि नियोजयेत् ॥७॥

मनेंकसून निश्चित केले जें कार्य तें वाणीकसून प्रसिद्ध करूनये मसल
तीनें कार्य रक्षावे आणि त्याची योजना गुप्तपणे करावी प्रसिद्ध करणेनें
जाहाल्यानंतर करावे पूर्वीकेले असतां कार्यसिद्ध होत नाही. ॥७॥

कष्टं च खलु मूर्खं कष्टं च खलु यौवनम् कष्टात्कष्ट
तरं चैव परगेहनिवासनं ॥८॥

मूर्खपणा महादुःख दायक होय तारुण्यही तसेंच दुःखकारक आहे
कांकीं तें रक्षावयाचें परमदुर्घट या दोहीपैसां दुसऱ्याचे घरीं राहाणे
हें तर फारच दुःखदायक होय. ॥८॥

शैले शैलेन माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे साधवो
न हि सर्वत्र चंदनं न वने वने ॥९॥

माणिक्य रत्न पर्वताचे ठायीं असतें खरें परंतु सर्वपर्वतीं मिळत नाहीं
हत्तीचे ठायीं मोत्ये असतात परंतु सर्व गजाचे ठायीं असत नाहीत त

सेच साधू आहेत परंतु सर्वत्र आहेत असें नाहीं चंदनाचे वृक्ष व
नांत असतात परंतु प्रतिवनी आहेत असें नाहीं. ॥९॥

पुत्राश्च विविधैः शीलैर्नियोज्याः सततंबुधैः नीतिज्ञाः
शीलसंपन्ना भवन्तिकुलपूजिताः ॥१०॥

ज्ञात्याहीं आपले पुत्र अनेक उत्तम स्वभावं करून संपन्न होत असें क
रावें ह्यणजे ते स्वभाव युक्त नीती जाणणारे स्वकुल पूजित होतात. ॥१०॥

मातावैरी पिता शत्रुर्बालो येन न पाठ्यते सप्तामध्ये
न शोभते हं समध्ये बकायथा ॥११॥

ज्या मातापितराहीं आपले पुत्र पढिवले नाहीत ती माता वैरी आणि
तो बाप शत्रू हंसामध्यें जसे बक शोभत नाहीत तसे ते अविद्वान् वि
द्वानाचे सभेत सन्मान पावत नाहीत. ॥११॥

लालनात् बहवो दोषास्ताडनात् बहवो गुणाः तस्मा
त्पुत्रं च शिष्यं च ताडयेन्न तु लालयेत् ॥१२॥

गोड भाषण आक्लिंगनादि लालनें करून मुलाचें लालन करणें येणे
करून मातापितरांस फार दोष आहे यास्तव विद्येविषयीं पुत्राचें अथ
वा शिष्याचें लालन न करितां ताडणच करावें. ॥१२॥

श्लोकेन वा तदर्धेन तदर्धांशरेण च अवंध्यं दि
वसंकुर्यात् दानाध्ययनकर्मभिः ॥१३॥

एक श्लोक किंवा अर्धा श्लोक अथवा एकपाद श्लोकां एक अक्षर त
री प्रतिदिवशीं पढावें तशी दान अध्ययनादि कर्मे करित जावीं दि
वसव्यर्थ घालुंनये ज्या दिवशीं कोणताच चांगला उद्योग केला ना
हीं तो दिवस बंध्य या करितां काहींतरी चांगला उद्योग करावा. ॥१३॥

कांता वियोगः स्वजनापमानो रणस्य शोषं कुनृपस्य से
वा दरिद्रभावो विषमासभा च विनाग्निनैते च दहन्ति

कायं ॥१४॥

स्त्रीवियोग स्वजनापासून अपमान युद्धामध्ये राहिलेला थोडा दुष्ट राजाची सेवा दरिद्रपणा विषमसभा ह्यणजे ज्या सभेत लहान थोर ही व्यवस्था नाही ती सभा अशी ही साहाप्रकारचीं दुःखें पुरुषास प्राप्त झालीं असतां अग्निवांचून देहातें जाळितात - ॥१४॥

नदीतीरेचयेवृक्षाः परगेहेषु कामिनी मंत्रीहीना
श्वराजानोशीघ्रं नश्यंत्यसंशयं ॥१५॥

नदीचा तीरीचे वृक्ष आणि परगृहीं जाणारी तरुण स्त्री प्रधानावांचून न राजे हे लवकर नाश पावतात यांत संशय नाही - ॥१५॥

बलं विद्याच विप्राणां राज्ञां सैन्यं बलं तथा बलं वि
त्तंच वैश्यानां शूद्राणांच कनिष्ठिका ॥१६॥

ब्राह्मणाचें बळ विद्या, राजाचें बळ सैन्य, वैश्याचें बळ द्रव्य, शूद्राचें बळ सेवा, त्या बळें करून हीन ते शोभत नाहीत - ॥१६॥

निर्धनं पुरुषं वैश्या प्रजाभग्नं नृपंत्यजेत् खगावी
तफलं वृक्षांश्चुत्काचाभ्यागतागृहम् ॥१७॥

द्रव्यहीन पुरुषातें वैश्या त्यागित्ये, पालनादि शक्तिहीन राजातें प्रजा सोडित्ये, फलहीन वृक्षातें पक्षी सोडितात, ज्यागृहीं भोजन केले त्या चा अभ्यागत त्याग करून जातात - ॥१७॥

गृहीत्वा दक्षिणां विप्रास्त्यजं तियजमानकम् प्राप्त
विद्यागुरुं शिक्षादग्धारण्यं मृगास्तथा ॥१८॥

ऋत्विज ब्राह्मण दक्षिणा घेईन यजमानातें सोडितात, शिष्य विद्याप्राप्त जाहाल्यावर गुरूतें सोडून जातात, दग्धवन सोडून मृग अन्यत्र जातात, या श्लोकाचें तात्पर्य ज्या पासून जें आपणास मिळावयाचें असतें तो पर्यंत त्यांचे आज्ञांकित असतात आणि मिळाल्यावर त्यांचा

त्याग करून अन्यत्र जातात. ॥१८॥

दुराचारीदुरादृष्टिर्दुरावासीचदुर्जनः यन्मैत्री
क्रियतेपुंसानस्त्रीघ्नंविनश्यति ॥१९॥

ज्याचें आचरण दुष्ट ज्याची दृष्टी पापी आणि अमंगळ स्थानीं राहा
णारा सर्वजनांत दुष्ट अशांची मैत्री जो करितो तो लवकरच नाशा
तें पावतो. ॥१९॥

समानेशोभतेप्रीतीराशिसेवाचशोभते वाणिज्य
व्यवहारेषुस्त्रीदिव्याशोभतेगृहे ॥२०॥

आपल्या सारख्यावर प्रीति केली असतां ती शोभते, सेवा राजाचेठा-
यीं शोभते व्यवहारामध्ये वाणिज्य शोभते, सुंदर स्त्री गृहाचेठायीं
शोभते. ॥२०॥

॥ इति वृद्धचाणारख्ये द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

कस्यदोषकुलेनास्तिव्याधिनाकेनपीडितः व्यसनं
केननप्राप्तिकस्यसौरव्यनिरंतरं ॥१॥

या लोकीं दोषरहित कोणाचें कुल आहे, व्याधिनें पीडित नाहीत असे
कोण आहेत, संकट प्राप्त जाहलें नाही असा कोण आहे, निरंतर सुख
कोणास आहे, दोष व्याधि संकट रहित निरंतर सुखी एक आत्मा आहे.

आचारःकुलमाख्यातिर्देशमाख्यातिभाषणं संभ्र
मस्नेहमाख्यातिर्वपुराख्यातिभोजनं ॥२॥

कुलातें प्रसिद्ध करणारा एक कुलाचार होय, देशामध्ये प्रसिद्धि हो
ण्यास कारण एक उत्तम भाषण, स्नेहातें प्रसिद्ध करणारा मोह, दे
हातें पुष्ट करणारें भोजन. ॥२॥

सुकुले योजयेत् कन्यां पुत्रं विद्यासु योजयेत् व्य
सने योजयेच्छत्रुमिष्टं धर्मेण योजयेत् ॥३॥

कन्या देणे ती उत्तम कूल पाहून द्यावी, पुत्रास विद्याभ्यासाचे ठायीं.
निरंतर लावावा, शत्रूतें संकटामध्येच सदैव पाडावा, आपणास जी
प्रियवस्तू असेल ती पूर्वी धर्मचिं ठायीं योजावी. ॥३॥

दुर्जनस्य च सर्पस्य वरं सर्पो न दुर्जनः सर्पो दिंश
तिकालेन दुर्जनस्तपदे पदे ॥४॥

दुर्जन, आणि दीर्घद्वेषी सर्प, या उभयता मध्यें सर्प वरा कांकीं स
र्प कदाचित् कालें करून दंश करितो दुर्जन पदोपदीं मर्मछेद करितो.

एतदर्थं कुलीनानां नृपाः कुर्वन्ति संग्रहं आदिमं
ध्यवसानेषु न त्यजन्ति च ते नृपं ॥५॥

दुर्जन फार घातक याज्जकरितां राजे कुलीनांचा संग्रह करितात कां
कीं ते काळत्रयीं हि संग्रह करणाऱ्यांचा त्याग करित नाहीत धन्यास
संकटापासून रक्षितात. ॥५॥

प्रलये भिन्नमर्यादा भवन्ति किल सागराः सागरा
भेदमिच्छन्ति प्रलयेऽपि न साधवः ॥६॥

प्रलयाचे पूर्वी समुद्र शांत असोभ्य असतात तेच प्रलयकाळीं मर्यादा
भेद करितात आणि भेदातें हि इच्छितात तसे साधू सर्वत्र अभेद पाहणा
रे प्रलयकाळीं हि भिन्न मर्यादा होत नाहीत. ॥६॥

सूर्वस्तु परिहर्तव्यः प्रत्यक्षो द्विपदः पशुः सिद्यते
वाक्यशाल्येन अदृशं कंटको यथा ॥७॥

सूर्व आपणा पासून दूर करावा त्याचीं सहवास करून घे कांकीं तो
दोन पायांचा पशूच होय जसा कंटक अंधातें वेधितो तसा तोही वाक्या
णें करून सर्वातें भेदितो. ॥७॥

रूपयौवनसंपन्नाविशालकुलसभवाः विद्याही
नानशोभन्तेनिर्गन्धाइयकिंशुकः ॥८॥

रूपानिं आणि तारुण्यानें संपन्न आहेत तसे श्रेष्ठ कुलोत्पन्न आहेत तथा
पि तेजर विद्याहीन आहेत तर पुष्पादि संपत्ति युक्त सुगंध रहित पळसा
चे वृक्षासारिखे शोभत नाहीत. ॥८॥

कोकिलानांस्वरंरूपंस्त्रीणांरूपंपतिव्रता. विद्यारू
पंकुरूपाणांक्षमारूपंतपस्विनां ॥९॥

कोकिलांचें रूप स्वर, त्या स्वरेंकस्तून सर्वांतें मोहित करतात स्त्रियांचें
रूप एक पतिव्रत्यच होय, कुरूप पुरुषांचें रूप एक विद्या तेत्याविद्येनेंच
शोभतात, तपस्व्यांचें रूप क्षमा तेक्षमेनें सर्व जिंकतात. ॥९॥

त्यजेदेकंकुलस्यार्थेग्रामस्यार्थेकुलंत्यजेत् ग्रामं
जनपदस्यार्थेआत्मारथेपृथिवींत्यजेत् ॥१०॥

एक पुरुषाचा संग्रहें करून जर कुळाचा नाश होत आहे तर त्याचा त्या
ग करून कुळाचें रक्षण करावें, एका कुळाचा योगें करून जर ग्राम नाश
पावतो तर ते कूल ग्रामांतून काढून लावावें आणि ग्राम रक्षाचा एकाग्रा
मामुळे जर देश उच्छिन्न होतो तर तो ग्राम सोडून टाकावा जर आत्मा
नाश होत आहे तर पृथ्वी सोडून जावें आणि आत्मारक्षण करावें. ॥१०॥

उद्योगं नास्तिदारिद्र्यंजपतो नास्ति पातकं ॥मौनेच
कलहो नास्ति नास्ति जागरतो भयं ॥११॥

उद्योग करणाऱ्यास दारिद्र्य प्राप्त होत नाही, निरंतर भगवन्नामजप क
रणाऱ्यास पातकाची बद्धकता होत नाही, मौन धारण करणारास कलहा
ची बाधा होत नाही, जागरण करणारास कधींहि भीति प्राप्त होत नाही.

अतिरूपेणवैसीताअतिगर्वेणारावणः ॥ अतिदानं
बलिर्दत्त्वाअतिसर्वत्रयर्जयेत् ॥१२॥

सीता अति रूपवती होती यास्तव ती रावणानिं नेली, रावणासहि गर्व ब
 हूत झाला तेणेंकरून तो नाश पावला, बळीनें गुरुवचन उल्लंघन करून
 लोकोत्तर दान करिता झाला ह्यणोनच तो स्थान पत्रष्ट झाला याकरितां
 कोणतेंही कर्म फार करून ये करील तो नाश पावेल. ॥१२॥

* कोहिभारः समर्थानां किंदूरं व्यवसायिनां कोविदे
 शः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥१३॥

समर्थास काहिं एक काम करायास अशक्य काय आहे, व्यवहार कर
 णारास कोणती वस्तू दूर आहे, विद्वान् पुरुषास कोणता परदेश आहे,
 आणि प्रियबोलणारास कोणता शत्रु आहे. ॥१३॥

एकेनापि सुवृक्षेण पुष्पितेन सुगंधिना वासितं त
 द्वनं सर्वसुपुत्रेण कुलं यथा ॥१४॥

वन मोटें विस्तीर्ण बहु व्याप्त आहे तथापि पुष्पित सुगंधयुक्त एका वृ
 क्षें करून हि तें सर्व वन सुशोभीत सुगंधयुक्त होतें, जसें सुपुत्राचे यो
 गें करून सर्व कुळ शोभा पावते. ॥१४॥

एकेन शुष्कवृक्षेण दह्यमानेन वह्निना दह्यते त
 द्वनं सर्वकुपुत्रेण कुलं यथा ॥१५॥

अरण्य मोटें विशाल कोमल पल्लवादिकें करून अनेक वृक्ष संपन्न
 विराजित असें जरि आहे तथापि त्या वनांत एक शुष्क वृक्ष अग्नि
 नें जळत आहे तर त्याचा योगेंकरून तें सर्व वन कुपुत्रानें जसें सर्व
 कुळ दग्ध होतें तसें तें जळून जातें. ॥१५॥

एकेनापि सुपुत्रेण विद्यायुक्तेन साधुना अल्हादि
 तं कुलं सर्वं यथा चंद्रेण शर्वरी ॥१६॥

विद्वान् असून साधू अशा एका सुपुत्रें करून संपूर्ण कुळ आनंदयुक्त
 होतें जशी रात्री चंद्रें करून सर्वांला आनंद कारक शोभायमान होत्ये. १६

किंजातैर्बहुभिःपुत्रैःशोकसंतापकारकैः वरमे
कःकुलालंबीयत्रविश्राम्यतेकुलम् ॥१७॥

शोक संताप करणारे बहुत पुत्र होईन त्यांचा उपयोग काय संपूर्ण
कुलाचा अविलंबी ह्मणजे धारण पोषण करणारा राजाचे आश्रये क
रून सर्वकूल सुख पावते असा एक असला तर तो सर्वापेक्षां श्रेष्ठ जा
णावा. ॥१७॥

लालयेत्पंचवर्षाणिदशावर्षाणिताडयेत् प्राप्तेतु
षोडशेवर्षेषुपुत्रे मित्रसमाचरेत् ॥१८॥

पुत्राचें लालन त्याचे जन्मदिवसा पासून पांचवर्षे पर्यंत करावे नंतर
दाहावर्षे त्यास शिक्षेविषयीं ताडण करावे सोळावे वर्ष प्राप्त झालें अ
सतां पुत्राविषयीं मित्रा प्रमाणे वागावे. ॥१८॥

उपसर्गेन्यचक्रेचदुर्मिक्षेचभयावहे असाधुजन
संपर्केयःपलायसजीवति ॥१९॥

उपसर्ग ह्मणजे पीडा प्राप्त झाली असतां, परचक्र ह्मणजे शत्रुची सेना
आपणावर आली असतां, भयंकर दुर्मिक्ष प्राप्त झालें असतां, दुष्ट जनां
चा रांग प्राप्त झाला असतां, इतके समयीं जो पलायन करितो तो वांचतो.

धर्मार्थकाममोक्षेषुयस्यकोपिनविद्यते जन्मज
न्मनिमर्त्येषुमरणंतस्यकेवलं ॥२०॥

जन्म जन्माचे ठायीं धर्म अर्थकाम मोक्ष यांतून एकही पुरुषार्थ ज्यास
घडला नाही त्याचें मरण मनुष्या मध्ये व्यर्थ जाणावे जन्मास येईन ज्या
णें त्याचें सार्थक केले त्याचें मरण सफल होय. ॥२०॥

मूर्खायत्रनपूज्यंतेधान्यंयत्रससंचितं दंपत्यक
लहोनास्तित्रश्रीःस्वयमागता ॥२१॥

ज्या गृहीं मूर्खाचा सत्कार होत नाही आणि ज्याच्या गृहीं धान्य संग्रह

निरंतर असतो अणखीं स्त्रीपुरुषांचा कलह नाहीं त्यागृहीं लक्ष्मी आ
पणच येईन स्थीर राहाये. ॥२१॥

॥ इति वृद्धचाणारख्ये तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

आयुःकर्मच वित्तंच विद्यानिधनमेवच पंचैता
निहिसृज्यंते गर्भस्थस्यैव देहिनः ॥१॥

आयुष्य, कर्म, द्रव्यसंग्रह, विद्या, आणि मरण हीं पांच प्राणी गर्भा
असतांच त्याचे कलाटीं ब्रह्मदेव लिहित असतो. ॥१॥

* साधुभ्यस्ते निवर्तंते पुत्रामित्राणि बांधवाः ये च तैः
सह गंतारस्तद्धर्मात्कुरुतं कुलं ॥२॥

ज्याचा अंकित जे पूर्वापुत्रादिक असतात ते साधू जाहाल्यावर ते त्या
चे पुत्र मित्रादिक त्या पासून दूर होतात जे त्यास अनुसरोन त्यासहव
र्तमान जातात त्यांच्या सद्धर्मे करून त्यांचे सर्वकुल पुण्यवंत होते. ॥२॥

दर्शनध्यानसंस्पर्शैर्मत्सीकूर्मचिपक्षिणी शिशुंपा
लयते नित्यं तथा सज्जनसंगतिः ॥३॥

दर्शन ध्यान स्पर्श इहीं करून मत्सी आणि कांसवीण तत्रीच पक्षि
णी ह्या आपल्या अपत्याते प्राळितात तसे साधूहि दर्शनादिके करून
दीनजनाते रक्षितात. ॥३॥

यावत्त्वस्थो ह्ययं देहो यावन्मृत्यश्च दूरतः तावदा
त्महितं कुर्यात्प्राणांते किं करिष्यति ॥४॥

जावकालपर्यंत हा देह निरोगी असून स्वाधीन आहे अणखीं मृ
त्यु दूर आहे तावकाल पर्यंत मनुष्याने आत्महित करावे अंतकाल
समीप आल्यावर मग हीत कसे होईल. ॥४॥

कामधेनुगुणाविद्याअकालेफलदायिनी प्रवासे
मातृसदृशीविद्यागुसंधनंस्मृतं ॥५॥

विद्येचेगुण कामधेनु सारिखे आहेत. विद्या अकस्मात् फलाते देखे प्र
वासीं विद्या माते सारिखी पोषण करिते. तस्मात् विद्या गुप्त धन होय. ५

एकोपिगुणवान्पुत्रोनिर्गुणैश्चशतैरपि एकश्चंद्र
स्तमोहंतिनचताराःसहस्रशः ॥६॥

गुणवान् एकच पुत्र जरी असला तरि तो बहुतापेक्षां अधिक जाणावा,
निर्गुण शतपुत्र जरी झाले असले तरिते व्यर्थ त्यांचा काहीं उपयोग
नाहीं, याविषयीं दृष्टांत एकचंद्र सर्व अंधकार दूर करितो सहस्रशः
नक्षत्रे अल्पहि अंधकार दूरकर्ण्यस समर्थ नाहीं तेव्हां तीं असून
काय उपयोग. ॥६॥

मूर्खश्चिरायुर्जातोपितस्मात्जातोमृतोवरः मृतः
सचाल्पदुःखाययावज्जीवंजडोदहेत् ॥७॥

मूर्खपुत्र चिरायूजरी झाला तरी त्यापेक्षां मृतच जन्मास येतो तो बरा
कांकीं तो क्षणमात्र दुःखदायक होतो आणि जो जड चिरंजिवी तो जन्म
पर्यंत देहाते जाळित असतो यास्तव पुत्रास विद्वान् करावा. ॥७॥

कुग्रामवासःकुलहीनसेवाकुभोजनंक्रोधमुखी
चभार्या पुत्रश्चमूर्खाविधवाचकन्याविनाग्निना
षट्प्रदहंतिकायां ॥८॥

कुग्रामीं राहाणें, कुलहीनाची सेवा, कदनभक्षण, सर्वकाळ क्रोधयुक्त
जीचें मुख अग्नी स्त्री, पुत्र मूर्ख, आणि कन्या गतभर्तृका हीं साहा अ
ग्निवांचून देहाते जाळितात. ॥८॥

किंतयाक्रियतेधेन्वायानदोग्धीनगुर्विणी कोर्थःपु
त्रेणजातेनयोनविद्वान्भक्तिमान् ॥९॥

जी दूध दैत नाहीं आणि गर्भिणीहि नाहीं अशा धेनूचा काय उपयोग
ग, जो विद्वान् नाही आणि भक्तिमान् हि नाहीं अशा पुत्राचा काय
उपयोग, यांपासून दुःखमात्र उत्पन्न होईल. ॥९॥

संसारतापदग्धानां त्रयोविश्रांतिहेतवः अपत्यं
चकलत्रंचसतांसंगतिरेवच ॥१०॥

संसाराचे तापेंकरून दग्ध झालेल्या जनांस सुख होण्याविषयीं का
रणें तीनच आहेत. एक सुंदर आपत्य, हास्यमुरवी सुंदर स्त्री, आ
णि साधूची संगती हीं तीन यामध्यें सत्संगतीच श्रेष्ठ कांकीं तिचा
संगेंकरून इहलोकीं सुख प्राप्त होईल मुक्तीहि प्राप्त होते. ॥१०॥

सल्लज्जल्पतिराजानः सल्लज्जल्पतिपंडिताः सल्ल
क्तन्याप्रदीयंते त्रीण्येतानि सल्लत्सल्लत् ११॥

राजे आणि पंडीत हे उभयतां जें भाषण बोलावयाचें तें पूर्वीं विचार क
रून एकवेळ बोलतात. जर ते बोलिलेले आपलें भाषण अन्यथा करती
ल तर मिथ्याभाषण करणाऱ्यास शिक्षा करणें आणि चांगला उपदेश
करणें हें त्यांस कसें संभवेल कन्या देणे ती कुलशिलादि गुण विचार पू
र्वीच करून घावी विवाहानंतर गुणदोष विचार करून उपयोग नाहीं का
रणकीं तिचें पुनर्दान होत नाहीं. राजभाषण आणि पंडिताचें भाषण अ
णखी कन्यादान हीं एकवेळच होतात. ॥११॥

एकाकिनातपोद्वाभ्यां पठनं गायनं त्रिभिः चतुर्भि
र्गमनं क्षेत्रं पंचभिर्बहुभीरणः ॥१२॥

तप करणें तें एकाचेंच करावें, अध्ययन दोघांहीं करावें, गायन तिघां
हीं करावे, क्षेत्रं हि गमन करणें तें चवघांहीं करावें, कृषिकर्म पांचाही
करावें आणि युद्ध करण्यास फार समुदाय असावा. ॥१२॥

सा भार्यायाश्चिर्दक्षा सा भार्यायापतिव्रता साभा

र्यायापतिप्रीतासाभार्यासत्यवादिनी ॥१३॥

जी पवित्र कर्मचे ठायीं सावध चतुर आणि पतीव्रता पतीचे ठायीं
अखंड जीची प्रीति, आणि सत्यभाषण करणारी तीच भार्या ह्यणजे
पोषण करावयास योग्य होय. ॥१३॥

अपुत्रस्य गृहं शून्यं दिशाः शून्यास्त्वबांधवाः सूर्वा
स्य हृदयं शून्यं सर्वं शून्यं दरिद्रता ॥१४॥

अपुत्राचें गृह शोभत नाही, बांधवहीन दिशा शोभत नाहीत, सूर्वा
रवांचे हृदय शून्य होय कारणकीं हृदय ज्ञानोत्पत्तीचें स्थळ तें ज्ञान
ज्या हृदयांत नाही तें हृदय शोभत नाही, दरिद्रपणा हा सर्वशून्य
जाणावा तात्पर्य जो धनवान तो निर्गुण जरी असला तरी लोक त्या
स मोठा गुणज्ञ चतुर सुंदर इत्यादि बोलतात सर्व गुण धनाचे आ
श्रयें करून राहातात ह्यणून दरिद्री गुणज्ञ आणि चतुर असतांही
तो दरिद्रामुळे शोभत नाही ह्यणून तो सर्वशून्य जाणावा. ॥१४॥

अनभ्यासे विषं शास्त्रं मजीर्णं भोजनं विषं दरिद्र
स्य विषं गोष्ठी वृद्धस्य तरुणी विषं ॥१५॥

ज्याला अभ्यास नाही त्याला शास्त्र फलभ्रम असतां विषासारिखें दुस्तर
वाटतें, पूर्वी भोजन केलेले अन्न पचन न झालें असतां त्यावर पुनर्भोज
न विषासारिखें मारक होय, दरिद्रास गोष्ठी विषासारिखा रूचत नाही
त तो दरिद्रपणामुळे सर्वकाळ चिंताग्रस्त असतो, जो धनवान् त्यालाच
अनेक विषय गोष्ठी रूचतात, वृद्ध पुरुषाला तरुण स्त्री विषा सारिखा
दिसते ह्यणजे ज्याला ज्या विषयाची इच्छा होत नाही त्याला तो विषय
विषा सारिखा दुःस्पर्श वाटतो. ॥१५॥

* त्यजेद्दमं दयाहीनं विद्याहीनं गुं त्यजेत् त्यजेत्को
धमुखाभार्यानिस्नेहान् बांधवांस्त्यजेत् ॥१६॥

जो धर्मकरून दयेंकरून हीन त्याचा त्याग करावा, विद्याहीन गुरूचा त्याग करावा, सार्वकाळ क्रोधयुक्त जीचें मुख त्या स्त्रीचा त्याग करावा, ज्यानां स्नेह नाही त्या बांधवांचा त्याग करावा. ॥१६॥

अध्याजरामनुष्याणांवाजिनांबंधनंजरा अमैथु
नंजरास्त्रीणां वस्त्राणामातपोजरा ॥१७॥

सार्वकाळ मार्ग चालण्याचा योगेंकरून मनुष्यास जरा प्राप्त होत्ये, मैथुनावांचून स्त्रियांनां जरा लवकर प्राप्त होते, वस्त्रें उष्णामध्यें निरंतर वाळविलीं असतां तीं लवकर जीर्ण होतात. ॥१७॥

कःकालःकानिमित्राणिकोदेशःकौव्ययागमौ क
स्याहंकाचमेशक्तिरितिचित्यमुद्गुर्मुद्गुः ॥१८॥

काल कोणता जो कर्माविषयीं प्रशस्त प्रातरादिक तो काल जाणावा, मित्रें कोणती जीं निरपेक्ष कार्य करणारीं तीं, देश कोणता ज्या देशीं भय नाहीं तो, व्यय ह्यणजे खर्च किती आणि आगम ह्यणजे प्राप्ती किती, मी कोणाचा, माझी शक्ति किती याप्रकारें वारंवार विचार करावा. ॥१८॥

जनिताचोपनीताचयस्तुविद्यांप्रयत्नति अन्नदा
ताभयत्रातापंचैतेपितरःस्मृताः ॥१९॥

जनिता ह्यणजे उत्पन्न करणारा, उपनीता ह्यणजे मुंजीबंधन करणारा, आणि जो विद्या पढवितो तो, जो अन्न देतो तो, व भयापासून रक्षितो तो हे पांच पितृसम जाणावे ॥१९॥

राजपत्नीगुरोःपत्नीमित्रपत्नीतथैवच पत्नीमा
तास्वमाताचपंचैतामातरःस्मृताः ॥२०॥

राजाची स्त्री, तशीच गुरूची, मित्राची, आपल्या स्त्रीची माता, आणि आपली माता त्या पांच मातृसम जाणाव्या. ॥२०॥

अग्निदेवो द्विजातीनां सुनीनां हृदि देवतम् प्रतिमा
स्वल्पबुद्धीनां सर्वत्र समदर्शिनः ॥२१॥

द्विजाती ह्यणजे ब्राह्मण क्षत्रिय आणि वैश्य यांस अग्निदेव उपास्य
जाणावा, सुनीचें देवत हृदयाचे ठायीं च जाणावें कांकीं ध्यान धरणें
हाच त्यांचा मुख्य धर्म होय तस्मात् ध्यान करण्याचें स्थान हृदय जा
णावें, अल्पबुद्धीजे यांस प्रतिमाच देवत कारणकीं ते स्थूळबुद्धी त्यां
स ईश्वर स्वरूपाचें ज्ञान नाही तेव्हां ते प्रतिमेचे ठायीं ईश्वराची भावना
करून पूजन करितात, जे समदर्शी ज्ञानी आल्यातें सर्वत्र पाहाणारे
त्यांस सर्वत्र देवच आहे. ॥२१॥

॥ इति वृद्ध चाणख्ये चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः पतिरे
व गुरुस्त्रीणां सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥१॥

ब्राह्मणादि तीन वर्णांस अग्नीच गुरु ह्यणजे उपासना करावयास यो
ग्य जाणावा, सर्ववर्णांस ब्राह्मण गुरु जाणावा, स्त्रियांस पतीच गु
रु ह्यणजे पूज्य आणि तारक होय, आणि सर्व जनास अभ्यागत
ह्यणजे अनाहुत माध्याह्नकाकीं आलेला अन्नार्थी गुरुसारखा पूज्य
जाणावा. ॥१॥

यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते निघर्षणच्छेदनता
पताडनैः तथा चतुर्भिः पुरुषः परीक्ष्यते त्यागेन
शीलेन गुणेन कर्मणः ॥२॥

घर्षण, छेदन, तापिषणे, आणि ताडन अशा चार उपायाहीं करून
जशी सुवर्णाची परीक्षा करतात तशी दान, स्वभाव, गुण आणि

कर्म ह्यणजे आचरण ह्या चार उपायांहीं करून पुरुषाची परीक्षा करावी. ॥३॥

तावद्गेषु भेतव्यं यावद्गयमनागतं आगतंतु
भयं दृष्ट्वा प्रहर्तव्यमशंकया ॥३॥

जावत्काल पर्यंत भय प्राप्त झाले नाही तबत्काल पर्यंत त्याची भीति धरावी आणि ते प्राप्त झाल्यावर त्याची भीति न धरितां युक्तीनें परिहार करावे तसें न केले तर आपला नाश होईल. ॥३॥

एकोदरसमुद्भूता एकनक्षत्रजातकाः न भवंति स
माः त्रीलेयथा बदरिकंटकाः ॥४॥

एका मातेचा उदरा पासून उत्पन्न झाले, अथवा एकनक्षत्रीजन्मले असतां हि ते स्वभावा विषयीं सारखे होत नाहीत, जसे बदरीचे कंटक ह्यणजे बोरीचे कांटे. ॥४॥

निस्पृहो नाधिकारी स्यान्नाकामी मंडनप्रियः नावि
दग्धः प्रियं ब्रूयात् स्पष्टवक्तान वंचकः ॥५॥

ज्याला कशाचीहि इत्सा नाही तो कोणत्याहि कर्माविषयीं अधिकारी नाही, ज्याला कामना नाही तो अलंकार प्रिय होत नाही, जो अविदग्ध ह्यणजे मूर्ख त्याला प्रियभाषण बोलतां येत नाही, जो कोणतीही मनांत शंका न धरितां स्पष्ट भाषण करितो तो वंचक ह्यणजे दुसऱ्याला ठकविता होत नाही. ॥५॥

मूर्खाणां पंडिता द्वेष्या अधनानां महाधनाः परां
गनाकुलस्त्रीणां सुभगानां च दुर्भगाः ॥६॥

मूर्ख पंडिताचा, दरिद्री धनवंताचा, व्यभिचारिणी पतीव्रतेचा, सुभगा ह्यणजे सोभाग्यादिके संपन्न स्त्रियांचा, दुर्भगा ह्यणजे गवभर्तृकादि स्त्रिया द्वेष करितात. ॥६॥

आलस्योपहताविद्यापरहस्तगतास्त्रियः अल्प
बीजंहतंक्षेत्रंहतंसैन्यमनायकं ॥७॥

आलस्ये कसून विद्या नाश पावते, स्त्रिया अन्य पुरुषाचा हस्तगत झाल्या असता त्या भ्रष्ट होतात, ज्या शेतांत बीज अल्प ह्यणजे दळ दारपणा नाही तें क्षेत्र लवकरच नाश पावतें, ज्या सैन्यांत नायक ह्य णजे त्यांचा निर्वाहक नाही तें सैन्य नाश पावतें. ॥७॥

अभ्यासाद्धार्यतेविद्याकुलंशीलेनधार्यते गुणैर्मि
त्राणिधार्यतेअक्षणाक्रोधश्चधार्यते ॥८॥

अभ्यासे कसून विद्येचें धारण ह्यणजे संरक्षण करतात, उत्तमस्वभावे क सून कुळचें संरक्षण होतें, गुणाहीं कसून मित्रें रक्षावीं, नेत्रें कसून क्रो ध धारण करावा. ॥८॥

वित्तेनरस्यतेधर्मोविद्यायोगेनरस्यते मृदुनार
स्यतेभूपःसत्स्त्रियारस्यतेगृहम् ॥९॥

द्रव्येकसून धर्मचें रक्षण करावें, यमाद्यष्टांग युक्तयोगेकसून ज्ञाना चें रक्षण करावें, मृदुपणे कसून राजानें चिरकाल आपणास रक्षावें, उत्तम स्त्रियेने आपले उत्तमगुणेकसून दक्षता धरून गृहाचें रक्षण करावें.

अन्यथावेदपांडित्यंशास्त्रमाचारमन्यथा अन्य
थायत्वदन्शांतलोकाःक्लिश्यंतिचान्यथा ॥१०॥

वेदाचे ठायीं पांडित्य करणें हें व्यर्थ कांकीं त्याचा सिद्धांत समजत ना हीं, आचाराप्रत शास्त्रवाद करणें व्यर्थ कांकीं यथाशास्त्र आचार कोणा सही घडत नाही तें व्हां वादमात्र करणें काय उपयोग, शांत पुरुषाप्रत शोभक भाषण करणें व्यर्थ कांकीं त्याचे वचनें कसून त्याला अल्पहि शोभ होणे नाही तस्मात् ज्ञात्यानें हीं तिनी वर्ज करावीं. ॥१०॥

दरिद्रनाशनंदानंशीलंदुर्गतिनाशनं अज्ञानना

शिनीप्रज्ञाभावनाभयनाशिनी ॥११॥

दानदरिद्राचा नाश करिते, शील ह्यणजे धन्यानें आपले श्रोत कापून
नेल्यानंतर त्या श्रोतांत पडलेलीं कणसें आणून तें धान्य भासिलें अस
तां शुद्धत्वास्तव दुर्गतीचा नाश करिते, सद्बुद्धी अज्ञानाचा नाश करि
ते, भावना ह्यणजे भक्ती संसारभयाचा नाश करिते. ॥११॥

नास्तिकामसमोव्याधिर्नास्तिमोहसमोरिपुः नास्ति
क्रोधसमोवह्निर्नास्तिज्ञानात्परंस्फुरवसू ॥१२॥

कामासारिखा दुसरा व्याधि नाही, मोहा सारिखा सर्वघातक दुसरा
शात्रु नाही, क्रोधा सारिखा दाहक इतर अग्नि नाही, ज्ञाना सारिखें स्फ
रवकारक इतर काहींच नाही. ॥१२॥

जन्ममृत्युहियात्येकोभुंजत्येकः शुभाशुभं नरके
षुपतत्येकोएकोयातिपरांगतिम् ॥१३॥

जन्म एकच पावतो, मृत्युही एकच पावतो, पुण्यफलातें अथवा पापफ
ळातें एकच भोगितो, नरकाचेठायीं एकच पतन पावतो, मोक्षाप्रतहि
एकलाच गमन करितो, तस्मात् कोणत्याहि कर्माविषयीं कोणीच को
णाला सहाय नाही जो जें करितो तोच त्याचें फळ भोगितो. ॥१३॥

तृणंब्रह्मविदःसर्गेतृणंशूरस्यजीवितं जिताक्षस्य
तृणंनारीनिस्पृहस्यतृणंजगत् ॥१४॥

ब्रह्मवेत्यास स्वर्ग तृणाप्रमाणें वाटतो, शूरास आपले प्राण तृणा प्रमा
णें वाटतात, ज्याणें इंद्रियें जिंकिलीं त्यास स्त्रिया तृणा सारिख्या भास
तात, जो निस्पृह ह्यणजे निरिच्छ त्याला सर्वजग तृणासारखें तुच्छवा
टतें कारण त्याला कोणाचेंच अमत्य नाही. ॥१४॥

विद्या मित्रंप्रवासेषुभार्यामित्रंगृहेषुच व्याधित
स्यौषधंमित्रंधर्मोमित्रंमृतस्यच ॥१५॥

प्रवासाचेठायीं विद्या मित्र ह्यणजे हित कारणी जाणावी, घरामध्ये मित्र स्त्रीच होय कारणकीं गृहजन्य सुख स्त्री वांचून होत नाहीं, जो व्याधि ग्रस्त झाला त्याला औषध मित्रापरि सुखदायक होतें, जो मृत्युपा वला त्याणें पूर्वी जो धर्मकेला असेल तो त्याला परलोकीं मित्रासारि खा सुख देतो. ॥१५॥

**वृथावृष्टिः समुद्रेषु वृथा तृप्तेषु भोजनं वृथादानं
धनाढ्येषु वृथा दीपो दिवापि च ॥१६॥**

समुद्रामध्ये पर्जन्यवृष्टी व्यर्थ कांकीं तेथें तिचा उपयोग नाहीं, जे तृप्त दुसऱ्याचें अन्नाची इच्छा करित नाहीत त्यांस भोजन देणें व्यर्थ जाणावें, जे धनाढ्य त्यांस दान देणें हें व्यर्थ कारणकीं त्यांस द्रव्याची आर्त नाहीं, दिवसाचेठायीं दीप निरूपयोगी कांकीं तो आपला प्रकाश करण्यास सूर्याचे तेजापुढे समर्थ होत नाही. ॥१६॥

**नास्ति मेघसमंतो यं नास्ति चात्मसमंबलं नास्ति
चक्षुः समंतं जो नास्ति धान्यसमंप्रियं ॥१७॥**

मेघाचे उदका सारिखें दुसरें उदक निर्दीष निरोगी नाहीं, आपल्या बळाचे परि अन्य कोणतेहि बळ नाहीं, नेत्रासारिखें दुसरें तेज नाहीं, धान्यासारिखें दुसरें काहींच प्रिय नाहीं जरी सर्व वस्तू अथवा अनेक विषय असले तथापि अन्नाखेरिज ते काय तृप्ती देणार आहेत ह्यणोन धान्यच प्रिय आहे ॥१७॥

**अधना धनमिच्छंति वाचं चैव चतुष्पदः मानवाः
स्वर्गमिच्छंति मोक्षमिच्छंति देवताः ॥१८॥**

जे द्रव्यहीन ते द्रव्याची इच्छा करितात, ज्यांस वाचा नाहीं ते वाणीची इच्छा करितात, मनुष्य स्वर्गाची इच्छा करितात, देव मोक्ष इच्छितात, तात्पर्य जी वस्तू ज्याला अप्राप्य असते त्याची तो इच्छा करतो १८

सत्येनधार्यते पृथ्वी सत्येन तपते रविः सत्येन वा
ति वायुश्च सर्वे सत्ये प्रतिष्ठितं ॥१९॥

सत्येकरून पृथ्वीचें धारण ह्मणजे स्थिती होत्ये, सूर्यही सत्येकरूनच प्रकाश करितो, तसाच वायूहि सत्येकरूनच वाहातो, सर्व विश्व सत्येकरून व्यवहार चालवितें, तस्मात् सत्व सर्वांचें धारक आहे हें ज्यास मयीं नाशपावेक त्यास मयीं प्रळयच होईल. ॥१९॥

चलालक्ष्मीश्चलाः प्राणाश्चले जीवितमंदिरे चला
चले च संसारे धर्म एको हि निश्चलः ॥२०॥

स्थावर जंगमात्मक जन्म मरण रूप संसाराचे ठायीं लक्ष्मी ह्मणजे संपत्ती तसेच प्राण आणि आयुष्य अणखीं गृह हीं सर्व चंचल क्षणिक आहेत एक धर्ममात्र निश्चल अविनाशी आहे यास्तव धनादिकें करून धर्माचाच संग्रह करावा. ॥२०॥

नराणां नापिको धूर्तः पक्षीणां चैव वायसः चतुष्प
दां शृगालस्तस्त्रियां धूर्तचिमालिनी ॥२१॥

मनुष्यामध्ये नापिक चतुर, पक्ष्यामध्ये काक धूर्त, चतुष्पदामध्ये कोल्हा महा धूर्त, आणि स्त्रियांमध्ये माकीण धूर्त जाणावी. ॥२१॥

॥ इति वृद्ध चाणारख्ये पंचमोऽध्यायः ॥५॥

श्रुत्वा धर्मविजानाति श्रुत्वा त्यजति दुर्मतिं श्रुत्वा
ज्ञानमवाप्नोति श्रुत्वा मोक्षमवामुयात् ॥१॥

आपला धर्म कसा आहे तो शास्त्र श्रवणें करून जाणतो, दुर्बुद्धीतें शास्त्र श्रवणें करून टाकितो, ज्ञान शास्त्र श्रवणें करूनच पावतो, मोक्ष ही शास्त्र श्रवणें करूनच होतो. ॥१॥

पक्षिणां काकश्चांडालः पशूनां चैव कुक्कुटः सुनी
नां कोपश्चांडालः सर्वचांडालनिंदकः ॥२॥

सर्व पक्ष्यामध्ये काकपक्षी चांडाल ह्यणजे महा तीव्र होय, पशूमध्ये कुक्कुट चांडाल जाणावा, ऋषींमध्ये क्रोध हा महा तीव्र सर्वघातकी चांडाल जाणावा, सर्वांमध्ये निंदा करणार तो महाचांडाल जाणावा ॥२॥

भस्मना शुध्यते कांस्यं ताम्रमास्लेन शुध्यति रजः
सा शुध्यते नारी नदीवेगेन शुध्यति ॥३॥

कांस्यपात्र ग्रहणाविषयी अयोग्य झाले असता ते भस्में करून शुध्द होते, तसेच ताम्र आम्लें करून शुध्द होते, स्त्रीने काही अल्प दोष केले असता ती रजेकरून शुध्दता पावत्ये तशीच आठ मास पर्यंत नदी मळादिकें करून अपवित्र होत्ये ती उदकाच्या ओघेंकरून निर्मळ होत्ये.

भ्रमन्संपूज्यते राजा भ्रमन्संपूज्यते द्विजः भ्रमन्सं
पूज्यते योगीस्त्री भ्रमन्ती विनश्यति ॥४॥

जो राजा फिरतो तो निरंतर सत्कार पावतो, तसाच विद्वान् ब्राह्मणहि देशांप्रत फिरत असता तोहि पूजा पावतो, त्याचप्रकारें योगीहि पावतो, ह्यणून सत्कारा करिता स्त्री आपलें घर सोडून दुसऱ्यांच्या घरास फिरू लागेल तर ती नाश पावेल यास्तव स्त्रीने स्वगृह सोडून अन्यत्र कोठेंच जाऊनये. ॥४॥

यस्यार्थस्तस्य मित्राण्यस्यार्थस्तस्य बांधवाः यस्यार्थः
सपुमान् लोके यस्यार्थः सच पंडितः ॥५॥

ज्याजवळ द्रव्य आहे त्याला मित्रें बहुत मिळतात. तसेच बांधवहि त्याला अनुकूल होतात. तोच पुरुष लोकांत ख्यातिमान् होतो अणखीं तसाच तो पुरुष जनामध्ये मोठा पंडित ह्यणजे ज्ञानी अशी प्रसिधी पावतो.

तादृशी जायते बुद्धिर्व्यवसायोपितादृशः सहाया

स्तादृशाएवयादृशीभवितव्यता ॥६॥

जशी ज्याची भवितव्यता ह्यणजे दैवेंकरून पुढें होणारी दशा असत्ये तदनु रूप त्याची बुद्धी पूर्वांचि होत्ये त्याचा बुद्धीचा निश्चयहि तदनुसारच होतो त्यास सहायहि त्याप्रमाणेच मिळतात दैवेंकरून जें होणार अस तें त्यासारखें त्याला सर्व अनुकूल होतें. दैवास अन्यथा करणें असा समर्थ कोणीच नाही. ॥६॥

कालः पचति भूतानि कालः संहरते प्रजाः कालः

सप्तैषु जागर्तिकालो हि दुरतिक्रमः ॥७॥

आयुष्य हरण करून सकळ भूतांतें पक्कतेप्रत काळच नेतो पुढें प्रजांचा संहार तोच करितो सर्व प्राणी लच पावले असतां त्यासमर्थी का लच जागृत असतो काल फार दुस्तर आहे तस्मात् सर्वकारण काळच होय. ॥७॥

न पश्यति च जन्मांधः कामांधो नैव पश्यति न पश्य

ति मदीन्मत्तो अर्थादीषान्न पश्यति ॥८॥

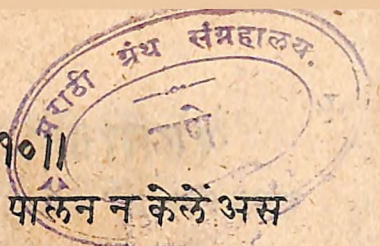
जन्मा पासून जो अंध तो काहीच पाहात नाही. जो कामेंकरून अंध झाला ह्यणजे मदनाने वेगानें व्यापला तोहि तसाच पाहात नाही अण खीं मद्यादिकांचा मदींकरून जो उन्मत्त झाला तोही पाहात नाही तसा च अर्थी ह्यणजे धाचक तोही जोमानें कोणत्याच दोषातें पाहात नाही. ८

स्वयं कर्म करोत्यात्मा स्वयंतत्फलमश्नुते स्वयं प्र

मत्ति संसारे स्वयंतस्माद्विसुच्यते ॥९॥

आत्मा आपणच कर्म करितो त्या कर्माचें फळ आपणच पावतो संसा राचेठार्थी आपणच भ्रमण पावतो अणखीं त्या पासून आपणच सुक्तही होतो. ॥९॥

राजाराष्ट्रकृतं पापं राज्ञः पापपुरोहितः भर्ता चि

स्त्रीकृतं पापं शिष्यपापं गुरुस्तथा ॥१०॥

राज्यांत प्रजेनें केलेले पातक राजानें धर्मकरून पालन न केले असतां तो पावतो, राजानें केलेले पातक पुरोहित भोगितो कारणकीं त्याणें राजाला चांगला उपदेश करून नीतीनें वर्तवावा तो नवर्तविला ह्मणून त्याचे पापाचा अधिकारी तो होतो, स्त्रीनें केलेले पाप पती पावतो त्याणें तिचें पालन पोषण नकेले ह्मणून, गुरूनें शिष्यास उत्तम प्रकारें शिक्षा केली नाही. यास्तव शिष्यानें जें दुरिताचरण केले तें गुरु भोगितो.

ऋणकर्ता पिता शत्रु माता च व्यभिचारिणी भार्या

रूपवती शत्रुः पुत्रः शत्रुरपंडितः ॥११॥

जो पिता पुत्रास ऋण करून ठेवितो तो शत्रुजाणावा, माता पुत्राचें परमदैवत असून जर ती व्यभिचारिणी आहे तर शत्रु जाणावी, जी स्त्री परमसुंदर रूपवती ती शत्रु सारिखीच समजावी कांकीं सौंदर्यामुळे तिजवर सर्व पुरुष सकाम अवलोकन करून मोहित करितात नंतर ती कुलदूषणीय होते ह्मणोन ती शत्रु, जो अविद्वान् तो पुत्र पित्यानें आपला शत्रु समजावा कांकीं तो अविद्वानेमुळे आपणास दुष्ण लावितो.

लुब्धमर्थेन गृह्णीयात् स्तब्धमंजलिकर्मणा सूर्यं

छंदानुवृत्त्या च यथार्थत्वेन पंडितं ॥१२॥

आपला शत्रू जर बलवान् लोभी आहे तर त्याला द्रव्यानें वशा करावा, जो स्तब्ध ह्मणजे अहंकारें करून मोठा गर्विष्ठ त्याला कर जोडून नम्रतेनें वशा करावा, जो सूर्य त्याला वशा करणेंतर त्याचे मजीप्रमाणें वर्तेनि आपलासा करावा, जो पंडित आहे त्याला वशा करणे तो यथार्थ भाषणें करून करावा, कांकीं ज्ञात्याला मिथ्या भाषण रुचत नाहीं. ॥१२॥

वरं नराज्यं न कुराजराज्यं वरं न मित्रं न कुमित्रमि
त्रं वरं न शिष्यो न कुशिष्य शिष्यो वरं न दारानकुदा

रदारा ॥१३॥

राजा अधर्मी प्रजेस पीडा करणारा राज्यांत असेल तर त्यापेक्षा मुक्तीं
च नसले काबरा, मित्र असतील तर सन्मित्र असावे कुत्सित मित्र उप
योगीं नाहीत, शिष्य स्रुबुद्धि भक्तिमान् असावा कुशिष्य नसावा हें बरें,
स्त्री पतिव्रता स्वरूप असेल तर बरी कर्कशा बढाळ जारिणी नसावी. १३

कुंराजराज्येन कुतः प्रजा सरवं कुमित्रमित्रेण कुतोस्ति
निर्वृतिः कुदारदारैश्च कुतो गृहेरतिः कुशिष्यमध्या
पयतः कुतो यशः ॥१४॥

दुष्ट राजाचे योगानें प्रजेला सरव कोठून होईल, कुत्सित मित्राच्या संबं
धानें आनंद कसा होईल, दुष्ट स्त्रियेचे संबधानें गृहाचे ठायीं प्रीति कशी
असेल, दुष्ट शिष्यास अध्ययन सांगणाऱ्या गुरूस कीर्ती प्राप्त कोठून हो
ईल. ॥१४॥

सिंहादेकं बकादेकं शिक्षेच्चत्वारिकुक्कुटात् वायसा
त्पंच शिक्षेच्च षट्शुनस्त्रीणि गर्दभात् ॥१५॥

सिंहा पासून एक गुण शिकावा, बका पासून हि एक शिकावा, कुक्कुटा
पासून चार शिकावे, कावळ्या पासून पांच शिकावे, श्वाना पासून सा
हा आणि गर्दभा पासून तीन गुण शिकावे. ॥१५॥

प्रभूतं कार्यमल्पं वा योनरः कर्तुमिच्छति सर्वारं
भेणत कार्यं सिंहादेकं प्रचक्षते ॥१६॥

मोठें किंवा अल्प कार्य करावयास जो इच्छितो त्याणें तें कार्य सर्व प्रय
त्नें करून करावें हा एक गुण सिंहा पासून शिकावा असें शास्त्र आहे.

इंद्रियाणि च संयम्य बकवत्संज्ञितो नरः देशकाल
बलं ज्ञात्वा सर्वकार्याणि साधयेत् ॥१७॥

बका सारिखें ज्ञात्यानें सर्व इंद्रियांचें नियमन करून देश कालाचें

बलाबल पाहून सर्व कार्ये साधावीं हा गूण बकापासून घ्यावा. १७

प्रत्युत्थानंच युद्धं च संविभागे च बंधुषु स्वयमा

क्रम्य भुंजीत शिक्षेच्च त्वारिकुक्कुटात् ॥१८॥

प्रत्युत्थान ह्यणजे काळीं जागृत होणें, युद्ध करणें, आपण कणादिक
धान्य संपादन करून, त्याचा भाग बंधूला देउन नंतर स्वयें भक्षण क
रणें हे चार गूण कोंबड्या पासून ग्रहण करावे. ॥१८॥

गूढमैथुनधारिष्टं कालिकालिचसंग्रहं अप्रमत्त

मविश्वासः पंचशिक्षेच्च वायसात् ॥१९॥

मैथुन गुप्त, धैर्य, समयासमयाचे ठायीं संग्रह करणें, सावधपणे
राहाणें, कोणाचाहि विश्वास न धरणें, हे कावळ्याचे गुण घ्यावे. ॥१९॥

बद्धाशी स्वल्पसंतुष्टः सुनिद्रोलघुचेतनः स्वामिभ

क्तश्च शूरश्च षडेते श्वानतोगुणाः ॥२०॥

प्रसंगी बहूत भोजन करणें, आणि अल्पानेही संतुष्ट राहाणें, निद्रा गाढ,
असून त्वरित जागृत होणें, स्वामीची सेवा करणें, आणि शूरपणा हे सा
हा गूण श्वानापासून शिकावे. ॥२०॥

सुश्रान्तोपिवहेत् भारं शीतोष्णानच पश्यति संतुष्ट

श्चरते नित्यं त्रीणि शिक्षेच्च गर्दभात् ॥२१॥

अत्यंत श्रमला असतां हि भार घेणें, शीत उष्णानि न पाहाणें, निरंतर
संतुष्टपणानें फिरणें हे तीन गूण गाढवाचे ग्रहण करावे. ॥२१॥

यएतान् विंशतिगुणानाचरिष्यति मानवः कार्या

वस्थासु सर्वासु अजेयः स भविष्यति ॥२२॥

हे पूर्वेक्त वीस गूण यांते जो आचरण करील तो मानव सर्व कार्या
चे ठायीं अजिक होईल. ॥२२॥

॥ इति वृद्धचाणारख्ये षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

अर्थनाशमनस्तापंगृहिणीचरितानिच नीचवा
क्यंचापमानंमतिमान्नप्रकाशयेत् ॥१॥

द्रव्याचा नाश, मनातील संताप, आपल्या स्त्रीचे आचरण, नीच जर
दुष्टभाषण आपणास बोलिला तर, कौणी अपमान केला तर, बुद्धिमं
तानें लोकांत प्रसिद्धीस आणूनये. ॥१॥

धनधान्यप्रयोगेषुविद्यासंग्रहणेषुच आहारेव्य
वहारेचत्यक्तलज्जःस्फुरवीभवेत् ॥२॥

धनधान्य संपादन करण्याचा उपाया विषयीं, विद्याभ्यास करण्यास,
भोजनाचे ठायीं, आणि व्यवहाराचे ठिकाणीं जो पुरुष लज्जा त्यागील
तो स्फुरवी होईल. ॥२॥

संतोषामृततृप्तानांयत्स्फुरवंशांतिरेवच नचतद्ध
नलुब्धानामितश्चेतश्चधावतां ॥३॥

संतोष हेंच कोणक असृत त्याणेंकरूनजे तृप्ती पावले त्यांसजें स्फुरव
आणि शांति आहे तशी धनाच्या लोभानेंजे सर्वत्र संचार करणारे त्यां
स कधींही स्फुरवाचा किंवा शांतीचा लवलेश प्राप्त व्हावयाचा नाही. ॥३॥

संतोषस्त्रिषुकर्तव्यःस्यदारेभोजनेधने त्रिषुचैव
नकर्तव्योध्ययनेतपदानयोः ॥४॥

स्त्री, आणि भोजन, तसेंच द्रव्य, या तिहींचें ठायीं निरंतर संतोष असा
वा,, दान, अध्ययन आणि तप यांचे ठायीं कधींही तृप्ती नसावी. ॥४॥

विप्रयोर्विप्रवन्द्योश्चदंपत्योःस्वामिभृत्ययोः अंत
रेणैवगंतव्यंहरस्यवृषभस्यच ॥५॥

दोनब्राह्मण, विप्रआणिअग्नी, स्त्रीआणिपती, स्वामीआणिसेवक,
शिवआणिनंदी यांचा मधून जाऊनये गेलें तर पुण्याचा नाश होतो. ॥५॥

पदाभ्यांनस्पृशेदग्निगुरुंब्राह्मणमेवच ॥ नैवगां
नकुमारींचनवृद्धंचशिशुंतथा ॥६॥

अग्नी, गुरु, ब्राह्मण, गायी, कन्या, वृद्ध आणि शिशु या सातांस च
रणस्पर्श करूनये. अज्ञाने करून स्पर्श झाला असतां नमस्कार करा
वा बुद्ध्या पदस्पर्श करील तो नरकाप्रत गमन करील. ॥६॥

शकटंपंचहस्तेनदशाहस्तेनवाजिनं हस्तीहस्तस
हस्त्रेणदेशत्यागेनदुर्जनं ॥७॥

शकट ह्यणजे गाडा या पासून पांच हात दूर असावे, अश्व्या पासून दा
हा हातावरून, हत्तीपासून एक हजार हाताचे अंतरानें जावे आणि दु
र्जन ज्यादेशीं असेल तो देश ठाकून दुसरे देशांतून जावे. ॥७॥

हस्तीअंकुशमात्रेणवार्जाहस्तेनताड्यते शृंगील
कुटहस्तेनखड्गहस्तेनदुर्जनः ॥८॥

हत्तीला ताडण करणे तर अंकुशों करून करावे, अश्वाला हस्तेच करून,
गाई महिषी इत्यादिकांस काष्ठ हस्तानें आणि दुर्जनाला खड्गयुक्त हस्ते
करून ताडन करावे कांकीं या ताडनावांचून तो सरळ होणार नाही. ॥८॥

तुष्यतिभोजनेविप्रामयूराघनगर्जिते साधवः

परसंपत्तौखलाःपरविपत्तिषु ॥९॥

ब्राह्मण भोजनाचेठायीं संतोष पावतात, मयूर मेघाची गर्जना श्रवण
करून आनंद पावतात, अन्याची संपत्ति पाहून साधू संतुष्ट होतात, दुस
ऱ्याची विपत्ति पाहून दुर्जनांस अति हर्ष होतो. ॥९॥

अनुलोमेनबलिनंप्रतिलोमेनदुर्जनं आत्मतुल्य

बलंशत्रुंविनयेनबलेनवा ॥ १० ॥

बलवंतास अनुकूल होईन जिंकावा, दुर्जनास प्रतिकूल होईन जिंका
वा, आपल्या समान ज्याचे बळ त्याशत्रूस विनयेकरून किंवा बळ करून

न जिंकावा. ॥१०॥

बाहुवीर्यबलं राज्ञो ब्राह्मणो ब्रह्मविद्वली रूपयो
वनमाधुर्यस्त्रीणां बलमनुत्तमं ॥११॥

बाहु पराक्रमच राजाचें बळ जाणावे, ब्राह्मण ब्रह्मवेत्ता जो तोच बळ
वान् जाणावा, रूप आणि तारुण्य तसेंच मधुर भाषण हेच स्त्रियांचें उ
त्तम बळ होय, या तिहींबलें करून तिघे सर्वजनास जिंकितात. ॥११॥

नात्यंत सरलैर्भाव्यंगत्वापश्यवनस्थलीं छिद्यंते
सरलास्तत्र कुब्जास्तिष्ठंति पादपाः ॥१२॥

अत्यंत सरलपणा धरूनये पुरुषाहीं काहीं क्रोधयुक्त असावे जे फा
रच सरळ असतात त्यांची अवस्था कशी होत्ये ती वनांत जाऊन पहा
तें काय तर वनांत जे सरळ वृक्ष असतात त्यांतें सर्वलोक तोडितात
आणि जे बांकडे ते तसेच राहातात यास्तव लोकांमध्ये काहीं काळ आ
पली स्थिती असावी अशी इच्छा असल्यास त्याहीं किंचित क्रोधजरध
रिला तरच त्यांची लोकांमध्ये स्थिती होईल. ॥१२॥

यत्रोदकं तत्र वसंति हंसास्तथैव शुष्कं परिचर्जयंति
न हंसतुल्येन नरेण भाव्यं पुनस्त्यजंते पुनराश्रयंते ॥१३॥

ज्या स्थानीं उदक असते तेथें हंस राहातात आणि जें शुष्क जाहलें त्याचा
त्याग करितात जसे शुष्क तटाकाचा त्याग करून हंसपक्षी जलयुक्ताचा
आश्रय करितात पुनः कालांतरीं त्याचाही त्याग करितात याप्रमाणे म
नुष्यानें होऊनये ज्याचा एकवार आश्रय केला त्याला संपत्ति समयीं ज
सा सोडित नाहीं तसा आपत्ति समयीं हि सोडून अन्यत्र जाऊनये सोडू
न जाणें हे कुलीन पुरुषास योग्य नाहीं. ॥१३॥

उपार्जितानां वित्तानां त्याग एव हिरक्षणम् तटाको
दरसंस्थानां परिस्त्रवद्वांभसां ॥१४॥

श्रमें करून संपादन केले जे अर्थ त्यांचा त्याग ह्यणजे सत्पात्रीं दान देणे हेच संरक्षण होय जसें तदाकांत उदकें असतात त्यांचे पाइसर बाहेर निघाले तर तीं उदकें निर्मळ होऊन वृद्धी पावतात त्या प्रकारें करून दानानें द्रव्यें शुद्धी पावोन वृद्धीही पावतात तस्मात् अर्थचें रक्षण आणि वृद्धिकरणारे सत्पात्र दानच होय ॥१४॥

यस्यार्थस्तस्य मित्राण्यस्यार्थस्तस्य बांधवाः य
स्यार्थः सपुमान् लोके यस्यार्थः सच जीवति ॥१५॥

ज्याला द्रव्य अनुकूल आहे त्यास मित्रें आणि बांधवहि हितकारक प्राप्त होतात, आणि तोच लोकामध्ये ख्याती पावोन जीवनहि पावतो तस्मात् लोकामध्ये अर्थासारिखी अन्य वस्तू श्रेष्ठ नाही यास्तव प्रयत्नें करून द्रव्य संग्रह करावा ह्यणजे सर्व अनुकूल होते ॥१५॥

स्वर्गस्थितानामिह जीवलोके चत्वारि चिन्हानि वसं
ति देहे दानप्रसंगो मधुराचवाणी देवार्चनं ब्राह्मण
तर्पणंच ॥१६॥

निरंतर दानप्रसंग, गोडभाषणकरणे, देवाचें पूजन, ब्राह्मणभोजन, हीं चार लक्षणें या मनुष्य लोकीं ज्याचा देहीं संतत राहातात ते स्वर्गचि आहेत असें समजावें ॥१६॥

अत्यंत कोपः कठुराचवाणी दरिद्रताच स्वजनेषु वै
रं नीचप्रसंगः कुलहीनसेवा चिन्हानि देहे नरकस्थि
तानां ॥१७॥

फार क्रोध, कठोरभाषण, दरिद्रपणा, स्वजनासी वैर, नीचाचा प्रसंग आणि कुलहीनसेवा हीं साहा नरकाचीं चिन्हे ज्याचे देहीं निरंतर वसतात ते नरकांतच आहेत असें जाणावें ॥१७॥

गम्यते यदि मृगेंद्रं मंदिरं लभ्यते करिकपोलमौक्ति

कं जंबुकालयगतेचप्राप्यतेवत्सपुच्छरवरचर्म
खंडनम् ॥१८॥

सिंहाचा गृहाप्रत जर गेले तर हत्तीचे गंडस्थळींचें मोतीं प्राप्त होते, आणि कोल्याचा गृहास जर गेले तर वत्साचें पुच्छ अथवा गर्दभाचे चर्माचा तुकडा मिळतो, तस्मात् याचकानें जर याचकवृत्तीस जाणें तर थोराचे घरीं जावें गरीब दरिद्राचे जाऊंनये कांकीं तेथें फळ प्राप्त होणार नाही. ॥१८॥

शुनःपुच्छमिवव्यर्थंजीवितंविद्ययाविना नगु
ह्यगोपनेशक्तंनचदं शनिवारणे ॥ १९॥

श्वानाचें पुच्छ जसें आपलें गुद आच्छादन करावयास आणि आपले देहावरील मक्षिका निवारण करावयास समर्थ नाही तें असून जसें व्यर्थ, तसें विद्याहीन पुरुषाचें जीवित व्यर्थ जाणावें कांकीं विद्येबांचून आपलें आणि कुटुंबाचेंहि संरक्षण करावयास समर्थ नाही यास्तव अविद्वान् पुरुषाचे जीवित व्यर्थ. ॥१९॥

वाचाशौचं च मनसः शौचमिन्द्रियनिग्रहः सर्व
भूतदयाशौचमेतच्छौचं परार्थिनां ॥२०॥

कठोर शब्दें करून दुसऱ्याचें मनास दुःख न देणे, आणि दुसऱ्याचें मर्म उच्चारण न करणें हें वाणीचें श्रुत्यत्व, सर्व वासनांचा त्याग करून इंद्रियांचा निग्रह करणें आणि स्थिरपणें ईश्वरी राहाणें हें मनाचें निर्मलत्व, मोक्षार्थी जे यांस सर्वभूतीं दया हेंच त्यांचें शौच याणेच करून ते मोक्षाप्रति पावतील. ॥२०॥

पुष्पेगंधं तिलैः तैलं काष्ठैः बहिः पयोधृतम् इक्षौगु
डंतथा देहे पश्यात्मानं विवेकतः ॥२१॥

पुष्पामध्ये गंध अदृश्य रूपे आहे तो अवघ्राणे करून जसा जा

णतात, तिकामध्ये तैल अदृश्यपणे करून आहे ते जसे यंत्राने साचे
मर्दन करून प्रत्यक्ष करितात, काष्ठामध्ये आग्नि अगोचर आहे तो
मंथने करून गोचर करितात, दुग्धांत घृत गुप्तरूपे करून आहे ते
भिन्न करतात, उसांत गुळ अदृश्य आहे तोही उपाये करून वेग
ळा करितात, तसा देही जो आत्मा देहरूप दिसतो तो विवेकरूप
उपाये करून भिन्न अविनाशी पाहावा. ॥२१॥

॥ इति वृद्धचाणारव्ये सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

अधमाधनमिच्छंति धनमानं च मध्यमाः उन्न
मामानमिच्छंति मानो हि महतां धनम् ॥१॥

अधम लोक द्रव्याते इच्छितात्. धनाते आणि मानाते मध्यमजन
इच्छितात्. उन्नमजन मानाचीच इच्छा करितात. यांस तेच धन हो
य. ॥१॥

इक्षुरापः पयोमूलं तांबूलं फलमौषधम् भक्षयि
त्वापि कर्तव्याः स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥२॥

ऊस. उदक. दुग्ध. मूल ह्यणजे कणगरादिक. फल. तांबूल आणि औष
ध हे पदार्थ भक्षण करून हि स्नानदानादि कर्मे केल्यास दोष नाही. २

दीपो भक्षयते ध्वांतं कज्जलं च प्रसूयते यदन्नं भ
क्षयेन्नित्यं जायते तादृशी प्रजा ॥३॥

दीप अंधकाराते भक्षितो आणि कज्जलरूप प्रजेते प्रसवतो तस्मा
त् जो जे अन्न भक्षितो तदवुरूप गुण बलादि संतति त्याला होत्ये. ॥३॥

वित्तं देहिगुणान्वितेषु मतिमान् नान्यत्र देहिक्वचित्
प्रासंवारिनिधेर्जलं घनसुरेमाधुर्ययुक्तं सदा जीवा

स्थावरजंगमांश्च सकलान् संजीव्य भूमंडलं भूयः
पश्यत देवकोटिगुणितं गच्छेत्तमं भोनिधिम् ॥ ४ ॥

हे बुद्धिमंता दान देणें तर गुणवंतासच दे निर्गुणास कधींहि देऊंनको.
गुणिजनास दिल्याचें फळ जसें क्षारोदक मेघाचे सुखां प्राप्त झालें अ
सतां निरंतर मधुर होऊंन स्थावर जगमादि सर्व जीवातें आणि भूमंड
लातें संजीवन करून पुनः पहा तेंच उदक कोटिगुण अधिक होऊंन स
मुद्रास पावतें असेंच सत्यात्रीं दान केलें असतां दात्याप्रत अनेक
गुणित प्राप्त होतें. ॥ ४ ॥

चांडालानां सहस्रैश्च सूरिभिस्तत्त्वदर्शिभिः एको
हियवनः प्रोक्तो नीचो यवनात्परः ॥ ५ ॥

यथार्थ पाहाणारे ज्ञाते याहीं अनेक सहस्र चांडालांच्या साम्यतेस
एक यवन कथिला आहे तस्मात् यवनाहून नीच कोणीच नाही. ॥ ५ ॥

तैलाभ्यंगे चिताधूमे मैथुने सौरकर्मणि तावद्भव
तिचांडालो यावत्स्नानं समाचरेत् ॥ ६ ॥

तैलाभ्यंग केला असतां. चिताधूम घेतला असतां. मैथुनकेल्यावर.
आणि सौरकर्म केल्यावर जावत्काल स्नान केला नाही तावत्काल पर्यंत
त तो चांडाला सारिखा होय स्नानानंतर शुध्द होतो. ॥ ६ ॥

अजीर्णे भेषजं वारि जीर्णे वारि बलप्रदम् भोज
ने चामृतं वारि भोजनांते विषप्रदम् ॥ ७ ॥

अजीर्णावर उदक प्राशन केलें असतां तें औषधरूप होऊंन अजी
र्ण नाश करितें, अन्न जिरल्या नंतर उदक प्राशन केलें असतां तें बल
प्रद होतें, भोजनकार्की उदक प्राशन केले असतां तें अमृता सारिखें आ
रोग्य करितें, भोजन झाल्यावर जलपान केलें असतां तें विषा सारिखें
होतें. ॥ ७ ॥

हृतं ज्ञानं क्रियाहीनं हतश्चाज्ञानतो नरः हतं निर्ना
यकं सैन्यं स्त्रियो नष्टा ह्यमर्तुकाः ॥८॥

ज्ञान असतां जो कर्म करित नाही त्याचें ज्ञानव्यर्थ. ज्याला ज्ञान नाही
तो मानव असोन नाहीच असा जाणावा. ज्या सैन्यांत नायक ह्यणजे
रक्षणकर्ता नाही ते सैन्य असोन व्यर्थ कांकीं त्याचे हातून काहीच
पराक्रम व्हावयाचा नाही. ज्या स्त्रियांचे पती नाहीत त्या जीवंत असू
न मृतच जाणाव्या. ॥८॥

वृद्धकाले मृताभार्या बंधुहस्तगतं धनं भोजनं च
पराधीनं तिस्रः पुंसां विडंबनाः ॥९॥

वार्द्धक्या काळीं स्त्री मृत्यु पावली असतां. इव्य बंधूचा हस्तगत झालें
असतां. आणि भोजन दुसऱ्याचे हातीं त्या तीन प्रकारच्या पुरुषास वि
डंबना होत. ॥९॥

अग्निहोत्रं विना वेदानचदानं विना क्रिया नभावे
न विना सिद्धिस्तस्माद्भावो हि कारणम् ॥१०॥

अग्निहोत्रा वांचून वेद शिकलेला सफळ होत नाही. दाना वांचून कर्म
फलप्रद होत नाहीत. आणि कोणतीहि सिद्धि भक्ति वांचून नाही. यास्त
व भक्तीच कारण मुख्य होय. ॥१०॥

काष्ठपाषाणधातूनां रूत्वाभावेन सेवनं श्रद्धया
च तथा सिद्धिस्तस्य विष्णुप्रसादतः ॥११॥

काष्ठ. पाषाण. आणि धातू यांच्या मूर्तिचे ठायीं ईश्वर रूप भावना ध
रून सेवाकेली असतां ईश्वर रूपेने निश्चये कस्त सिद्धि प्राप्त होये. ११

न देवो विद्यते काष्ठेन पाषाणेन मृन्मये भावे हि
विद्यते देवस्तस्माद्भावो हि कारणम् ॥१२॥

काष्ठ पाषाण आणि मृत्तिका यांचे प्रतिमेचे ठायीं देव राहतो असें

हि नाहीं तर एक भक्तिचे ठायीं देव राहातो तस्मात् ईश्वर प्राप्ती वि
षयीं एक भक्तीच असली पाहिजे. ॥१२॥

शांति तुल्यंतपोनास्ति संतोषात्परं सुखम् न तु
ष्यायाः परो व्याधिर्न च धर्मो दयापरः ॥१३॥

शांति सारिखें दुसरें तप नाहीं. संतोषाहून इतर सुख नाहीं. तृष्णे
सारिखा कोणताच व्याधी दुसरा नाहीं. दयेहून श्रेष्ठ दुसरा कोणता
हि धर्म नाहीं. ॥१३॥

क्रोधो वैव स्य तो राजा तृष्णा वैतरणी नदी विद्या का
मदुग्धा धेनुः संतोषो नंदनं वनम् ॥१४॥

क्रोधच थम राजा. तृष्णा हीच वैतरणी नदी. विद्या ह्यणजे ज्ञान ती
च इच्छित मनोरथ पूर्ण करणारी कामधेनु. आणि संतोष हाच स्व
र्ग जें स्वर्गी सुख तेंच संतोषानें प्राप्त होत असतें. ॥१४॥

गुणेषूषयते रूपं शीलं शूषयते कुलम् सिद्धिं शूष
यते विद्यां भोगो शूषयते धनम् ॥१५॥

गुणच स्वरूपातें शोषवितो. उत्तम स्वभाव कुलातें अलंकृत करि
तो. सिद्धि विद्येतें शोषायमान करित्ये. भोगच द्रव्यातें शूषित करतो.

निर्गुणस्य हतं रूपं दुःशिलस्य हतं कुलं असिद्ध
स्य हता विद्या अभोगेन हतं धनम् ॥१६॥

ज्याला कोणताच उत्तम गुण नाहीं तो स्वरूप असतां हि शोषत ना
हीं. ज्याचा स्वभाव चांगला नाहीं त्याचें कुळ जनामध्ये निंद्य होतें.
ज्याला कोणतीहि सिद्धि नाहीं त्याची विद्या विशोभित दिसते. जो
द्रव्याचा उपभोग करित नाहीं त्याचें द्रव्य अर्थ नाश पावतें. ॥१६॥

शुद्ध भूमिगतं तो यं शुद्धा नारी पतिव्रता शुचिः क्षे
मकरो राजा संतोषी ब्राह्मणः शुचिः ॥१७॥

भूमीतील उदक शुद्ध आणि जी स्त्री पतिव्रता ती शुद्ध जाणावी. प्रजे
चें कल्याण करणार जो राजा तो पवित्र असा समजावा. आणि ब्राह्म
ण सदा संतोषयुक्त असणारा तो पवित्र जाणावा. ॥१७॥

असंतुष्टा द्विजानघाः संतुष्टाश्च महीभृतः सलज्जा
गणिकानघानिर्लज्जाश्च कुलांगनाः ॥१८॥

ज्याला कधीही किती द्रव्य मिळाले असतां संतोष मानीत नाही तो
ब्राह्मण. अल्पद्रव्यानें संतोष पावणारा राजा. आणि लग्न झालेली
स्त्री जी अमर्याद माषण करणारी अशी हीं नष्टच जाणावी. ॥१८॥

किंकुलेन विशालेन विद्याहीनेन देहिनां दुष्कली
नोपि विदुषो देवैरपि संपूज्यते ॥१९॥

मनुष्याचें कूल जरी बहुत विस्तीर्ण आहे तथापीं जरतें विद्याहीन
आहे तर त्याचा काहीं उपयोग नाही. दुष्टकुलांतील असतां हि जर तो
विद्वान् आहे तर त्याची पूजा देवहि करितात. ॥१९॥

विद्वान्प्रज्ञास्यते लोके विद्वान्सर्वत्र गौरवम् विद्य
यालभते सर्वं विद्या सर्वत्र पूज्यते ॥२०॥

विद्वान् सर्वत्र लोकामध्ये प्रशंसेतें पावतो. आणि जनांत महत्त्वही
पावतो विद्येनें ज्या दुर्लभ वस्तू त्या कलम होतान तस्मात् विद्याच
सर्वत्र पूज्य होय तेणें करून पुरुष शोभा पावतो. ॥२०॥

रूपयौवनसंपन्नाविशालकुलसंभवाः विद्याही
नानशोभते निर्गंधा इव किंशुकाः ॥२१॥

स्वरूपें करून, तारुण्यें करून संपन्न, तसेच थोरकुळीं उत्पन्न झाले
ले जरी आहेत तथापि ते जर विद्याहीन आहेत तर शोभत नाहीत
पत्र पुष्पादिकें करून संपन्न सुशोभित असतां ही सुगंधावाचून ज
से पळसाचे वृक्ष शोभत नाहीत तसेच ते जाणावे. ॥२१॥

मांसभक्षणःसुरापानामूर्खाश्चाक्षरवर्जिताः पशु
भिःपुरुषाकारैर्भारिक्रांताचमेदिनी॥२२॥

मांस भक्षण करणारे, मद्यपान करणारे आणि ज्याला एकही अक्षर
रचेत नाही ह्मणजे केवळ अविद्वान् हे मनुष्याकार पशूच होत अशां
चे भाराने पृथ्वी आकांत मात्र होते त्यांचा काहीच उपयोग नाही ते
जन्मास येऊन व्यर्थ होत. ॥२२॥

अन्नहीनोदहेद्राष्ट्रंमंत्रहीनश्चक्रत्विजः यजमा
नंदानहीनोनास्तियज्ञसमोरिपुः॥२३॥

यज्ञ करावा हें फार श्रेष्ठ खरे परंतु तो जर अन्न दान हीन झालातर
राज्यातें दग्ध करितो, मंत्र हीन झाला असतां ऋत्विजब्राह्मणास जा
ळितो, आणि दक्षिणाहीन झाला असतां यजमानाचें दहन करितो या
करितां यज्ञासारिखा दुसरा शत्रु नाही. असें सिद्ध आहे परंतु तो यज्ञ
यथासांग झाला असतां त्यासारिखा दुसरा हितकर्ताच नाही. ॥२३॥

॥इतिवृद्धचाणारव्येअष्टमोऽध्यायः॥८॥

मुक्तिमिच्छसिचेत्तातविषयान्विषवस्यज क्षमा
र्जवदमान्शौचं सत्यंपीयुषवत्पिब ॥१॥

हे बापा तूं जर मुक्तितें इच्छितोस तर विषयांचा विषासारिखा त्याग
कर. आणि सहनता, सरळपणा, इंद्रियनिग्रहता, निर्मळपणा, तसेंच
सत्य यांचें सेवन अमृतासारिखें कर ह्मणजे मुक्ती पावशील. ॥१॥

परस्परस्यमर्माणियेभाषंतेनराधमाः तएववि
लयंयांतिवल्मिकींदरसर्पवत् ॥२॥

जे पुरुष अधम असतात ते परस्पर एकमेकांची मर्मेजनांत प्र

सिद्धीस आणितात ते आपला नाशकरून घेतात जसा वारुळांतील सर्प आंतचे आंत वेष्टित होऊन मृत्युपावतो त्याच प्रकारें द्वेष कर्ते आपला नाश आपण करितात. ॥२॥

गंधःस्रवर्णफलसिक्तदंडेनाकारिपुष्पंखलुचंद
नस्य विद्वान् धनीकोनृपदीर्घजीवीधातुःपुराको
पिनबुद्धिदोषूत् ॥३॥

स्रवर्णाचिठायीं सुगंध. उसाला फळ. चंदनाचे वृक्षास पुष्प. विद्वान्पु
रूष धनाढ्य. राजा चिरजीवी. असे या स्रृष्टिचे ठायीं ब्रह्मदेवानें गुण को
णासच दिल्ले नाहीत कांकीं यांस उत्सन्नकेले त्याकाळीं ब्रह्मदेवास बुद्धि
शिकविणारा दुसरा कोणी संनिध नवता. ॥३॥

सर्वौषधीनाममृताप्रधानासर्वेषुसौख्येष्वशनं प्र
धानं सर्वेन्द्रियाणांनयनंप्रधानंसर्वेषुगात्रेषुसिर
प्रधानं ॥४॥

सकल औषधीं मध्यें अमृता ह्यणजे दूर्वा श्रेष्ठ, सर्व सौख्यामध्यें सोज
न सौख्य मुख्य जाणावें, सकळ इंद्रियांमध्यें नयनेंद्रिय प्रधान, या वां
चून सर्व इंद्रिये व्यर्थ होत, सर्व गात्रांमध्यें मस्तक श्रेष्ठ जाणावें. ॥४॥

दूतोनसंचरतिरेनचलेच्चवार्तापूर्वनजल्पितमि
दंनचसंगमोस्ति व्योम्निस्थितंरविशशियग्रहणं
प्रशस्तंजानातियोद्विजवरःसकथंनविद्वान् ॥५॥

ज्या स्थानीं दूतांची गती नाही. आणि जेथें वार्ताहि चालत नाही. जें
पूर्वीं कोणी कथिलें नाही. ज्याचा कधींहि समागम व्हावयाचा नाही
अशा आकाशा मध्यें राहाणारे चंद्र सूर्य त्यांचें ग्रहण प्रशस्तपणे
जो ब्राह्मण श्रेष्ठ जाणतो तो ज्ञाता कसा न ह्यणावा. ॥५॥

विद्यार्थीसेवकः पांथःक्षुधातोभयकातरः सां

डारीप्रतिहारीचसप्तसप्तान्प्रबोधयेत् ॥६॥

विद्यार्थी. चाकर. मार्गस्थ. स्तुधार्त. भयभीत. धनादिकांचा रक्षक. सां
डारी आणि द्वारपाळ हे सात निद्रा केले असतां जागृत करावे. ॥६॥

अहिंनृपचशादूलंबुंदिचवालकंतथा परश्वानं
चमूर्खंचसप्तसप्तान्प्रबोधयेत् ॥७॥

सर्प. राजा. व्याघ्र. वृंटीनामाचा जीव विशेष. बालक. दुसऱ्याचें श्वान
आणि मूर्ख हे सात निद्रा केले असतां यांतें जागृत करून घे. ॥७॥

अर्थाधीताश्रयैर्वेदास्तथाशूद्रान्नभोजनाः ते हि
जाः किंकरिष्यन्ति निर्विषा इव पन्नगाः ॥८॥

द्रव्य संपादना करितां जां हि वेदाध्ययन केलें ते आणि निरंतर शूद्रा
न्न भक्षण करून पुष्ट झालेले ब्राह्मण ह्यणजे ते निर्विष सर्पचे परि
काहींच करायास शकत नाहीत. ॥८॥

यस्मिन्नरुष्टे भयं नास्ति तुष्टे नैव धनागमः निग्रहा
नुग्रहो नास्ति सरुष्टः किंकरिष्यति ॥९॥

जो कोणक मनुष्य कोपला असतां भय नाही आणि संतुष्ट झाला
असतां कोणताहि लाभ नाही ज्याला निग्रह किंवा अनुग्रह करण्या
विषयीं सामर्थ्य नाही तो कोपला असतां काय करील. ॥९॥

निर्विषेणापि सर्पेण कर्तव्या महती फणा विषम
स्तनचाप्यस्तखटाटोपो भयंकरः ॥१०॥

निर्विषसर्पाने हि लोकांस भयप्रदर्शना करितांच विस्तीर्ण फणा
करावी विष असो किंवा नसो खटाटोप मात्र भयंकर दिसतो पु
रुषानें काहींच विद्या नसतां लोकांमध्ये मोठी विद्वत्ता दाखवणें
हें मूर्खीचें लक्षण होय. ॥१०॥

प्रातर्द्युतप्रसंगेन मध्याह्ने स्त्रीप्रसंगतः रात्रौ चो

रप्रसंगेनकालोगच्छतिधीमतां ॥११॥

प्रातःकाळीं घृतप्रसंगेंकरून ह्यणजे भारत श्रवणेंकरून बुद्धिमंताचा काळक्षेप होतो, मध्यान्ह समयीं स्त्री प्रसंगेंकरून ह्यणजे श्रीरामायण श्रवणें करून मनिषिजनाचा काळजातो, रात्रीचेठायीं चोरप्रसंगें करून ह्यणजे श्रीमद्भागवत श्रवणें करून काळजातो, तस्मात् बुद्धिमंताचा काळक्षणमात्रहि व्यर्थजात नाही. ॥११॥

स्वहस्तग्रथितामालास्वहस्तघृष्टचंदनं स्वहस्त
लिखितंस्तोत्रंशक्रस्यापिश्रियंहरेत् ॥१२॥

स्वहस्तानें गुंफिलेली माला धारण केली असतां, आपले हस्तानें घर्षिलेला चंदन लेपन केले असतां, आणि स्वहस्ते करून लिहिलेले पुस्तकाचा पाठ केला असतां इंद्राचीहि संपत्ती जाईल मग अन्य सामान्य मनुष्याची जाईल तर आश्चर्य कोणतें. ॥१२॥

दृक्षदंडास्तिलाःशूद्राःकांताकांचनमेदिनी चंदनं
दधितांबूलंमर्दनंगुणवर्धनं ॥१३॥

ऊस, तीळ, शूद्र, स्त्री, सुवर्ण, पृथ्वी, चंदन, दधी आणि तांबूल यांचें जसजसें अधिकाधिक मर्दन करील तसतसे यांचे गुण विशेषविशेष वाढतील. ॥१३॥

दरिद्रताधीरतयाविराजतेकुवस्त्रताशुभ्रतयावि
राजते कदन्नताचोष्णतयाविराजतेकुरूपताशी
लतयाविराजते ॥१४॥

दरिद्रपणा धैर्येंकरून शोभला जातो, वस्त्र अल्पमोलाचें जरि असले तयापि तें शुभ्रपणानें सुशोभित दिसतें, कदन्नजरी असले तयापि तें जर उष्ण असेल तर तें शोभतें, स्वरूप कुत्सित असतांहि जर स्वभाव चांगला असेल तर त्याणें तें शोभलें जातें. ॥१४॥

(४४)

इति वृद्धाणां ख्येन वसोध्यायः ॥९॥

॥ पूर्वाह्नः समाप्तः ॥

ॐ

==

अथउत्तरार्धप्रारंभः

धनहीनोनहीनश्चधनिकःसक्तनिश्चयः विद्यार
त्नेनयोहीनःसहीनःसर्ववस्तुषु ॥१॥

द्रव्यें करून जो हीन तो हीन नव्हे जो धनवान तोच हीन होय, विद्या
रूपरत्नें करून जो पुरुष हीन तो सर्ववस्तुमात्रीं हीन जाणावा. ॥१॥

दृष्टिपूतंन्यसेत्यादंबस्त्रपूतंपिवेज्जलं शास्त्रपूतं
वदेद्वाक्यंसनःपूतंसमाचरेत् ॥२॥

दृष्टीनें पवित्र स्थळ पाहून तेथें चरण ठेवावा, वस्त्रानें गाळलेलें उ
दक प्राशन करावें, शास्त्रानें जें पवित्र सांगीतलें तेंच वाक्य बोलवें,
सनानें पवित्र अपवित्राचा विचार करून जें पवित्र असेल तेंच आ
चरावें. ॥२॥

सर्वार्थचित्त्यजेद्विद्याविद्यार्थचित्त्यजेत्सरवं सुखा

र्थिनःकुतोविद्याविद्यार्थिनकुतःसरवम् ॥३॥

जो देहाला किमर्षीं श्रम होऊंनये अशी इच्छा करितो तो विद्येतें वा
कितो, जो विद्येतें इच्छितो तो सरवातें त्यागितो, सरवाची इच्छा करणा
रास विद्या कोठून प्राप्त होईल आणि विद्या इच्छिणारास सरव कोठू
न प्राप्त असेल. ॥३॥

कवयःकिंनपश्यंतिकिंनकुर्वंतियोषितः मद्यपाः

किंनजल्पंतिकिंनभक्ष्यंतिवायसाः ॥४॥

कवि ज्ञानें करून काय पाहात नाहीत सर्व पाहातात, स्त्रिया काय न
करितील असें आहे त्या साहसपणानें सर्व काहीं करितील, मद्यपा
न करणारे नबोलतील असें भाषण कोणतेंच नाही सर्व बोलतील,
तसेच काक भक्षण नकरतील असा पदार्थ कोणताच नाही ते अ
मंगळादिक भक्षितान. ॥४॥

रंकं करोति राजानं राजानं रंकमेव च धनिं नि
 धनं चैव निर्धनं धनिं तथा ॥५॥

ईश्वर जर लुपा करील तर दरिद्रास राज्य देईल आणि तो जर को
 पेल तर राजास दरिद्री करील तसाच क्षणांत धनवंतास निर्धन
 करील आणि निर्धनास धनाढ्य करील सर्वकाही ईश्वरी सत्ता आहे-

लुब्धानां याचकः शत्रुसुखाणां बोधकोरिपुः जार
 स्त्रीणां पतिः शत्रुश्वोराणां चंद्रमारिपुः ॥६॥

लोभीजनास याचक शत्रुसारिखा दिसतो, सुखास हितोपदेश क
 रणारा शत्रुसारिखा दिसतो, अमिचारिणी स्त्रियांस भ्रतार शत्रुसा
 रिखा भासतो आणि चोरास चंद्रमा शत्रुच दिसतो. ॥६॥

येषां न विद्या न तपो न दानं न चापि वीलं न गुणो न
 धर्मः ते मृत्कलोकेषु विभारभूता मनुष्यरूपेण
 मृगाश्चरन्ति ॥७॥

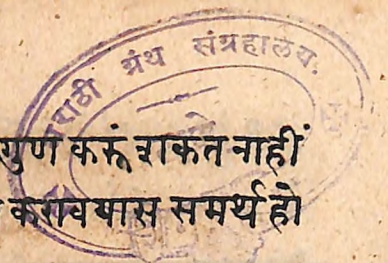
विद्या, तप, दान, उत्तमस्वभाव, गुण आणि धर्म या सहांतुन एकही
 जास नाहीं ते मृत्कलोकीं भूमिचेठायीं केवळ भार रूप मनुष्यदेहा
 नें मृगच फिरतात. ॥७॥

अंतःसारविहीनानां उपदेशो न जायते मलया
 चलसंसर्गात् न वेणुश्चंदनायते ॥८॥

ज्याचा हृदयांत बुद्धिचा लेशहि नाहीं त्यांस उपदेश केला असतां हो
 त नाहीं. मलयाचलाचा संसर्ग कसून अंतःसार हीन वेणू चंदनाचे प
 रि झणजे चंदना सारिखे होत नाहीत. ॥८॥

यस्य नास्ति स्वयंप्रज्ञाशास्त्रं तस्य करोति किं लोच
 नाभ्यां विहीनस्य दर्पणं किं करिष्यति ॥९॥

ज्याला स्वतः बुद्धीच नाही त्याला शास्त्र काय करील, जो नेत्रहीन

त्याला उत्तम दर्पण जसें व्यर्थ काहींच आपला गुण करूं शकत नाहीं तसें बुद्धि हीनाला शास्त्र कोणताहि गुण उत्पन्न करावयास समर्थ होत नाहीं. ॥९॥

दुर्जनं सज्जनं कर्तुं सुपायो न हि भूतले अपानंश
तथा धौतं न श्रेष्ठ मिन्द्रियं भवेत् ॥९०॥

दुर्जनाते सज्जन करावयास उपाय या भूमिचे ठायीं एकही योग्य दिसेत नाहीं. जे नीच अपानेंद्रिय ते शतवेळ प्रक्षाळिलें असतां श्रेष्ठ इंद्रियाची साम्यता पावावयाचें नाहीं. ॥९०॥

आप्तद्वेषाद्भवेन्मृत्युः परद्वेषाद्भनक्षयः राजद्वेषा
द्भवेन्नाशो ब्रह्मद्वेषात्कुलक्षयः ॥९१॥

स्वकीय जनाचा द्वेष केला असतां तेणें करून मृत्यु प्राप्त होतो, अन्य लोकांचा द्वेष केल्यानें धनाचा नाश होतो, राजाचा द्वेष केला असतां सर्व नाश होतो आणि ब्राह्मणाचा द्वेष करून कुलाचा क्षय होतो. ११

वरं वने व्याघ्रजेन्द्रसेविते द्रुमा लये पत्रफलांबु
सेवनं तृणेषु शय्याशतजीर्णवल्कलं न बंधुमध्ये
धनहीनजीवितं ॥९२॥

व्याघ्रादि भयंकर श्वापदाहीं सेवीत वृक्षाचें गृह अशा वनाचे ठायीं पत्रे फले उदक यांचें सेवन तृणावर शयन आणि शतस्थळीं जीर्ण झालेलीं वल्कलें परिधान करून वासकरणें हे श्रेष्ठ परंतु आपले बंधु वर्गांमध्ये द्रव्यावांचून असणें हे अगदीं गर्ईट आहे. ॥९२॥

विप्रो वृक्षस्तस्य मूलं च संध्या वेदः शाखा धर्मकर्मा
सिपत्रे तस्मात् मूलं यत्नतोरसणीयं छिन्ने मूले
नैव शाखानपत्रे ॥९३॥

ब्राह्मण हाच कोणेंक वृक्ष त्याचें मूल संध्या, शाखा वेद, धर्म आणि

कर्मे हीं त्याचीं पणें होत. यास्तव तें त्याचें मूळ यत्नं करून रक्षाचें ह्मणजे यथाकाळीं संध्या करावी मुळाचा नाश झाला असतां शाखा आणि पत्रें उत्पन्न व्हावयाचीं नाहींत. ॥१३॥

मातात्रकमलादेवीपितादेवोजनार्दनः बांधवाविष्णुभक्ताश्च स्वदेशेषुवनत्रयं ॥१४॥

रुक्मी ज्याची माता ह्मणजे मातृवत् जो सेवितो, आणि पिता ज्याचा भगवान् विष्णु ह्मणजे पित्या सारिखा त्यातें भजतो, भगवद्भक्त ज्याचे बांधव ह्मणजे बंधुसारिखे जो मानितो त्यास स्वदेशाच त्रिभुवन होय त्याला आपला देश सोडून तीर्थादिका विषयीं अन्यत्र कोठेंच जावयाचें कारण नाहीं. ॥१४॥

एकवृक्षासमासूढानानावर्णाविहंगमाः प्रभातेदिक्षुदशासुकातत्रपरिवेदना ॥१५॥

एका वृक्षाचे ठायीं नाना रंगाचे अनेक पक्षी राहातात प्रातःकाळीं उठून दवादिशाचे ठायीं जातात या प्रकारें एका संसारामध्यें अनेक जीव कर्मानुसार वास करितात तेच पुनः दैवें करून वियुक्त होऊन अनेक दिशांप्रत पावतात किंवा कित्येक मृत्यूहि पावतात त्याविषयीं दुःस्वकाय करावें अल्पहि करूनये. ॥१५॥

बुद्धिर्यस्यबलंतस्यनिर्बुद्धेश्चकुतोबलं वनेसिंहो मदींमत्तो जंबुकेननिपातितः ॥१६॥

ज्याला बुद्धि आहे तोच बलवान् ज्याला बुद्धि नाही त्यास बलकोटून प्राप्त होणार वनामध्ये सिंह मदींमत्त असतां बुद्धिबळें करून कोल्यानें मारिला. ॥१६॥

काचिंताममजीवनेयदिहरिविश्वंभरोगीयते नोचे दर्भकजीवनायजननीस्तन्यंकथंनिर्ममेत् इत्या

लोच्यमुद्गुर्मुद्गुर्यदुपतेलक्ष्मीपतेकेवलं त्वत्सादां
बुजसेवनेनसततं कालोमथानीयते ॥१७॥

जो हरि विश्वंभर या नामें करून जर सतत गाइजे तर मला जीवना
विषयीं चिंता करणें कशास पाहिजे तो जर विश्वंभर नव्हे तर अ
र्भकाच्या जीवना कारणें मातेचा स्तनीं दुग्ध कसें निर्मिता, ज्यापेक्षां
निर्मितो तेव्हां हरीच विश्वंभर असें जाणून हे लुष्णा लक्ष्मीपते वारं
वार केवल तुझा पाद कमल सेवनें करून निरंतर काल हरण करितों. १७

गीर्वाणवाणिषुविशिष्टबुद्धिस्तथापिभाषांतरलो
लुपोहं यथासुराणां सुधयांचसत्यां स्वर्गांगना
नामधरासवेरुचिः ॥१८॥

संस्कृत वाणी हेच श्रेष्ठ अशी जर बुद्धि आहे तरी भाषांतररसा विष
यीं मी लोभी आहे, जसें देवांस अमृत प्राप्त असतां स्वर्गस्त्रियांचे
अधरोष्ठ चुंबना विषयीं त्यांस अभिरुची प्राप्त होत्ये त्याचप्रकारें
अन्यभाषा रसाविषयीं मलाहि उत्कंठा आहे. ॥१८॥

अन्नाद्दशागुणंपिष्टं पिष्टाद्दशागुणंपयः पयसोष्ट
गुणं मांसं मांसाद्दशागुणं घृतम् ॥१९॥

अन्नापेक्षां पिष्ट दशागुणं विशिष्ट, पिष्टाहून दशागुणं पय अधिक,
पयाहून अष्टगुणित मांस विशेष, मांसाहून दशागुण घृत अधि
क जाणावें. ॥१९॥

शाकेन रोगावर्धते पयसावर्धते तनुः घृतेन व
र्धते वीर्यं मांसान्मांसं प्रवर्धते ॥२०॥

शाकभक्षणानें रोगवृद्धि पावतात, दुग्धपानें करून शरीर पुष्ट हो
तें, घृताचे सेवनाने वीर्याची वृद्धि होत्ये, मांस सेवनाने मांस वाढतें,
अशाप्रकारें पदार्था पदार्थांचे ठायीं गूण आहेत. ॥२०॥

॥ इति वृद्ध चाणारख्ये दशमोऽध्यायः ॥

दातृत्वं प्रियवक्तृत्वं धीरत्वमुचितज्ञता अभ्या
सेन न लभ्यंते चत्वारः सहजा गुणाः ॥१॥

दानशक्ति, प्रियभाषण बोलणें, धैर्य, समयोचित जाणणें, हे चार गूण
अभ्यास केल्यानें प्राप्त होतात असें नाहीं तर हे स्वाभाविक होत ॥१॥

आत्मवर्गपरित्यज्य परवर्गसमाश्रयेत् स्वयमे
वलयां याति यथाराजान्यधर्मतः ॥२॥

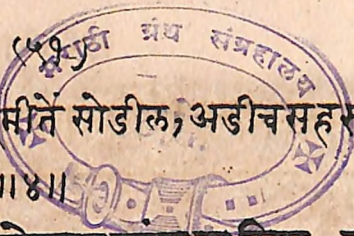
आपुल्या समुदायातें त्यागून जो परकीय समुदायातें आश्रय करि
तो तो आपणच नाशातें पावतो जसा परधर्मा चरणें करून राजा ना
शातें पावतो ॥२॥

हस्तीस्थूलतनुः सचांकुशावशाः किं हस्तिमात्रांकु
शादीपे प्रज्वलिते प्रनश्यति तमः किं दीपमात्रं त
मः वज्रैणापिहताः पतंति गिरयः किं वज्रमात्रं नगा
स्ते जोयस्य विराजंते सबलवान् स्थूलेषु कः प्रत्ययः ॥३॥

हस्ती स्थूल देह असून तोहि अंकुशाचे स्वाधीन असतो परंतु अंकुशा
काय हस्तिमात्र आहे, दीप प्रज्वलित केला असतां अंधकार नाशातें
पावतो झणून तमकाय दीपाएवढाच आहे, वज्रांनं पर्वत हत होत्सा
ते पडतात झणून पर्वतकाय वज्रासारखेच अल्प आहेत, नाहीं तर
ज्याचें विशिष्ट तेज तो बलवान् स्थूलत्वावर सोटेपणाचा अनुभव नाहीं.

कलौ दशसहस्रेषु हरिस्त्यजति मेदिनीं तदर्धं
जान्हवीतोयंत दर्धं ग्रामदेवताः ॥४॥

कलियुगाचे ठायीं दहासहस्र वर्षे गेलीं असतां विष्णू पृथ्वीतें त्यागीं

ल पांचसहस्रवर्षाणी जान्हवी ऋषीते सोडील, अडीचसहस्र वर्षाहीं ग्राम
देवता पृथ्वीते सांडून जातील, ॥४॥

**गृहासक्तस्यनोविद्यानोदयामांसाहारिणः द्रव्यलु
ब्धस्यनोसत्यंस्त्रैणस्यनपवित्रतः॥५॥**

गृहाचे ठायीं जो सक्त त्याला विद्या प्राप्त होत नाहीं, जो निरंतर मांसाहार
करितो त्याला दया प्राप्त होत नाहीं, जो द्रव्यलोभी त्याला सत्य नाहीं, जो
स्त्रैण ह्यणजे विषयी त्याला निर्मळपणा कधींच नाहीं. ॥५॥

**दुर्जनःखलुसाधुतामुपैतिबहुप्रकारैःपरिसेव्यमा
नः आमूलसिक्तःपथसाधृतेनननिंबवृक्षोमधु
रत्वमेति ॥६॥**

दुर्जन बहू प्रकाराहीं उपदेशिला असतां साधुत्वाते पावतो परंतु निंब
वृक्ष मूळापासून अग्रपर्यंत निरंतर दुग्धाने किंवा घृताने शिंपिला अ
सतां काळत्रयींहि मधुरता पावत नाहीं. ॥६॥

**अंतर्गतमलोदुष्टस्तीर्थस्नानशतैरपि नशुध्यति
यथाभांडंकरायादाहितंचसत् ॥७॥**

ज्याचे हृदयांत पाप तो दुष्ट शतशः तीर्थस्नानाहीं शुद्ध होत नाहीं, जसें
मद्याचें भांडें अग्नींत जाळिलें असतां हि शुधी पावत नाहीं तसा. ॥७॥

**नवेत्तियोयस्यगुणप्रकर्षंसतंसदानिंदतिनात्र
चित्रं यथाकिरातीकरिकुंभलब्धंमुक्ताफलंत्यज्य
बिभर्तिगुंजां ॥८॥**

जो ज्याचे गुणोत्कर्षते जाणत नाहीं तो त्याला निरंतर निंदितो यावि
षयीं आश्चर्य मानूनये, एतद्विषयीं दृष्टांत. जशी वनांतील कोळ्या
ची स्त्री अज्ञानामुळे हत्तीच्या गंडस्थळ संबंधी प्राप्त झालेले मुक्ताफ
ळ त्यागून गुंजेतें धारण करित्ये. ॥८॥

यस्तुसंवत्सरंपूर्णनित्यमौनेनभुंजति युगकोटि
सहस्रंतुस्वर्गलोकेमहीयते ॥९॥

जो पुरुष समग्र एक वर्ष पर्यंत नित्य मौनें करून भोजन करितो तो सहस्र कोटि युगें पर्यंत स्वर्गलोकीं सत्कार पावतो देव त्याची पूजा करितात. ॥९॥

कामंक्रोधंतथालोभंस्वादुशृंगारकौतुके अतिनि
द्रातिसेवाचविद्यार्थीह्यष्टवर्जयेत् ॥१०॥

काम, क्रोध, लोभ, स्वादु ह्यणजे गोड, शृंगार, कौतुक ह्यणजे चमत्कार, निद्रा, सेवा, या आठ विषयांचें अतिसेवन विद्यार्थ्यानें वर्ज करावें देह निर्वाह मात्र होई इतकें सेवावें. ॥१०॥

अल्लुष्टफलमूला निवनवासरतःसदा कुरुतेह
रहश्राद्धं ऋषिविप्रःसउच्यते ॥११॥

कर्षणा वांचून उत्पन्न झालेलीं फळे आणि मूले भक्षून सार्वकाळ वनांतच राहातो आणि त्याहीच नित्यश्राद्धादि करितो तो ब्राह्मण ऋषी ह्यणावा. ॥११॥

एकाहारेणसंतुष्टः षट्कर्मनिरतःसदा ऋतु
कालाभिगामीचसविप्रोद्विजउच्यते ॥१२॥

एकवार भोजन करून निरंतर संतुष्ट, यजनादि षट्कर्मां रत, ऋतु काळींच स्त्रीसंग करणारा असा जो विप्र तो द्विज ह्यणावा. ॥१२॥

लौकिकेकर्मणिरतःपशूनांपरिपालकः वाणि
ज्यलुषिकर्माणिसविप्रोवैश्यउच्यते ॥१३॥

कर्मांचे ठायीं लौकिकं रक्षण करून जो रत आणि पशूंचें पालन करणारा तसाच वाणिज्य लुष्यादि कर्में करणारा असो जो तो वैश्य ब्राह्मण जाणावा. ॥१३॥

लाक्षादितैलनीलीनां कौसंभमधुसर्पिषां वि
क्रीतामघमांसानां सविप्रः शूद्र उच्यते ॥१४॥

लाक्षादि पदार्थ तैल नीली पीतांबर मध घृत मघ मांस याचा वि
क्रय करणारा जो तो शूद्र ब्राह्मण ह्यणावा. ॥१४॥

परकार्यविहंता च दांभिकः स्वार्थसाधकः लुल
द्वेषी शूद्रुः क्रूरो विप्रो मार्जार उच्यते ॥१५॥

दुसऱ्याचें कार्य नाश करणारा, दांभीक, आपला अर्थ साधणारा, क
पटानें द्वेष करणारा, बाहेर शूद्रु, अंतरीं क्रूर, जो तो मार्जार ब्राह्मण
समजावा. ॥१५॥

वापीकूपतडागानामारामस्तरवेश्मनां उच्छेद
ने निराशंकः सविप्रो म्लेच्छ उच्यते ॥१६॥

वापी, कूप, तडाग, बाग, देवालय, यांचा नाश करावयास जो शंका पा
वत नाही तो ब्राह्मण म्लेच्छ जाणावा. ॥१६॥

देवद्रव्यं गुरुद्रव्यं परदारामि मर्दनं निर्वाहः सर्व
भूतेषु विप्रश्चांडाल उच्यते ॥१७॥

देवाचें द्रव्य, गुरूचें द्रव्य, हरण करणारा आणि परस्त्रीचें मर्दन कर
णारा, सर्वभूतीं विधिनिषेध सोडून देहाचा निर्वाह करणारा ब्राह्म
ण जो तो चांडाल जाणावा. ॥१७॥

द्वेषं भोजघनं धनं सरुतिमिने संचितव्यं कदा
श्रीकर्णस्य बलेश्च विक्रमपतेरघापिकीर्तिः स्थि
ता अस्माकं मधुदानमोगरहितं नष्टं चिरात्संचितं नि
र्वाणादपि पाणिपादयुगुलं घर्षत्यहोमक्षिकाः ॥१८॥

हे जन हो पुण्यवंतांहीं तुच्छ द्रव्य दीनाला घावें कदापि संग्रह करूंन
ये जाहीं संग्रह केल्या यांचून दानच केले असे जे कर्ण बली आणि

विक्रम यांची कीर्ती अद्यापि आहे दान भोग केल्यावांचून बद्धकाळ संग्रह करून ठेवलेले आमुचें मधु पहा नात्रा पावले यास्तवच केवढें आश्चर्य पहा या आमुच्या मसिका अद्यापी हस्त पाद युगुलातें घर्षितात. ॥१८॥

॥ इति वृद्धाणाख्ये एकादशोऽध्यायः ॥११॥

.....

सानंदसदनंरुतास्तसुधियःकांतामृदूभाषिणी
इच्छापूर्णधनंस्वयोषितिरतिःस्वाज्ञापराःसेवकाः॥
आतिथ्यंशिवपूजनंप्रतिदिनंमिष्टान्नपानेगृहेसाधोः
संगमुपासतेचसततंधन्योगृहस्थाश्रमः॥१॥

या लोकीं जाचें गृह सदां आनंदयुक्त, पुत्रज्याचे बुद्धिमंत, स्त्री मधुर भाषण करणारी, इच्छेतें पूर्ण करणारें धन ज्याला अनुकूल, स्वस्त्रीचे ठायीं ज्याची प्रीती, सेवक जन ज्याचे आज्ञेतें, ज्याचे गृहीं प्रतिदिनीं अतिथीचे पूजन, शिवपूजन आणि मिष्टान्नपान निरंतर ज्याला प्राप्त असून साधुसंगातें जो सदैव सेवितो त्याचा गृहस्थाश्रम धन्य जाणावा. ॥१॥

आर्तेषुविप्रेषुदयान्वितश्चयःश्रद्धयास्वल्पसु
पैतिदानं॥अनंतपारंसमुपैतिराजनृयद्दीय
तेतन्नलभेद्विजेभ्यः॥२॥

ब्राह्मण हरिद्राने पीडित झाले असतां जो भक्तिने अल्प द्रव्य त्याला देतो तें दिलेले द्रव्य अनंत दात्याप्रत पावते तस्मात् हे राजा सत्यात्र ब्राह्मणाकारणें जितकें दिलें तितकेंच प्राप्त होत नाहीतर अनंतपार प्राप्त होतें. ॥२॥

दाक्षिण्यं स्वजने दया परजने शाठ्यं सदा दुर्जने प्री
तिः साधुजने स्मयः खलजने विद्वज्जने चार्जवम् ॥
शौर्यं शत्रुजने क्षमा गुरुजने नारीजने धूर्तता इत्थं ये
पुरुषाः कलासुकुशालास्तेष्वेव लोकस्थितिः ॥ ३ ॥

स्वकीय जनाचे ठायीं दक्षपणा, परजनीं दया, दुर्जनाचे ठायीं शाठपणा,
साधुजनांचे ठायीं प्रीति, खलजनाचे ठायीं गर्व, विद्वज्जनाचे ठायीं अवक्रता,
शत्रूंचे ठायीं शौर्य, गुरूंचे ठायीं सहनता धरणे, स्त्रियांचे ठायीं धूर्तपणा ठे
वणे या प्रकारे कसून जे पुरुष दक्षता ठेवतात ते या जगांत उत्तम स्थि
तीप्रत पावतात - ॥ ३ ॥

हस्तौ दानविवर्जितौ श्रुतिपुटौ सारस्वतद्रोहिणो ने
त्रे साधुविलोकने नरहिते पादौ न तीर्थगतौ अन्याया
जितवित्तपूर्णमुदरं गर्वेण तुंगः शिरो रेरे जंबुकमुं
चमुंच सहसानीचस्य निंद्यवपुः ॥ ४ ॥

रे रे जंबुका ज्या पुरुषाचा हस्ताहिं कधींच दान केले नाही, ज्याचे क
र्ण विद्येचे द्रोही म्हणजे कधीहि विद्या ज्याही श्रवणच केली नाही,
ज्याचे नेत्रांही कधींच साधुदर्शन केले नाही, ज्याचे पाय कधीहि
तीर्थयात्रेस गेले नाहीत केवळ अन्यायानेच संपादिलेल्या द्रव्ये क
सून ज्याचे उदर निरंतर भरित आणि गर्वेकसून ज्याचे मस्तक नि
रंतर उन्नत अशा नीच पुरुषाचे निंद्य शरीर लवकर सोड सोड
मसून को मसिशील तर तुलाहि दोष प्राप्त होईल. ॥ ४ ॥

येषां श्रीमद्यशोदासुतपदकमले नास्ति भक्तिर्नरा
णां येषामाभीरकन्याप्रियगुणकथनेनानुरक्तारस
ज्ञा ॥ येषां श्रीरुष्णालाललितरसकथासादरं नैव
कर्णोधिकृतान्धिकृतान्धिगेतांकथयति सततं की

र्तनस्थोमृदंगः ॥ ५ ॥

श्रीयशोदा पुत्राचे चरणकमळीं ज्या मनुष्याची भक्ति नाही गोपकन्ये
स प्रिय जो श्रीकृष्णा त्याचे गुणवर्णनीं ज्यांची जिह्वा आसक्त नाही, श्री
कृष्णाचे लीलारसें करून मनोहर कथा श्रवणा विषयीं ज्यांचे कर्ण
आदरयुक्त नाहीत. अशा या जनांतें धिक्कधिक असो ह्मणून निरंतर
हरिकीर्तनस्थ मृदंग बोलतो. ॥ ५ ॥

पत्रं नैव यदा करीर विटपे दोषौ वसंतस्य किं नो लू
कोप्यवलोकते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम् ॥ वर्षा
नैव पतंति चातकमु रेव मेघस्य किं दूषणं यत्पूर्वं वि
धिना ललाटलिखितं जन्मार्जितं कः क्षमः ॥ ६ ॥

करीर वृक्षाचे ठायीं पत्रें नाहीत हा वसंताचा काय दोष, उलूक जर
दिवसाला पाहात नाही तर सूर्याचें काय दूषण, चातकपक्ष्याचे सु
खीं पर्जन्योदक प्राप्त होत नाही तर मेघाचें काय दूषण, नळे तर
जें पूर्वी आपल्या ललाटीं ब्रह्मदेवानें लिहिलें तें अन्यथा करावयास
कोण समर्थ आहे कोणीच नाही जें कर्म कैलें तें अवश्य भोगणें आ
पणासच पडतें. ॥ ६ ॥

सत्संगाद्भवति हि साधुत्वाखलानां साधूनां न हि ख
लसंगमात्खलत्वम् ॥ आमोदं कुसुमभवं मृदेव
धत्ते मृदं धिनं हि कुसुमानि धारयंति ॥ ७ ॥

खलजनांस साधूचा संगानें साधुत्व प्राप्त होतें, साधूस खलाचे संगानें
खलत्व प्राप्त होत नाही जसें पुष्प भूमीवर पडलें असतां त्याचा सुगं
धातें मृत्तिकाच धारण करित्ये मृत्तिकेचा गंधातें पुष्पें धारण करित ना
हीत तसें साधू खलाचे संगाने आपले गुणाचा त्याग करित नाही. ॥ ७ ॥
साधूनां दर्शनं पुण्यं तीर्थभूता हि साधवः ॥ कालेन

फलतेतीर्थसद्यःसाधुसमागमः॥८॥

साधूंचें दर्शनच पुण्यकारक होय कांकीं साधू तीर्थरूपच आहेत , तीर्थपुण्यदायक खरें परंतु कालें करून फलदेतें आणि साधुसमागम तत्काल आपले समागमाचें उत्तम फलातें देतो. ॥८॥

विप्रास्मिन्नगरेमहान्कथयतांतालद्रुमाणांगणःको
दातारजकोददातिवसनंप्रातर्गृहीत्वानिशि॥कोद
क्षःपरदारवित्तहरणेसर्वोपिदक्षोजनःकस्माज्जीव
सिहेसखेविषकृमिन्यायेनजीवाम्यहं॥९॥

कोणक पांथस्त नगरांतील ब्राह्मणास प्रश्न करितो कीं हे ब्राह्मणा या नगरामध्ये थोर कोण आहे तो सांग त्यासमयीं विप्र सांगतो यान गरांत तालवृक्षांचा गण थोर आहे, तें श्रवण करून पुनः बोलतो कीं दाता कोण आहे तेव्हां ब्राह्मण बोलला प्रातःकाळीं वस्त्रें घेऊन सायं काळीं देतो असा दाता रजक आहे, पुनः प्रश्न करतो कीं या नगरांत दक्ष कोण आहे त्याकाळीं ब्राह्मण सांगतो दुसऱ्याची स्त्री आणि द्रव्य यांचें हरण करण्या विषयीं सर्व जन दक्षच आहेत, असें त्याचें वाक्य श्रवण करून ब्राह्मणास विचारितो कीं तूं अत्रा पुरांत कसा वांचला आहेस तें सांग तेव्हां विप्र सांगतो जसा विषांतील किडा विषांतच जीवन पावतो त्याच न्यायें करून मी जीविका करीत असतो. ॥९॥

नविप्रपादोदककर्दमानिनवेदशास्त्रध्वनिग
र्जितानि॥स्वाहास्वधाकारविवर्जितानिशमशा
नतुल्यानिगृहाणितानि॥१०॥

ब्राह्मणचरणोदकाचा कर्दम जाचे टार्यां नाहीं, वेदशास्त्र ध्वनी गर्जना ज्यांत नाहीं, पितृकर्मे ह्यणजे श्राद्ध पक्ष तर्पणादि आणि यज्ञ नैवेद्य वैश्वदेवादि कर्मे ज्यां घरामध्ये होत नाहींत ती घरें केवळ स्मशानरू

पच जाणावीं ॥१०॥

सत्यं मातापिताज्ञानंधर्मेभ्रान्तादयासखी ॥शां
तिपत्नीक्षमापुत्रोषडैतेममबांधवाः ॥११॥

संसारी जन आपल्या सारिखाच ज्ञानी असेल असें समजून ज्ञान्या
स विचारितो तुझीं मातृ पित्रादिक प्रपंचांतील मनुष्यें कोणतीं तीं सांग
तेव्हा ज्ञानी सांगतो सत्य ह्यणजे यथार्थ भाषणच माझी माता, ज्ञान
ह्यणजे परमार्थ तोच माझा पिता, धर्महाच भ्रान्ता, दया हीच बहीण,
शांती पत्नी आणि क्षमा माझापुत्र या प्रकारचा बांधव मेळ आहे.

अनित्यानिशरीराणि विभवो नैव शाश्वतः ॥ नित्यं
सन्निहितो मृत्युः कर्तव्यो धर्मसंग्रहः ॥१२॥

हे प्राण्या तूं या संसारी येउन अज्ञानानें आत्म्याचे अध्यासें करून
ज्या शरीरातें अजरामर मानितोस तीं शरीरें आणि ऐश्वर्यादि सर्व सं
पत्ति हें चंचल असें निश्चयें करून समज आणि मृत्यु निरंतर समीपच
राहात असतो त्याचें भय मनांत बाळगून इहलोकीं कीर्तीकारक आ
णि परलोकीसूख देणारा असा जो धर्म त्याचाच तूं संग्रह कर. ॥१२॥

आमंत्रणोत्सवाविप्रागावोनवतृणोत्सवः ॥ पत्यु
त्साहयुतानार्य अहंलुणारणोत्सवः ॥१३॥

अर्जुन लुणाप्रत बोलतो हे लुणा ब्राह्मण आमंत्रणाविषयीं ह्यण
जे परान्न भोजना विषयीं उत्साह पावतात गाई नवीन तृणा विषयीं
आनंदयुक्त होतात स्त्रिया भर्त्याचे गयीं आनंदयुक्त असतात त्याच
प्रकारें करून हे लुणा मी युद्धाविषयीं उत्साहयुक्त आहे. ॥१३॥

मातृवत्परदारांश्च परद्रव्याणि लोष्वत् आत्मव
त्सर्वभूतानियः पश्यति स पश्यति ॥१४॥

परस्त्रियांतें जो मातेसारख्या पाहातो, परद्रव्यांतें मृत्तिके प्रमाणें अ

बलोकितो, सकळ प्राणिमात्रांते जो आत्मतुल्य पाहातो तोच पाहातो
आणि जो अन्यथा दृष्टीनें पाहातो तो ज्ञानांध होय. ॥१४॥

धर्मेतत्परता मुखे मधुरता दाने समुत्साहता मित्रे
बंचनता गुरौ विनयता चित्ते तिगंभीरता ॥ आचारे
शुचिता गुणोरसिकता शास्त्रेषु विज्ञानता रूपे सं
दरता शिवे भजनता त्वय्यस्ति सो राघव ॥१५॥

हे राघवा धर्माविषयीं आसक्ती, करवाचे ठायीं मधुरता ह्यणजे प्रियभा
षण, दानाविषयीं उत्सुकता, मित्राचे ठायीं अप्रतरणा, गुरुविषयीं नम्रता,
चित्ताचे ठायीं गंभीरता ह्यणजे अक्षोभ्यता, आचाराविषयीं निर्मळपणा,
गुणाचे ठायीं रसिकता ह्यणजे गुणाचारस जाणणें, शास्त्राचे ठायीं विज्ञा
नता ह्यणजे शास्त्रोक्त अर्थाचा अनुभव घेणे, रूपाविषयीं सुंदरत्व आ
णि शिवाचें भजन या प्रकारें करून हे गुण तुझा ठायीं सकल वास करिता
त जर हे सकळ गुण मानवामध्ये वास करतील तर तो तुझी साम्यता पा
वेल ॥१५॥

काष्ठं कल्पतरुः सुमेरु रचलश्चिंतामणिः प्रस्तरः सूर्यः
स्तीव्रकरः शशीक्षयकरः क्षारो हि वारां निधिः ॥ कामो
नष्टतनुर्बलिर्दितिस्रुतो नित्यं पशुः कामगोनैतांस्ते तु
लयामि सोरघुपते कस्योपमादीयते ॥१६॥

कल्पवृक्ष इच्छित मनोरथ पूर्ण करणारा परंतु तो काष्ठरूप आहे, मेरू सु
वर्णमय श्रेष्ठ खरा परंतु तो अचल ह्यणजे स्थिर होय, चिंतामणी सर्व र
त्नांमध्ये श्रेष्ठ जरि तरी तो पाषाणरूप, सर्व प्रकाशक जरि सूर्य आहे त
थापि त्याचें किरण बहुत तीव्र आहेत, चंद्र शांतिकर शीतल आहे परं
तु त्याच्या कळा प्रतिमासी क्षय पावतात, समुद्र अनंत पार खरा परंतु
तो क्षार आहे, कामस्वरूपानें सुंदर खरा परंतु तो नष्टदेह, त्याला शरीर

नाहीं, बली दाता थोर जरि आहे तथापि तो दैत्य होय पशु ह्यणजे न
दी श्रेष्ठ बलवान् परंतु तो स्वेच्छाचारी आहे हे पूर्वोक्त सर्व एकेक दो
षानें युक्त यास्तव यांतें लुझा सहवर्तमान तुलित नाहीं तूं तुलना
रहित तेव्हां हे रघुपते तुला उपमा कोणाची द्यावी कोणीच योग्यते
स पोचत नाहीं. ॥१६॥

विद्या मित्रं प्रवासे च भार्या मित्रं गृहेषु च व्याधिस्थ
स्योषधं मित्रं धर्मो मित्रं मृतस्य च ॥१७॥

प्रवासीं विद्या मित्र ती मित्रापरि आपलें हित करत्ये, गृहामध्ये
स्त्री मित्र होय, जो व्याधिस्थ त्याला औषध मित्र जाणावें, जो मृ
त्युपावला त्याला परलोकीं हित करणार मित्र धर्मच होय. ॥१७॥

विनयं राजपुत्रेभ्यः पंडितेभ्यः सभाषितं अनृ
तं द्रुतकारेभ्यः स्त्रीभ्यः शिक्षेत कैतवं ॥१८॥

नम्रता कोणाप्रत कशी धरावी ती राजपुत्रा पासून शिकावी कां
कीं त्याला बालपणा पासून अभ्यास ठेवलेला असतो, सभाषित
भाषण पंडितापासूनच शिकावें, जे द्रुत करणारे त्यां पासून अनृ
त भाषण कसें बोलावें तें शिकावें, कपट कसें करावें तें कुलटास्त्रि
यां पासून शिकावें. ॥१८॥

अनालोक्य व्ययं कर्ता अनाथ कलहप्रियः आनु
रः सर्वक्षेत्रेषु नरः शीघ्रं विनश्यति ॥१९॥

आपुल्या आदायातें न पाहतां प्राप्ती पेक्षां अधिक व्यय करणा
रा आणि अनाथा सह वर्तमान कलह करावयास जो उत्सुक स
र्वज्ञातीचा स्त्रियांचे ठायीं जो सदैव भोगाविषयीं आनुर तो मा
नव लवकरच नाश पावतो. ॥१९॥

नाहारं चिंतयेत्प्राज्ञो धर्ममेकं हि चिंतयेत् आहा

रोहिमनुष्याणां जन्मना सह जायते ॥२०॥

बुद्धिमंताने आपणास भोजन कसें प्राप्त होईल याची चिंता न करावी मला ईश्वराने कृपा करून मनुष्यदेही उत्पन्न केला यास्तव त्या ईश्वराने संतुष्ट करणारा जो धर्म याचे संपादन मला कसें घडेल याचे चिंतन निरंतर करावे मनुष्याचा जो आहार तो त्याचा जन्मासह वर्तमानच उत्पन्न होतो यास्तव त्याची चिंता वाहाणे हे केवळ अज्ञानच होय. ॥२०॥

धनधान्यप्रयोगेषु विद्यासंग्रहणे तथा आहारे
व्यवहारे च त्यक्तलज्जः सखी भवेत् ॥२१॥

धन आणि धान्य संपादन करण्याचा उपाय विषयी, तसाच विद्यासंग्रहा विषयी, भोजन करण्या विषयी, तसाच व्यवहारी जो लज्जा सोडील तो सखी होईल. ॥२१॥

जलबिंदुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः सहेतुः स
र्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ॥२२॥

एक एक बिंदुपाते करून अनुक्रमाने घट पूर्ण होतो, सकल विद्या आणि धर्म तसेच धनही पूर्ण होण्यास तोच हेतु, जसा उदकाचा बिंदु बिंदुने घट भरतो याप्रकारे क्षणोक्षणी विद्याभ्यास केल्याने ती पूर्ण होई. अल्प अल्प धर्म आचरिला असता तोहि वृद्धि पावतो तसेच धन थोडे थोडे संपादिले असता पुष्कळ संग्रह होतें कोणतेही काही एकेच काळी वृद्धिगत होत नाही. ॥२२॥

वयसः परिणामेपि यः खलः खल एव सः सपक्व
मपि माधुर्येनोपयातींद्रवारुणं ॥२३॥

वयाचा परिणाम झाला असता ह्यणजे अंतकाळ प्राप्त झाला असताहि जो खल तो खलच असतो त्याचे खलत्व जात नाही येवि

षयीं दृष्टान्तं जरी कालेकरून कवडळ उत्तम पक्क झालें तथापि मा
धुर्यातें पावत नाहीं जो ज्याचा स्वभाव तो बहु कालेकरून ही अ
न्यथा होत नाहीं. ॥ २३ ॥

॥ इति वृद्धचाणाख्ये द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

मुहूर्तमपि जीवेत नरः शुक्लेन कर्मणा नृकल्पम
पिकष्टेन लोकद्वयविरोधिना ॥ १ ॥

मनुष्य शुद्ध कर्म करून मुहूर्तमात्र जरि बांचला तरि त्याचें तितकें
तेच जीवन श्रेष्ठ होय लोकद्वयाचा नाश करणारें जें नीच कर्म त्याणें
कल्पपर्यंत जरी जीवन पावला तरी तें त्याचें जीवन व्यर्थ जाणावें. ॥ १ ॥

गतेशो कोन कर्तव्यो भविष्यं नैव चिंतयेत् वर्तमा
नेन कालेन प्रवर्तते विचक्षणः ॥ २ ॥

कोणतीहि वस्तू नाश पावली असतां तीचा शोक न करावा पुढें प्रा
प्त होणार त्या वस्तूचें चिंतनही न करावें ज्ञानेपुरुष ज्या कार्ही जें प्राप्त
होतें त्याणेच करून संतोषानें राहाताहेत. ॥ २ ॥

स्वभावेन हि तुष्यंति देवाः सस्युरुषाः पिता ज्ञानयः
स्नानपानाभ्यां वाक्यदानेन पंडिताः ॥ ३ ॥

देव, साधू, पिता, हे तिघे पुरुषाचा स्वभावे करून संतोष पावता
त, आपुळे ज्ञातीचे जन स्नानपानादिकें करून तुष्ट होतात, पंडित
जन सहाय्यें करून तुष्ट होतात. ॥ ३ ॥

आयुः कर्मच वित्तच विद्यानिधनमेव च पंचैतानि
च सृज्यंते गर्भस्थस्यैव देहिनः ॥ ४ ॥

जीव मानेच्या गर्भा असतांच त्याचें आयुष्य कितीक तें आणि तो

कर्मकोणते करील त्याला द्रव्य किती प्राप्त होईल ते आणि त्याची विद्या तसेंच मरण हीं ब्रह्मदेव त्याचा ललाटीं लेखन करून ठेवितो तदनुसार त्याला प्राप्त हे पांच विषय होतात. ॥४॥

अहोबतविचित्राणिचरितानिमहात्मनां लक्ष्मीवृणा
यमन्यंतेतद्वारेणनमंतिच ॥५॥

अहो काय आश्चर्य सांगावे पहा साधूंचीं चरित्रे विचित्र आहेत कर्त्री ह्याणाल तर ज्या लक्ष्मीते ब्रह्मादिक इच्छितात तीं साधूवृणापरि मा नितात प्राप्त झाली असतां तींचा भारानें नम्र होतात. ॥५॥

यस्यस्नेहोभयंतस्यस्नेहोदुःखस्यभाजनं स्नेहमू
लानिदुःखानितानित्यक्त्वावसेत्सखं ॥६॥

कुटुंबाचे मनुष्यांवर जो स्नेह ठेवितो त्या पासून तो भय आणि दुःख पावतो सर्वदुःखांस मूळ स्नेहच जाणावा तीं दुःखे ज्याणीं सोडिलीं ते स्खानें राहातात. ॥६॥

अनागतविधाताचप्रत्यत्यन्नमतिस्तथा द्वावेते
स्खमेधेतेयद्भविष्योविनश्यति ॥७॥

जो दुःखादिक प्राप्त नझालें त्याचे पूर्वांच भय होईल असें समजून त्याचा प्रतिकार करतो तो, आणि भय उत्पन्न होतांच तत्काळ त्या चा नाशा विषयीं जो आपले बुद्धिबळें करून उद्योग करितो तो, हे दोघे स्खानें राहातात आणि जो आपले प्रारब्धावरच भरवसा ठेवून उद्योग काहीच करित नाही तो नाशाप्रत पावतो. ॥७॥

राज्ञिधर्मिणिधर्मिष्ठापापेपापाःसमेसमाः राजा

नमनुवर्ततेयथाराजातथाप्रजाः ॥८॥

राजा धर्म युक्त असतां प्रजाहि धर्माचरण करितात, पापी असल्यास प्रजाहि पापी होतात राजा सम ह्याणजे धर्माधर्म पक्षपात शून्य अ

सतां प्रजाहि तवाच होतात तस्मात् जसा राजा होईल त्याच प्रकारे
प्रजा होतात. ॥८॥

जीवंतं मृतवन्मन्ये देहिनं धर्मवर्जितं मृतो धर्मेण
संयुक्तो दीर्घजीवी न संशयः ॥९॥

कोण एक ज्ञाता ह्यणतो कीं प्राणी धर्म रहित जो कधीं हि धर्म करीत
नाहीं तो जीवंत असतां त्यातें मृतापरि मानितों आणि जो सदैव धर्म
युक्त तो मृत्क पावला असतां हि चिरायु होय या विषयीं संशय नाहीं
असे मी मानितों याचें कारण त्याची धर्म कीर्ती जावत्काल पर्यंत अस
त्ये तावत्काल तो जीवंतच होय. ॥९॥

धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्य कोपिन विद्यते अजाग
लस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥१०॥

धर्म, अर्थ, काम आणि मोक्ष या चार पुरुषार्थांतून कोणता हि ज्या
ला घडला नाही तो जन्मास येउन काय कामाचा त्याचें जीवित्व शेकी
चे कंठस्तना सारिखें निरर्थक होय. ॥१०॥

दह्यमानाः सूतीव्रेण नीचाः परयशोग्निना अशक्ता
स्तत्पदं गंतुं ततो निंदां प्रकुर्वते ॥११॥

नीच लोक दुसऱ्याचा दुःसह यशरूप अग्नि करून निरंतर संतापयुक्त
होताते त्याचा योग्यते प्रत जाउं इच्छितात परंतु पावावया कारणें अ
समर्थ असतां निंदा मात्र करतात. ॥११॥

बंधाय विषयासंगं मुक्तौ निर्विषयं मनः मन एव
मनुष्याणां कारणं बंधमोक्षयोः ॥१२॥

विषया सक्त जें मन तेंच संसार बधनास कारण होय आणि तेंच
मन निर्विषय झालें असतां मुक्ति देतें तस्मात् मनुष्यास बंधमो
क्ष प्राप्ती विषयीं कारण मनच जाणावें. ॥१२॥

देहाभिमाने गलिते ज्ञानेन परमात्मनि यत्र यत्र
मनो याति तत्र तत्र समाधयः ॥१३॥

ज्ञाने करून आत्मस्वरूपीं देहाभिमान लयाप्रत पावला असतां
जीवचिं मन जेथें जेथें जाते तेथें तेथें त्याला समाधीच आहेत. १३
इप्सितं मनसः सर्वकस्य संपद्यते सर्वं दैवाय तं य
तः सर्वं तस्मात्संतोषमाश्रयेत् ॥१४॥

मनास जें प्रियकरव तें सर्वत्र सर्वासच प्राप्त होत नाहीं कांकीं सर्व
सूरव प्राप्त होणें हें दैवाधीन आहे ज्याचा दैवीं असेल त्यालाच तें प्रा
प्त होईल इतरांस नाहीं तस्मात् संतोषातेच धारण करावा ह्यणजे
निरंतर करव आहे. ॥१४॥

यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो गलति मातरं यथा यच्च
कृतं कर्म कर्तारमनुगच्छति ॥१५॥

जसा सहस्रवाः धेनु एकत्र असतां त्यांतून वत्स आपल्याच मातेप्र
ति जातो तसें ज्याणें जें कर्म केले तें प्राप्त त्यासच होते. ॥१५॥

अनवस्थितकर्मस्य न जनेन वने सर्वं जनोदह
ति संसर्गात् वनसंगविवर्जनात् ॥१६॥

ज्याचें कर्म अनवस्थित ह्यणजे जसें असावयाचें तसें नाहीं त्याला
लोकांमध्ये किंवा वनांतही करव नाहीं कारण कीं जनसंसर्ग करून
ह्यणजे संबंधें करून दग्ध करितो आणि वनजनसंबंध राहिलें क
रून जाळितें तस्मात् अनवस्थिताला कोठेंच करवाचा लेश नाहीं. १६

यथा खाताखनित्रेण भूतले वारिविंदति तथा यु
रुगतां विद्यांश्च पुरधिगच्छति ॥१७॥

खनन करणारा पुरुष खननें करून जसा भूमि तलगत उदकातें पा
वतो तसा सेवा करणारा त्रिष्य सेवनें करून पुरुगत विद्येतें पावतो. १७

कर्मायत्तं फलं पुंसां बुद्धिः कर्मानुसारिणि तथापि
सुधियो चार्याः सुविचार्यैव कुर्वति ॥१८॥

पुरुषास जें फल प्राप्त होणार तें कर्माधीन कर्मानुरूपच होते आणि
बुद्धीहि प्राक्कर्म करून पुढेंहि तदनुरूप कर्मप्रितच अनुसरत्ये पूर्व
कर्म विरुद्ध बुद्धि कधींच होत नाही या करितां जें बुद्धिमंत श्रेष्ठ पुरु
ष ते जें कर्म करणें तें उत्तम विचारं करूनच करीत असतात. ॥१८॥

संतोषस्त्रिषुकर्तव्योदारेषु भोजने धने ॥ त्रिषुचैव
नकर्तव्योध्ययने तपदानयोः ॥१९॥

विद्वत्पुरुषाने स्त्री, भोजन आणि धन या तीन विषयांचे ठायीं सार्व
काल संतोष करावा परंतु अध्ययन, तप आणि दान या तिहीं विष
यां ज्ञात्यानें संतोष ह्मणजे पुरे अशी बुद्धि कधींहि न करावी. ॥१९॥

एकाक्षरप्रदातारं योगुरुंना भिवंदति श्वानयोनि
ज्ञातशुक्लाचांडाले घभिजायते ॥२०॥

एका अक्षरातेंहि उपदेश करणारा जो गुरु त्यातें हा अल्पोपदेश
गुरू नव्हे असें मानून जो नमस्कार करीत नाही तो ज्ञातज्ञाः श्वानयो
नीतें भोगून नंतर चांडाल योनी मध्ये उत्पन्न होतो. ॥२०॥

युगांते चलते मेरुः कल्पांते सप्तसागराः साधवः
प्रतिपन्नार्थान्नचलं तिकदाचन ॥१९॥

मेरु पर्वत अचल खरा परंतु तोहि युगाचे अंती चळतो तसेच स
प्तद्विहि कल्पांती चलन पावतात परंतु साधू स्वीकृत अर्था पासून
कालत्रयींहि चलन पावत नाहीत. ॥१९॥

॥ इति बृहचाणारख्ये त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि आपन्नं सभाषितं मूढैः
पाषाणखंडेषु रत्नसंख्या विधीयते ॥१॥

पृथ्वीचे ठायीं अन्न, उदक आणि सभाषित अशां तीन रत्नें आहेत तीं
सोडून मूर्ख लोक पाषाण शकलाचे ठायीं हींच रत्नें अशी गणना करितात.

आत्मापराधवृक्षस्य फलान्येतानि देहिनां दारिद्र्य
रोगदुःखानि बंधनं व्यसनानि च ॥२॥

आपला अपराध हाच कोणक वृक्ष याचीं फळे दारिद्र्य रोग दुःखे बंधन
आणि संकटे हीं याच देहीं मनुष्यास प्राप्त होतात आणि त्याचें
अवशिष्ट फल भोगण्या करितां देहांतर ही घेणें लागते. ॥२॥

पुनर्वित्तं पुनर्मित्रं पुनर्भार्या पुनर्मही एतत्सर्वपु
नर्लभ्यं न शरीरं पुनः पुनः ॥३॥

द्रव्य, मित्र, आणि स्त्री तशीच मही ह्यणजे राज्य हीं सर्व नाशाप्रत पा
वलीं असतां पुरुषास सर्व पुनः पुनः प्राप्त होतात परंतु सर्व पुरुषार्था
चे साधनाचें जें कारण शरीर तें नाशा पावले असतां पुनः प्राप्त होईल
हा निश्चय नाही याकरितां फार प्रयत्नानें त्याचें रक्षण करावें. ॥३॥

बहूनांचैव सत्वानां समवायोरिपुंजयः वर्षधारा
धरो मेघस्तृणेरपि निवार्यते ॥४॥

बहुत जनाचा ऐक्यपणा झाला असतां तो शत्रूतें जिंकण्या विषयी
समर्थ होतो जसा निरंतर पर्जन्यधारांतें धारण करणारा जो मेघ
तो तृणाहीं करून निवारण केला जातो. ॥४॥

जले तैलं खले गुह्यं पात्रे दानमनागपि प्राज्ञेश्वा
स्त्रं स्वयं याति विस्तारं वस्तुशक्तितः ॥५॥

उदकाचे ठायीं तैल खल पुरुषाचे ठायीं गुह्य साषण ससात्रीं अ
ल्पहि दान बुद्धिमंताचे ठायीं शास्त्र हीं सर्व पूर्वेक्त स्थळीं अर्पिलीं

असतां आधारभूत वस्तूचा स्वभावे करून आपणच विस्ताराप्रत पा
वतात. ॥५॥

धर्माख्यानेश्मशानेचरोगिणांयामतिर्भवेत् सा
सर्वदैवतिष्ठेच्चैत्कोनमुच्येतबंधनात् ॥६॥

अन्यजनास धर्म तत्त्वोपदेश समयीं आणि श्मशानीं तसेच रोग्यांस
त्या समयीं जी सद्बुद्धि प्राप्त होत्ये ती सार्वकाळ तशीच जर राहिल तर
बंधनांतून कोण मुक्त न होतील. ॥६॥

उत्पन्नपश्चात्तापस्यबुद्धिर्भवतिपादृशी तादृशी
यदिपूर्वस्यात्कस्यनस्यान्महोदयः ॥७॥

कोणतेहि अनुचित कर्म करणाऱ्या पुरुषास त्या अयोग्य कर्मे करून प
श्चात्ताप झाल्या नंतर जशी बुद्धि निर्मळ होत्ये तशीजर मती पूर्वचि
होईल तर कोणाचे कल्याण होणार नाही होईलच. ॥७॥

दानेत्पसिशौर्येवाविज्ञानेविनयेनये विस्मयो
नहिकर्तव्योबहुर्लावसंधरा ॥८॥

कोणीं लोकोत्तर दान केले असतां त्याचा दानाविषयी किंवा कोणीं म
हत्तप केले असतां त्या तपाविषयीं अथवा कोणाचा मोठ्या पराक्रमा
विषयीं किंवा कोणाचाही मोठ्या ज्ञानाविषयीं तसाच कोणी बहूत न
घ पाहिल्यास त्याचा नम्रते विषयीं आणि कोणी उत्तम नीतिमान् पा
हिला तर त्याचा नीति विषयीं कोणीहि आश्चर्य करूनये कांकीं पृथ्वी
अमौल्य रत्ना सारख्या वस्तूं हीं युक्त आहे तेकां आश्चर्य करावयाचे
कारण नाही. ॥८॥

दूरस्थोपिनदूरस्थोयोयस्यमनसिस्थितः योयस्य
हृदयेनास्ति ससीपस्थोऽपिदूरतः ॥९॥

जो स्वतः करून ज्याचे मनामध्ये निरंतर चिंतन करितो तो पुरुष चिंत

नकरणाच्या पासून दूर असतां हि समीपच आहे असें समजावें आणि
जो ज्याचे कधीहि स्नेहाने मनांत स्मरणहि करित नाही तो त्याचा जवळ
असून तो दूरच आहे असें जाणावें. ॥९॥

यस्माच्च प्रियमिच्छेत तस्य ब्रूयात्सदा प्रियं व्याधो
मृगवधो गंतुं गीतं गायति सस्वरं ॥१०॥

जो ज्या पासून आपलें प्रिय होण्याची इत्सा करितो त्याणें त्यास निरंत
र प्रिय वाक्य बोलून मोहित करावा आणि आपलें प्रिय करावें दृष्टांत
आपलें प्रिय इच्छिणारा व्याध ह्यणजे पारधी मृगातें वधावया कारणें पू
र्वी त्याला प्रिय मोहक सस्वर गायन करितो आणि आपले जें प्रिय तें सं
पादन करितो तसें. ॥१०॥

अत्यासन्नाविनाशाय दूरस्थानफलप्रदाः सेव्यतां
मध्यभागेन राजा वह्निर्गुरुः स्त्रियः ॥११॥

राजा अग्नी गुरु स्त्रिया यांची सेवा अति सांनिधानें केली असतां हे
राजादिक नाश करितात आणि यां पासून अति दूर राहिलें तर हे फल
प्रद होत नाहींत यास्तव यांची सेवा करणें ती मध्यवर्तिवें करून ह्यणजे
अदूरा सांनिध्ये करून करावी ह्यणजे नाशानकरितां फल देतात. ॥११॥

अग्निरापः स्त्रियो मूर्खः सर्पेराजकुलानि च नित्यं
यत्नेन सेव्यानि सद्यः प्राणहराणि षट् ॥१२॥

अग्नि उदक स्त्रिया मूर्ख सर्प राजे या साहांचें सेवन यत्नानें निरंतर क
रावें प्रमादानें सेविलें असतां तत्काळ प्राणहारक होतात यास्तव यां
जवळ कधीहि प्रमादपणें राहूं नये. ॥१२॥

सजीवति गुणायस्य यस्य धर्मः स जीवति गुणध
र्मविहीनस्य जीवितं निष्प्रयोजनं ॥१३॥

जो सकळ गुण संपन्न तो अत्यायुजरि झाला तरि तो चिरायूच सम

जावा कांकी त्याचा गुणाची कीर्ति बड्डकाळ लोकांत राहात्ये तेव्हां तो
कीर्तिरूपे जीवंतच आहे असा जाणावा आणि जो निरंतर धर्मकरणा
रा तो मृत्क पावला असतांही तो धर्म कीर्तिरूपे जीवंतच होय आणि जो
गुणाहीं करून तसाच धर्मेकरून हीन ह्यणजे ज्याला एकहि उत्तम गुण
नाहीं आणि कोणताहि सधर्म नाहीं त्याचें जीवित व्यर्थ तो असून का
हीच उपयोग नाहीं तो जीवंत असतांच मृतप्राय जाणावा. ॥१३॥

यदीच्छसिवशीकर्तुंजगदेकेनकर्मणा पुरापंचद
शास्येभ्योगांचरंतींनिवारय ॥१४॥

हे पुरुषात् जर एकाच कर्मे करून सकळ जगातें वशा करूं इच्छितोस तर
पूर्वीं दर्शोद्विषे आणि शब्दादि पंचविषय यांचा मुखा पासून त्यांचा पुढें
जाणारे जें गो ह्यणजे मन यातें प्रथम निवारण कर ह्यणजे तुला सर्व
जग वशा होईल. ॥१४॥

प्रस्तावसदृशंवाक्यंस्वभावसदृशंप्रियं आत्म
शक्तिसमंकोपंयोजानांतिसंपंडितः ॥१५॥

ज्या काळीं जी कथा समेंत निघेल त्या कथेला उचित भाषण करावया
स जो जाणतो आणि ब्राह्मणादि स्वभावांस जें ज्यास प्रिय तें त्यास करा
वयास जाणतो तसाच आत्म शक्त्यनुरूप समयानुसार क्रोधकरावया
स जाणतो तोच ज्ञाता ह्यणावा. ॥१५॥

एकएवपदार्थस्तत्रिधाभवतिवीक्षितः कुणपं
कामिनीमांसयोगिभिःकामिभिश्चभिः ॥१६॥

देहरूप एकच पदार्थ तिघांहीं स्वमति स्वभावानुरूप तिहीं प्रकारें भि
न्न पाहिजेला जातो तो कसातें सांगतो ऐक योग्यांहीं दुर्गंध्यादि सादृ
श्यास्तव शबरूप पाहिजे तोच विषयि जनाहीं कामिनीरूपे अति सुंदर
तें देखिजेतो तोच पदार्थ श्वानाहीं मांसपिंड रूपे अवलोकिजेतो तस्मा

त एक वस्तु अनेक भेद रूपे अनुभववास येण्या विषयी पाहोणाऱ्या
ची बुद्धीच कारण होय. ॥१६॥

सिद्धमौषधंधर्मगृहछिद्रंचमैथुनं कुरुकु
श्रुतंचैवमतिमान्नप्रकाशयेत् ॥१७॥

आपणास सिद्ध झालेले औषध व धर्म आपल्या गृहांतिल कोणता
हि कमीपणा आणि मैथुन आपण जर कदन्न मक्षिले असेल तर ते
तसेंच जे केवळ निघ श्रवण केले असेल ते बुद्धिमंताने जनांत प्रसिद्ध
करूनये. ॥१७॥

तावन्मौनेननीयंतेकोकिलैश्चैववासराः यावत्सर्व
जनानंददायिनीवाक्प्रवर्तते ॥१८॥

जावत्कालपर्यंत सर्व जनाते आनंद करणारी वाणी प्राप्त होई ताव
त्कालपर्यंत कोकील पक्षी मौने करूनच दिवस घालवितात या प्रका
रे कोणेक कार्याचा विचार केला असता ते कार्य जावत्काल सिद्ध हो
ई तावत्काल लोकांत कथन करूनये सिद्ध व्हावयाचा पूर्वी प्रसिद्ध
केले असता जर ते कार्य सिद्ध न झाले तर तो पुरुष जनांत उपहा
सास्पद होतो. ॥१८॥

धर्मधनंचधान्यंचगुरोर्वचनमौषधं सगृही
तंचकर्तव्यमन्यथायोनजीवति ॥१९॥

धर्म, धन, धान्य, गुरुवचन आणि औषध या पांच वस्तूंचे गृहण
करणे ते उत्तम प्रकारे जसे होईल तसे करावे जो अन्यथा ह्यणजे
उत्तम प्रकारे गृहण करणार नाही तो कल्याण पावणार नाही. ॥१९॥

त्यजदुर्जनसंसर्गभिजसाधुसमागमं कुरुपुण्य
महोरात्रंस्मरनित्यमनित्यतः ॥२०॥

कोणेक सत्पुरुष विषयासक्त जनाते पाहून दयेने आपला होला

ता त्यातें उपदेश करतो कीं हे पुरुषा तूं दुर्जन संसर्गातें सोड आणि
साधु समागमातें भज तसेंच अहोरात्र पुण्यातेंच आचरीं आणि
नाशावंत देहें करून नित्य आत्मरूप वस्तूतें स्मर ह्मणजे तापत्रया
पासून मुक्त होशील. ॥२०॥

॥ इति वृद्धाणाख्ये चतुर्दशोऽध्यायः ॥११४॥

यस्य चित्तं द्रवीभूतं रूपया सर्वजंतुषु तस्य ज्ञाने
न मोक्षेण किं जटा भस्म लेपने ॥१॥

ज्याचें चित्त रूपे करून सर्व प्राणिमात्राचे ठायीं द्रवयुक्त आहे त्याला
ज्ञानें करून किंवा मोक्षें करून अथवा जटा धारणें करून तसेंच भस्म
लेपनें करून काय होणार आत्मवस्तू प्राप्ती विषयीं सर्वभूतमात्रीं द
या असणें हेच शोरसाधन आहे. ॥१॥

एकमेवाक्षरं यस्तगुरुः शिष्यं प्रबोधयेत् पृथि
व्यां नास्ति तद्द्रव्यं यद्द्रव्याचानृणी भवेत् ॥२॥

जो गुरू शिष्यातें एकच अक्षर उपदेशितो त्या गुरूला दक्षिणा दे
उन त्याचा ऋणांतून शिष्य मुक्त होईल असें योग्य द्रव्य पृथ्वीचे ठा
यीं कोणतेंच दिसत नाही. ॥२॥

खलानां कंटकानांच द्विविधैव प्रतिक्रिया उपान

सुरवभंगो वा दूरतो वा विसर्जनं ॥३॥

खलजन आणि कंटक यांची प्रतिक्रिया ह्मणजे नाशा करण्याची यु
क्ती दोन प्रकारचीच आहे उपानह धारण करणें किंवा त्याचा सुरवा
चा भंग करणें अथवा त्याचा दूर त्याग करणें या शिवाय चवथी
युक्ति नाही. ॥३॥

कुचै लिनंदंतमलोपधारिणंबद्धानिननिष्ठुरभा
षिणंच सूर्येदियेचास्तमितेशायानंविमुंचतिश्री
र्यदिचक्रपाणिनं ॥४॥

कुत्सित ह्यणजे मलीन वस्त्र धारण करणारा तसाच दंतांवर मल धार
ण करणारा आणि बहूत भोजन करणारा तसाच निष्ठुर भाषण करणारा
आणि सूर्याचा उदयास्त समयीं जो निद्रा करितो तो जरी चक्रपाणी ह्य
णजे विष्णु असला तथापि त्यातें लक्ष्मी सोडित्ये ॥४॥

त्यजंति मित्राणि धनैर्विहीनं दाराश्च भृत्याश्च सह
ज्जनाश्च ते चार्थवंतं पुनराश्रयंते ह्यर्थो हिलोकेषु
रुषस्य बंधुः ॥५॥

जो द्रव्यहीन झाला त्यास मित्रें आणि स्त्रिया सेवक तसेच सहज्जन हे
दाकितात तो पुनः धनवान् झाला असतां त्यास ज्याणीं पूर्वीं सोडिला
तेच आश्रय करितात तस्मात् या लोकीं अर्थच बंधू होय आणि ज्याज
वळ द्रव्य नाहीं तो जरी बंधू असला तथापि परकीच स्वजनांत होतो. ५

अन्यायोपार्जितं द्रव्यं दशावर्षाणि तिष्ठति प्राप्ते ए

कादशे वर्षे समूलं च विनश्यति ॥६॥

अन्यायें करून ह्यणजे अधर्मे करून संपादन केलेले जें द्रव्य ते त्याजवळ
दाहावर्षे पर्यंत राहातें अकरावें वर्ष प्राप्त झालें ह्यणजे त्याचें पूर्वींचिं ध
र्मार्जित जें द्रव्य असतें त्यासह वर्तमान नाशा पावतें या करितां द्रव्य मि
ळिवणें तें यथान्यायें करून मिळवावे ॥६॥

अयुक्तं स्वामिनो युक्तं युक्तं नीचस्य दूषणं अमृतं

राहवो मृत्युर्विषं शंकरमूषणं ॥७॥

अयोग्यहि जरि कर्म केलें तथापि तें थोरांस योग्यच होतें कांकीं त्यां
तें दूषण ठेवण्या विषयीं कोणीहि समर्थ नाहीं नीचानें उचितकर्म के

लें असतां हि त्याला तें दूषणच होतें कारण कीं त्याची भीति कोणीहि धरीत नाहीत त्याला शब्द देवण्या विषयीं सर्व शक्तिमंत होतात पहा अमृतपान उत्तम परंतु राहूला नीचपणासुद्धें तें मारक झालें आणि विषयानहें अनुचित परंतु तें महत्वास्तव शंकरास भूषणच झालें. ॥७॥

तद्भोजनं यद्विजभुक्तशोषं तसौहृदं यत्क्रियते परस्मिन्
न साप्राज्ञतायानकरोति पापं दं संविनायः क्रियते
सधर्मः ॥८॥

ब्राह्मण भोजन करून शोष राहिलें जें अन्न त्यातें भोजन करणें तेंच भोजन ह्मणावें ब्राह्मणास अर्पिल्या वांचून पूर्वी जें भोजन करणें तें भोजनच नव्हे परकीयावर जो स्नेह करणें तोच स्नेह पुत्रादिकी जो स्नेह करणें तो स्नेह नव्हे स्वकीयांवर स्नेह स्वाभाविक पशूंसहि असतो जी पातकाचरण करित नाही तीच प्राज्ञता ह्मणावी दंभावांचून केला तोच धर्म ह्मणावा दंभानें जरी मोठा धर्म आचरिला तरी तो अधर्मच होतो. ॥८॥

मणिलुंठति पादाग्रे काचः शिरसि धार्यते ऋयविक्रयवेलायां काचः काचो मणिर्मणिः ॥९॥

अज्ञानास्तव परीक्षा नाही ह्मणून हीरकादि मणी श्रेष्ठ असतां हि पुरुषाचा पादाग्री कोळतो आणि काच मणी मस्तकीं धारण करितो ह्मणून काचनें हीरकमणिस नीचत्व आणि लें आणि आपण शिरसावंध झाली असाभाव तिणें आपले मनांत आणून ये ज्या कार्कीं परीक्षक त्या उभयतांचा क्रय विक्रय करील त्या कार्कीं काच अति तुच्छता पाडून हीरकमणीच श्रेष्ठत्वे सवर्णांचे आश्रयें करून मस्तकीं राहिल. ॥९॥

अनंतशास्त्रं बहुलाश्वविद्या अल्पश्वकालो बहुविघ्नताच यत्सारभूतं तदुपासनीयं हंसो यथा शीरमिवांबुमध्यात् ॥१०॥

हे पुरुषा तूं सकल शास्त्राभ्यास करीन ह्यणशील तर शास्त्राचा अंत
 नाहीं विद्याही बहूत आहेत आणि आयुष्याचा काळ थोडा त्यामध्ये वि
 ष्णें बहूत आहेत तस्मात् जें सार ह्यणजे खरे तेच वस्तूतें सेवावें याविष
 यां दृष्टांत दुग्ध आणि उदक हीं एकत्र झालीं असतां हंस जसा उदकांत
 न मित्त करून दुग्धच ग्रहण करितो या प्रकारें ज्ञात्यानें सर्व अवलोकन क
 रून सार असेल तेंच ग्रहण करावें. ॥१०॥

दूरागतं पथि श्रान्तं वृथा च गृहमागतं अनर्चयित्वा

यो भुंक्ते सर्वै चांडाल उच्यते ॥११॥

दुरून आलेला मार्गामध्ये श्रमलेला कार्येद्विशा वांचून साहजिक जो
 अतिथि समयीं गृहाप्रत आला त्याचा वचनादिकें सत्कार न करून त्या
 ला भोजन दिल्या वांचून जो भोजन करितो तो चांडाळ ह्यणावा. ॥११॥

पठन्ति चतुरो वेदान् धर्मशास्त्राण्यनेकशः आत्मानं
 नैव जानन्ति दर्विपाकरसंयथा ॥१२॥

चारवेद धर्मादि सकल शास्त्रे सर्व पठन करितात परंतु आत्म्यातें को
 णीच जाणत नाहीं याविषयीं दृष्टांत दर्विह्यणजे पळी ती सर्व पाकांतें
 करित्ये परंतु त्याचा रसातें जशी जाणत नाहीं त्याच प्रकारें. ॥१२॥

धन्या द्विजमयी नौका विपरीता भवार्णवे तरंत्यधो
 गताः सर्वे उपरिस्थाः पतंत्यधः ॥१३॥

जशी समुद्र तळून जावया कारणें काष्ठरूप नौका असत्ये त्या प्रकारेंच
 या भवसमुद्रातें तळून जावया कारणें ब्राह्मणरूप तारण्या विषयीं स
 मर्थ नौका आहे ती काष्ठनौकेहून विपरीत आहे ती कशी ह्यणाल तर
 सांगतो काष्ठनौकेच्या अधोभागीं बसतात ते बुडतात जे ऊर्ध्वभागीं ब
 सतात ते तरतात आणि ब्राह्मणरूप नौकेत जे अधोभागीं बसतात ते
 तरतात जे उपरिस्थ होतात ते बुडतात तात्पर्य ब्राह्मणाविषयीं जे न

अ ते तरतात आणिजे अनम्र ते बुडतात. ॥१३॥

अयममृतनिधानं नायकोप्यौषधीनाममृतमय
शरीरः कांतियुक्तोपिचंद्रः भवति विगतरश्मिर्मडलं
प्राप्यभानोः परसदननिविष्टः कोलघुत्वं नयाति ॥१४॥

हे जनहो पहा हा चंद्र केवळ अमृताचेच निधान आणि सकल औषधी
चा नायक ह्मणजे त्यांचे जीवन करणारा त्याचे शरीरहि अमृतरूपच
आहे तसाच कांतियुक्तहि आहे असा श्रेष्ठ असता तो सूर्याचे गृहाप्रत
पावोन गततेजस्क होतो तेव्हा अन्य सामान्य मनुष्य दुसऱ्याचा गृहाप्रत
गेल्या असता लघुता कां न पावेल अवश्य पावेलच. ॥१४॥

उल्लिरयं नलिनीदलमध्यगः कमलिनीमकरंदम
दालसः विधिवशात्परदेशमुपागतः कूटजपुष्प
रसंबहुमन्यते ॥१५॥

हा अमर निरंतर कमलनीचा कोमल पत्रामध्ये राहाणारा आणि कम
लनीचे मकरंदाते सेवून त्याचा मदाने जो आळसी ह्मणजे त्याते सोडून
ज्याला अन्यत्र कोठेच जावत नाही तो दैववशां करून परदेशाप्रत पावला
तेथे कमलाचा मकरंद प्राप्त न होई तेव्हा कूटज पुष्परसातेच श्रेष्ठ मानून
सेवितो. ॥१५॥

पीतः क्रुद्धेन तातश्वरणतलहतो वल्लुभोन्येन रोषा
दावाल्या द्विप्रवर्यैः स्ववदनविवरे धार्यते वैरिणीमे
गेहं मे छेदयंति प्रतिदिवसमुमाकांतपूजानिमित्ता
तस्मात्स्विन्नासदाहं द्विजकुलनिलयं नाथयुक्तं यजामि १६

श्रीविष्णु लक्ष्मीप्रत विचारितो हे लक्ष्मी तूं ब्राह्मणाचे घरीं राहात नाहीस
याचे कारण काय तें सांग तेव्हां लक्ष्मी सांगत्ये हे पते एका अगस्ती ब्राह्म
णाने क्रोधं करून माझापित्याचे प्राशन केले आणि भृगूने तुजला लताप्रहा

रकेला यामुके व माझी वैरिणी सरस्वती ती आपले मुखी धारण करून
न श्रेष्ठत्व मिरवितात तसेच प्रतिदिवसीं माझा गृहाते छेदून शिवाचे
पूजन करितात अशा या ब्राह्मणाचे सहज रुती वरून मी खिन्न होत्या
ती हे नाथ त्यांचे घरीं बहुधा वास्तव्य करावयास भीत असले. ॥१६॥

बंधना निखलुसंतिबहूनि प्रेमरज्जुदृढबंधनमुच्य
ते दारुभेदनिपुणोपिषडंघ्रिर्निष्क्रियो भवतिपं
कजकोशो ॥१७॥

या संसारा मध्ये प्राण्यास बंधनें बहूत आहेत त्यांचा युक्तीनें छेद करी
ल तेव्हां तीं बंधनें अशीं बोलतां येत नाहीं प्रेमरूप रज्जूचें जें बंधन तेंच
दृढबंधन होय त्याचा छेद करायास जीव कधींहि समर्थ होत नाहीं सम
र्थ नहोण्या विषयीं दृष्टांत दारु ह्मणजे काष्ठ त्याचाहि भेद करण्यास जो
कुशल तो फ्रमरहि प्रेमास्तव अति सकुमार जो कमलाचा अंतर्भाग त्या
चेठायीं निष्क्रिय ह्मणजे भेदना विषयीं समर्थ होत नाहीं. ॥१७॥

छिन्नोपिचंदनतरुर्नजहातिगंधंवृद्धोपिवारणपति
र्नजहातिलीलां यत्रार्पितोमधुरतांनजहातिदृक्षः
क्षीणोपिनत्यजतिशीलगुणान्कुलीनः ॥१८॥

चंदनाचा वृक्ष छेदिला असतांहि रुगंधातें त्यागीत नाहीं तसा गज
पति वृद्ध झाला असतांहि कधींच लीलेतें टाकीत नाहीं आणि जसा
ऊंस यंत्रांत घालून पीळिला असतांहि मधुरपणातें कदापि सोडीत
नाहीं तसा जो कुलीन तो द्रव्यादिकें करून क्षीण झाला तरी कधींहि
आपल्या उत्तम स्वभावातें आणि श्रेष्ठ गुणातें टाकित नाहीं. ॥१८॥

उर्व्यांकोपिमहीधरोलघुतरोदोर्भ्यांधृतोलीलया ते
नत्वंदिविभूतलेचसततंगोवर्धनोगीयसे त्यांत्रैलो
क्यधरंवहामिकुचयोरग्रेनतद्रण्यते किंवाकेशव

भाषणेन बद्धना पुण्यैर्यशो लभ्यते ॥१९॥

राधारुणाप्रत ह्यणत्ये हे देवा पृथ्वीचेठायीं कोणेक अत्यंत लहान पर्व
त तो तूं सहज श्रमा वांचून बाहूनीं धारण केलास त्याणे करून तूं निरं
तर स्वर्गां आणि मृत्कलोकीं गोवर्धन धारक यानामें जनाहीं गाडजेतोस
आणि मी तर त्रैलोक्य धारक जो परमेश्वर यातें स्तनाचा अग्नीं सतत धा
रण करित्यें परंतु त्या माझा पराक्रमाची गणना कोठेंहि कोणीचिं करित ना
हीं तस्मात् हे केशवा बद्धभाषणें करून काय लोकांत जीं कीर्ती प्राप्त हो
णें ती पुण्या वांचून होत नाहीं जो पुण्यवंत त्यासच प्राप्त होत्ये ॥१९॥

॥ इति बृहचाणस्ये षोडशोऽध्यायः ॥१६॥

नध्यातंपदमीश्वरस्य विधिवत्संसारविच्छिन्नये
स्वर्गद्वारकपाटपाटनपटुर्धर्मोपिनोपार्जितः ॥
नारीपीनपयोधरोरुयुगलंस्वप्नेपिनालिंगितं मा
तुःकेवलमेवयौवनवनछेदेकुठारावयम् ॥१॥

जन्म मरणाचा नाशाकारणें ह्यणजे मोक्षप्राप्ती कारणें यथाशास्त्र ईश्वर
पदध्यान केलें नाही स्वर्गद्वार कपाट पाटन ह्यणजे विघटन करणारा जो
धर्म तोहि संपादन केला नाही स्त्रीचे पुष्ट जें स्तन युग्म आणि उरुयुग्म
तें स्वप्नांतहि आलिंगिलें नाहीं तर आह्मी मातेचा तारुण्य वन छेदना
विषयीं केवळ कुठारमात्र जाहालों जन्माप्रत येऊन इतर सार्थक कोण
तेंच केलें नाहीं ॥१॥

जल्पंतिसार्द्धमन्येनपत्रयंत्यन्नंसविश्रमः हृदये
चित्तयेत्यन्यंनस्त्रीणामेकतोरतिः ॥२॥

स्त्रियांची प्रीति एकत्र असत नाहीं ती कशी ती सांगतां स्त्रिया एका

पुरुषा सह वर्तमान भाषण करितात आणि विलास सहीत एकाप्रति पा
हात असतात तसेंच अन्यातें चिंतितात. ॥२॥

योमोहान्मन्यतेमूढोरक्तेयंमयिकामिनी सतस्थाव

रागोभूत्वानृत्येत्क्रीडावाकुंतवत् ॥३॥

जो मूर्ख मोहें करून ही स्त्री माझेगयीं प्रीतियुक्त आहे असें मानितो तो
तिचास्वाधीन होईन क्रीडा पस्याचे परि जशी ती नृत्य करवील तसें नृत्य
करित असतो. ॥३॥

कोर्थान्प्राप्यनगर्वितोविषयिणःकस्यापदोस्तंगता

स्त्रीभिःकस्यनखंडितंभुविमनःकोनामराजप्रियः॥

कःकालस्यनगोचरत्वमगमत्कोर्थगतोगौरवं कोवा

दुर्जनदुर्गुणेषुपतितःक्षेमेणयातःपथि ॥४॥

द्रव्यातें पावोन गर्वातें ग्रहण केलें नाहीं असा कोण आहे कोणत्याविषयीं
पुरुषाचा आपत्ती नाश पावल्या असा कोणीच नाहीं भूलोकीं स्त्रियाहीं
कोणत्या पुरुषाचें मन खंडित झणजे वेधिलें नाहीं असा कोण आहे रां
जाळा सदैव प्रिय असा कोण आहे कोणीचनाहीं कालाचा विषयत्वाप्रत
न पावला असा कोण आहे याचक गौरवाप्रत पावला असा कोण आहे
कोणीच नाहीं दुर्जनाचा दुष्टगुणातें पावोन मार्गी सुखानें गेला असा को
ण आहे या पूर्वेक्त सकल गुणाहीं युक्त असतां यांचा दोषांहि लिस नहो
णारा असा ज्ञान्या वांचून इतर कोणीच नाहीं. ॥४॥

ननिर्मिताकेननदृष्टपूर्वानश्रूयतेहेममयीकुरंगी

तथापितृष्णारघुनंदनस्यविनाशकालेविपरीतबुद्धिः५

पूर्वीं कवणांची मृगी कोणीही उत्पन्न केली नाहीं आणि कोणी अवले
किलीहि नाहीं तशीच कोणी श्रवणहि केली नाहीं तसें असतांहि राम
चंद्रास त्या मृगी विषयीं इत्सा जाहाली तस्मात् विनाशकालीं थोरासहि

विपरीतबुद्धि होसे. ॥५॥

गुणैरुत्तमतांयांतिनोच्चैरासनसंस्थिताः प्रासाद

शिखरस्थोपिकाकःकिंगरुडायते ॥६॥

पुरुष गुणाहीं श्रेष्ठतेते पावतो उच्चासनीं बसला ह्यणोन श्रेष्ठ होतो असें नाहीं काकपक्षी देवालयान्ने शिखराप्रत उच्चस्थानीं जरी बसला तरि तो गरुडापरी श्रेष्ठ होईल कीं काय. ॥६॥

गुणाःसर्वत्रपूज्यंतेनमहत्योपिसंपदः पूर्णदुःकिं

तथाबंधोनिष्कलंकोयथारुद्राः॥७॥

गुण जसे सर्वत्र पूजा पावतात तशा संपत्ति मोठ्या असतां हि त्या को ठेंच पूजा पावत नाहीत निष्कलं द्वितीयेचा चंद्र जसा बंध तसा पूर्ण मेचा चंद्र थोर ह्यणून बंध होतो कीं काय. ॥७॥

परप्रोक्तगुणोयस्तु निर्गुणोपिगुणीभवेत् इंद्रोपि

लघुतांयातिस्वयंप्रख्यापितैर्गुणैः॥८॥

ज्याचे गुणाचे अन्यजन वर्णन करितात तो पुरुष निर्गुण असतां हि गुणवान् होतो आणि जो आपल्या गुणातें आपणच वर्णितो तो गुणसंपन्न इंद्र असतां हि अति लघुता प्रत पावतो. ॥८॥

* विवेकिनमनुप्राप्तागुणायांतिमनोज्ञतां सुतरारं

त्वभाभातिचामीकरनियोजितं ॥९॥

गुण स्वभावे कस्तूनच जर श्रेष्ठ ते विवेकी पुरुषाप्रत तर ते विशेषच मनोज्ञतेप्रत पावतात ह्यणजे फारच शोभतात दृष्टांत रत्न स्वयेच शोभते आणि तेजर स्वर्णाचे ठायीं योजिलें तर अत्यंतच शोभते जसे तसे ते गुण शोभतात. ॥९॥

* गुणैःसर्वज्ञतुल्योपिसीदत्येकोनिराश्रयः अनर्घ्य

मपिमाणिक्यंहेमाश्रयमपेक्षते ॥१०॥

गुणाहीं सर्वज्ञतुल्य ह्यणजे ईश्वरा सारिखा जरि आहे तथापीं तो आश्रयहीन एकच जर आहे तर तो हि दुःखातें पावतो माणिक अमौलिक असतां हि तें स्रवणांचे आश्रयातें इच्छितें जसें तें हि आश्रया वांचून शोभत नाही याच प्रकारे गुणही निराश्रय शोभत नाहीं ॥१०॥

अति क्लेशेन येत्यर्था धर्मस्यातिक्रमेण तु शत्रूणां

प्रणिपातेन ते अर्था मा भवन्तु मे ॥११॥

अति क्लेशां करून जे अर्थ साध्य तसेच धर्माचा अतिक्रम करून ह्यणजे उल्लंघनें करून जे साध्य आणि शत्रूला नमस्कार करून जे प्राप्त होणार ते अर्थ मला प्राप्त नसोत अशा अर्थींचे काहींच प्रयोजन नाहीं ॥११॥

किंत या क्रियते लक्ष्म्या या व धूरिव केवला या तु वेद्ये

व सामान्यापथिकैरपि भुज्यते ॥१२॥

जी लक्ष्मी ह्यणजे संपत्ति उपभोगादिका वांचून कन्येचे जसें केवळ पालन मात्र करावें या प्रकारें जीचे उपभोगादिक न करितां संरक्षण मात्र करितात त्या लक्ष्मी करून काय प्रयोजन जी संपत्ति सामान्य वेद्येचे परि मार्गस्थही उपभोगितात ती लक्ष्मी श्रेष्ठ जाणावी ॥१२॥

धान्येषु जीवितव्येषु स्त्रीषु चाहारकर्मसु अतृप्ताः

प्राणिनः सर्वे यातायास्यंति यांति च ॥१३॥

धान्याविषयीं आणि जीवनाविषयीं तसेंच स्त्रियांचें ठायीं आणि आहाराविषयीं सकळ प्राणी अतृप्त होत्यात किती एक पूर्वीं गेले किती एक जातील आणि किती एक जात आहेत तस्मात् या विषयांचा कितीही उपभोग केला असतां तृप्ति व्हावयाची नाही यास्तव त्याचा त्याग करून ईश्वर भजनीच सदैव रत असावे ॥१३॥

क्षीयंते सर्वदानानियज्ञहोमबलिक्रियाः नक्षीयते

पात्रदानमभयं सर्वदेहिनां ॥१४॥

सकल दाने आणि यज्ञादि सकळ कर्मेहि नाश पावतात परंतु सत्ता
त्रीं जें दान अर्पिले तें आणि सर्वभूतीं अभय देणें हीं दोनमात्र कधीं
हि क्षय पावत नाहींत. ॥१४॥

तृणलघुतृणातूलस्तूलादपिचयाचकः वायुनाकिं
ननीतोसौमामयंयाचयिष्यति ॥१५॥

तृण लघु ह्यणजे हलकें त्याहून तूल ह्यणजे कापूस केवळ हलका होय
त्यापेक्षां हि याचक तर फारच हलका होय इतका हलका आहे तर त्यास
वायु कां उडवून नेत नाहीं असें ह्यणाल तर हा याचक केवळ लघु मज
प्रति हि याचना करील या भीतिनें वायु त्याप्रत अवलोकनहि करितनाहीं १५

वरंप्राणपरित्यागो मामानपरिखंडनं ॥ प्राणत्यागः
क्षणंचैवमानभंगो दिने दिने ॥१६॥

मानभंगें करून जीवन करणें यापेक्षां प्राणत्याग करणें हेंच श्रेष्ठ प्रा
णत्याग क्षणमात्रच दुःखदायक होतो आणि मानभंग प्रति दिवसीं
दुःख देतो. ॥१६॥

प्रियवाक्यप्रदानेन सर्वेतुष्यंति जंतवः तस्मात्तदे
ववक्तव्यं वचने किं दरिद्रता ॥१७॥

प्रियभाषणें करून सकळ प्राणी संतोषाप्रत पावतात तस्मात् सर्व
जनास प्रिय जें तेंच बोलावें अप्रिय भाषणें इतरांस असंतोषित क
रूनये वचनाविषयीं काय दरिद्रता आहे. ॥१७॥

संसारकुटवृक्षस्य द्वे फले अमृतोपमे सुभाषितं
चसुखादुसंगतिः सज्जने जने ॥१८॥

संसार हाच एक कट्टु या प्रकारचा कुड्याचा वृक्ष होय परंतु याचीं
दोन फळे अमृता सारिखीं अति मधुर आहेत तीं कोणतीं तें एक
स्वादु ह्यणजे गोड सुभाषितपचन आणि सज्जनाची संगती. ॥१८॥

जन्मजन्मन्यदभ्यस्तं दानमध्ययनंतपः तेनैवाभ्या

सयोगेन देहमभ्यसते पुनः ॥१९॥

जन्म जन्माचे ठायीं जें दान किंवा अध्ययन किंवा तप अभ्यासिलें असेल त्या अभ्यासाचे योगें करून पुनर्जन्म जन्माचे ठायीं ईश्वरातेच अभ्यासितो ह्मणजे वारंवार सेवितो. ॥१९॥

पुस्तकेषु च या विद्या परहस्तेषु यद्भूतं उत्पन्नेषु च

कार्येषु न सा विद्या न तद्भूतम् ॥२०॥

ज्याची विद्या पुस्तकाचे ठायींच आहे ह्मणजे ज्याला पुस्तका वांचून काहींच येत नाहीं आणि ज्याचें धन परहस्तगत आहे त्या पुरुषाला त्या विद्येचें किंवा त्या द्रव्याचें काही कार्य प्राप्त झालें असतां जी विद्या किंवा जें धन उपयोगीं पडत नाहीं तर ती विद्या आणि धन त्याचें नव्हे. ॥२०॥

इति वृद्धचाणारख्ये सप्तदशाः अध्यायः ॥१७॥

पुस्तके प्रत्ययाधीतं नाधीतं गुरुसन्निधौ सभा

मध्येन शोभते जारगर्भ इव स्त्रियः ॥१॥

पुस्तकीं पाहून आपल्याच प्रत्ययानें जें अध्ययन केलें गुरुचा सान्निध्य कधींहि न केलें तें अध्ययन जारा पासून प्राप्त झाला आहे गर्भ ज्यांस त्या स्त्रिया जशा सभेमध्ये शोभत नाहीत तसें त्या पुरुषाचें तें अध्ययन शोभत नाही. ॥१॥

कृते प्रतिकृतं कुर्याद्धिंसने प्रतिहिंसनं तत्र दोषो
न पतति दुष्टे दुष्टं समाचरेत् ॥२॥

कोणीहि आपले अनिष्ट केले असता त्याचे अनिष्ट करावे आणि कोणी
जर आपली हिंसा केली तर त्याची हिंसा आपण करावी त्या विषयी दोष
नाही जो दुष्ट त्या विषयी आपणहि दुष्ट आचारावे हाच न्याय होय ॥२॥

यद्वूरं यद्वुराराध्यं यच्च दूरे व्यवस्थितं तत्सर्वं तपसा
ध्यंतपो हि दुरतिक्रमं ॥३॥

जे वस्तू समीपवर्ती आणि जे दुराराध्य ह्मणजे जीचे आराधन करितां
येत नाही ते सर्व तपेंकरून साध्य होते तस्मात् तप दुरतिक्रम ह्मणजे
त्याचे उल्लंघन करावयास कोणाच समर्थ नाही ॥३॥

लोभश्चेद्गुणनकिंपिशुनतायद्यस्ति किंपातकैः स
त्यं चेतपसाचकिंशुचिमनोयद्यस्ति तीर्थेन किं ॥ सौजन्यं
यदि किंगुणैः समहिमायद्यस्ति किं मंडनैः सद्विद्या
यदि किंधनैरपयशोयद्यस्ति किं मृत्युना ॥४॥

पुरुषास लोभ जर आहे तर अन्य विषय त्यागेंकरून काय उपयोग पि
शुनता ह्मणजे दुसऱ्याचे न्यून लोकांत प्रसिद्ध करून त्याचा अपमान क
र्ण्याचा जर स्वभाव आहे तर त्याला इतर पातकांही विशेष काय व्हावया
चें आहे काहींच नाही कांकां पातकांही जी दुर्गती प्राप्त व्हावयाची ती
पिशुनपणें करूनच होते जर पुरुषास सत्यभाषण आहे तर त्याला तपें
करून काय उपयोग त्याला सत्यानेच सर्व तपाचे फळ प्राप्त होतें मनजर
पवित्र आहे तर तीर्थें करून काय करावयाचें त्याला शुद्धांतःकरणें करून
नच सकळ तीर्थ स्नानाचें फळ प्राप्त होतें सुजनपणा जर आहे तर अन्य
गुणाहीं करून काय उपयोग काहींच नाही कारण कीं सर्वगुणाहीं जें फ
ळ प्राप्त व्हावयाचें तें त्याला सौजन्यें करूनच होतें जर लोकांत पुरुषाचें
उत्तम महत्त्व आहे तर त्याला मंडनाहीं ह्मणजे वस्त्र भूषणें करून काय
काहींच नाही महत्त्वे करूनच सर्व प्राप्त होतें उत्तम विद्या जर आहे तर

धनाचा काहीच उपयोग नाही जें धनें करून प्राप्त व्हावयाचें तें विद्ये
नेच प्राप्त होतें ज्याची जनांत अपकीर्ति झाली त्याला मृत्यूनें विशेष
ष काय करावयाचें आहे जें मृत्यूनें प्राप्त व्हावयाचें ते वावळ अपय
शें करूनच प्राप्त होतें. ॥४॥

पितारत्नाकरोयस्य लक्ष्मीयस्य सदोदरी शंखो
भिक्षाठनं कुर्यात् न दत्तमुपतिष्ठति ॥५॥

रत्नाकर ह्यणजे रत्नांचें केवळ स्थान असा जो समुद्र तो ज्याचा पिता
आणि लक्ष्मी ज्याची भगिनी तो शंख प्रतिगृहीत भिक्षेप्रत फिरतो त
स्मात् पूर्वी दिल्या वांचून काहीच प्राप्त होत नाही. ॥५॥

अशक्तस्त भवेत्साधुर्ब्रह्मचारी च निर्धनः व्याधि
ष्टो देवभक्तश्च वृद्धानारीपतिव्रता ॥६॥

अशक्त ह्यणजे ज्याला कोणताहि प्रायश्चांतील उद्योग करावयास
सामर्थ्य नाही तो साधू होतो निर्धन ह्यणजे जो द्रव्यहीन तो विषय
भोगाविषयी असमर्थ होतो आणि नंतर ब्रह्मचर्य धारण करितो जो
व्याधिग्रस्त झाला तो देवभक्त होतो आणि जी स्त्री पूर्वी व्यभिचारिणी
असत्ये ती वृद्ध झाली असतां महापतीव्रता होत्ये ह्यणजे वृद्धपणी प
तिव्रतेचा परी आचरण करित्ये. ॥६॥

नात्रोदकसमंदानं न तिथिर्द्वादशी समा न गायत्र्याः
परोमंत्रो न मातुः परदैवतं ॥७॥

अन्न आणि उदक यांचा दाना सारिखें दुसरें श्रेष्ठ दान नाही द्वादशी
सारिखी दुसरी तिथी नाही गायत्री मंत्राहून दुसरा श्रेष्ठ मंत्र नाही आ
णि मातेहून श्रेष्ठ दैवत दुसरें कोणतेंच नाही. ॥७॥

तक्षकस्य विषं दंते मक्षिकाया विषं शिरः वृश्चिक
स्य विषं पुच्छं सर्वांगे दुर्जनो विषं ॥८॥

सर्पाचा दंताचे ठायीं विष राहाते आणि मसिकेचा शिराप्रति विष असते तसेंच विंचूचे पुच्छाग्रीं विष असते आणि दुर्जनतर सर्वांगी विषरूप च आहे तस्मात् दुर्जनासारखे सर्वनाशक असे दुसरे विषच नाहीं ॥८८

पतेराज्ञां विना नारी उपोष्य व्रतचारिणी आयुष्यं ह
रते भर्तुः सानारी नरकं व्रजेत् ॥९॥

पतीचा आज्ञे वांचून जी स्त्री उपोषण करून व्रताचरण करित्ये ती पतीचा आयुष्याते हरण करित्ये आणि आपणही नरकाप्रत पावत्ये ॥९॥

नदानैः श्रुध्यते नारी नोपवासशतैरपि न तीर्थसेव
यात द्वत् भर्तुः पादोदकैर्यथा ॥१०॥

स्त्री अनेक दानादिके करून आणि शतशः उपोषणां हि करून तशीच तीर्थसेवनें करून हि शुद्ध होत नाहीं जशी ती पतिव्रता स्त्री आपले पतीचे चरण तीर्थप्राशनं करून शुद्ध होत्ये तशी तीर्थव्रतें करून न होत नाहीं ॥१०॥

पादशोषं पीतशोषं संध्याशोषं तथैव च श्वानमूत्र
समंतोयं पीत्वा चांद्रायणं चरेत् ॥११॥

पादप्रक्षालन करून शोष राहिलेले आणि प्राशन करून जें राहिलें तें तसेंच संध्या करून जें शोष राहिलेले उदक तें श्वानमूत्रा सारखें जाणावें तें जो प्राशन करील त्याला चांद्रायण प्रायश्चित्तें करून शुद्धि होत्ये अन्यथा तो अशुची जाणावा ॥११॥

दानेन पाणिर्नतु कंकणेन स्नानेन शुद्धिर्नतु चंदने
न मानेन न तृप्तिर्नतु भोजनेन ज्ञानेन मुक्तिर्नतु सु
डनेन ॥१२॥

पुरुषास द्रव्य प्राप्त झालें असतां तो जर त्या द्रव्याचे दान हस्तें करून न करील तर त्याचा हस्त शोभा पावेल जरी कंकणं धारण केलीं तथा

पि त्यांहीं हस्त शोभणार नाहीं देहास शुद्धि स्नानें करूनच होय स्नान
न करितां जरी उत्तम चंदन धारण केलें तथापि त्याणें शुद्धि होत ना
हीं तशीच सन्मानें करून जशी वृत्ति होत्ये तशी वृत्ती भोजनें करून
श्रेष्ठ जनांस होत नाहीं आणि ज्ञानें करून जशी मुक्ती प्राप्त होत्ये त
शी सुंदणादि प्रायश्चित्तें करून होत नाहीं. ॥१२॥

नापिकस्य गृहे सौरं पाषाणे गंधलेपनं आत्मरू
पंजले पश्यन् शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥१३॥

नापिकाचे घरीं सौर केलें असतां आणि पाषाणाचे ठायीं ह्यणजे सा
हणेवरूनच गंध लाविलें असतां आणि आपलें स्वरूप उदकामध्ये
पाहिलें असतां इंद्रासारख्याचा हि लक्ष्मीतें हे पूर्वाक्त त्रय हरण करी
ल मग अन्य सामान्य मनुष्याचा लक्ष्मीतें हरण करिल या विषयींचें
आश्चर्य काय. ॥१३॥

सद्यः प्रज्ञाहरा तुंडी सद्यः प्रज्ञा करी वचा सद्यः श
क्तिहतानारी सद्यः शक्तिकरं पयः ॥१४॥

तुंडी ह्यणजे तोंडलीं भक्षिलीं असतां तत्काळ पुरुषाचा बुद्धीतें हरण
करित्ये आणि वचा ह्यणजे वेरवंड सेविलें असतां तें तत्काळ बुद्धीतें
उत्पन्न करितें स्त्री पुरुषाचे शक्तीतें तत्काल हरण करित्ये आणि दुग्ध
पान केलें असतां तत्काळ शक्तितें उत्पन्न करते. ॥१४॥

परोपकारणं येषां जागर्ति हृदये सतां नश्यन्ति
विपदस्तेषां संपदः स्युः पदे पदे ॥१५॥

ज्या साधूंचा हृदयांत निरंतर परोपकार जागतो ह्यणजे जे साधू स
दैव परोपकार करितात त्यांच्या सकळ विपत्ति नाश पावतात आणि
जिकडे स जातील तिकडे त्यांस संपत्तिच प्राप्त होतात. ॥१५॥

यदिरामायदि चरमायदितनयो विनयगुणो

पेतः तनयेतनयोत्पत्तिः स्वरवरनगरे किमा
धिक्यं ॥१६॥

या लोकीं पुरुषास जर उत्तम स्त्री प्राप्त आहे आणि तशीच जर लक्ष्मी
हि प्राप्त आहे आणि जर पुत्र विनयादि सकल गुण संपन्न आहे आ
णि पुत्राला पुत्रोत्पत्ति जर आहे तर त्याला इंद्र लोकीं आधिक्य का
य आहे काहीच नाही त्याला सकल स्वर इह लोकींच आहे. ॥१६॥

आहार निद्रा भय मैथुनानि समानि चैतानि नृ
णां पशूनां ज्ञानं नराणामधिको विशेषो ज्ञाने
नहीनाः पशुभिः समानाः ॥१७॥

आहार निद्रा भय मैथुन हीं चार मनुष्यास आणि पशूंस सारखीच
आहेत मनुष्यास विषयभोगादिका विषयीं ज्ञान आहे एवढा मात्र
पशूंहून विशेष ज्याला ज्ञान नाही ते पशूंसारखेच जाणावे. ॥१७॥

ज्ञानार्थिनो मधुकरायदि कर्णतालेर्दूरीकृताः क
रिवरेण मदांध बुध्या ॥ तस्यैव गंडयुगमंडनहानि
रेषाभृंगाः पुनर्विकचपद्मवनेवसंति ॥१८॥

निरंतर प्रफुल्लित कमलवनीं राहून त्याचा अमोदानें सार्वकाल जें नृ
प्ती पावतात ते अमर दानोदकाचा इच्छेने मदींमत हस्तीचा गंडस्थ
लाप्रत प्राप्त झाले असतां गजराजानें मदांध बुद्धी कस्तूर कर्णताला
हीं जर दूर केले तर त्याचाच गंडस्थलांचा शोभेची हानी जाणावी
अमर तर पुनः विकसित कमलवनीं जाऊन वास करितात या प्रका
रें याचक लक्ष्मीवंताचा गृहाप्रत द्रव्याचे इच्छेनें गेला असतां त्याचा
धिकार जर धनवंतानें केला तर त्याचा लक्ष्मीची हानी होईल याचक
तर अन्य दालाप्रत जाईन द्रव्यातें पावेल. ॥१८॥

राजावेद्या यमो अग्निस्तस्करो बालयाचकौ पर

दुःखं न जानंति अष्टमोग्रामकंठकः ॥ १९ ॥

राजा वैश्या यम अग्नि तस्कर बालक याचक हे सात आणि आठवा ग्रामकंठक ह्यणजे अन्यत्र कोठेंहि न जातां स्वग्रामांतच राहून लोकां स पीडा करून आपला निर्वाह करणारा एकुन हे आठ दुसऱ्याचा दुःखातें जाणत नाहीत आपलेंच कार्य करितात. ॥ १९ ॥

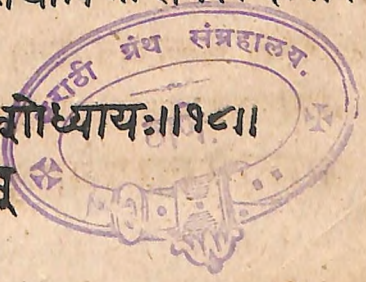
अधःपश्यसि किंबाले पतितं तव किं भुवि रेरे मू
खं न जानासि गतं तारुण्यमौक्तिकं ॥ २० ॥

कोणी एक तरुण स्त्री आपले स्तनाग्रीं पाहात मार्गें जात असतां तीतें पाहून कोणी एक पुरुष तीजप्रत बोलिला हे बाले हे सकुमारी तूं खातीं काय पाहातेस तुझी काहीं वस्तू भूमीवर पतन पावली आहे कीं काय असें तें त्याचें वचन श्रवण करून ती सांगत्ये रेरे सुखा तूं कसा बरें जाणत नाहीस माझे तारुण्यरूप मौक्तिक गेलें त्यातें पाहात आहें बरें. ॥ २० ॥

व्यालाश्रयापि विफलापि सकंठकापि वक्रापि पं
किलमवापि दुरासदापि ॥ गंधेन बंधुरसकेतकिस
र्वजंतोरे को गुणः खलु निहंति समस्तदोषान् ॥ २१ ॥

हे केतकी तूं सर्पांला जरी आश्रय देत आहेस आणि फलहीनहि आहेस तसेच तुला कंठकही बद्धत आहेत वांकडीहि आहेस आणि कर्मयुक्त भूमीचे ठायीं तुझी उत्पत्ति आणि तूं आप्राप्तहि होस अशा दोषाहीं युक्त असतां एका गंधगुणें करून सर्वास बंधूंचा परिश्रिय आहेस तेव्हां एकही जरी सद्गुण असला तथापि तो समस्त दोषांतें दूर करितो. ॥ २१ ॥

॥ इति वृद्धचाणख्ये अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥
ग्रंथसंपूर्णम्

(९०)

हें पुस्तक मुंबईत रावजीभास्कर रानज्ये व बापुसदाशिवशेट शेठ्ये
हेगिष्टे याणीं छापिलें हेगिष्टे यांचे छापखान्यांत शके १७७९ भाद्रपद

मास
